

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України
Київський університет імені Бориса Грінченка
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ
ЯК НАЙВАЖЛИВІШИХ ГАЛУЗЕЙ НАУКИ ПРО МОВУ**

*Матеріали науково-практичної
Інтернет-конференції*

Слов'янськ, 18–19 жовтня 2017 року

УДК 81
А 437

Рецензенти: *Т. М. Корольова*, доктор філологічних наук, професор (Одеса); *Л. О. Кудрявцева*, доктор філологічних наук, професор (Київ).

Редакційна колегія:

В. А. Глущенко (відповідальний редактор), доктор філологічних наук, професор (Слов'янськ); *О. Л. Біличенко* (заступник відповідального редактора), доктор наук із соціальних комунікацій, професор (Слов'янськ); *Н. М. Маторіна* (відповідальний секретар; укладач), кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *В. М. Бріцин*, доктор філологічних наук, професор (Київ); *І. Р. Буніятова*, доктор філологічних наук, професор (Київ); *М. О. Вінтонів*, доктор філологічних наук, професор (Київ); *Л. П. Іванова*, доктор філологічних наук, професор (Київ); *А. П. Загнітко*, доктор філологічних наук, професор (Вінниця); *І. М. Казаков*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *А. М. Мезенко*, доктор філологічних наук, професор (Вітебськ, Білорусь); *А. М. Науменко*, доктор філологічних наук, професор (Миколаїв); *Н. П. Нікітіна*, кандидат педагогічних наук, доцент (Слов'янськ); *Н. І. Овчаренко*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *А. С. Орел*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *М. В. Піменова*, доктор філологічних наук, професор (Санкт-Петербург, Росія); *К. А. Тищенко*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *С. М. Швидкий*, кандидат історичних наук, доцент (Слов'янськ).

А 437 **Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії як найважливіших галузей науки про мову :** матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. – Слов'янськ : ДДПУ, 2017. – 130 с.

У збірнику представлено результати наукових досліджень учених, викладачів, докторантів та аспірантів навчальних закладів, педагогів-практиків, які вивчають актуальні питання методології та історіографії мовознавства та літературознавства, проблеми методики викладання мови та літератури в педагогічних вузах і загальноосвітніх закладах.

Матеріали цієї серії будуть корисні для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів педагогічних навчальних закладів, практичних працівників системи освіти.

УДК 81

© Н. М. Маторіна, 2017 (укладання)

Володимир Андрійович Глущенко

*Автори статей збірника присвячують їх
доктору філологічних наук, професору,
академіку Міжнародної академії наук педагогічної освіти
Володимиру Андрійовичу Глуценку,
завідувачу міжвідомчої наукової лабораторії
«Методологія та історіографія мовознавства»
і кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету,
члену Національної спілки письменників України*

ОРГКОМІТЕТ

Організатори конференції

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця),
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Склад оргкомітету

Голова оргкомітету: Омельченко Світлана Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор, ректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Заступник голови: Глущенко Володимир Андрійович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Члени оргкомітету:

Бріцин Віктор Михайлович, доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу російської мови Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, голова Наукової координаційної ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності»;

Бунятова Ізабелла Рафаїлівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та романської філології Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка;

Науменко Анатолій Максимович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили;

Загнітко Анатолій Панасович, член-кореспондент НАН України, професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця);

Біличенко Ольга Леонідівна, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;

Овчаренко Наталія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;

Маторіна Наталя Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (відповідальний секретар; укладач).

ЗМІСТ

Тищенко К. А. ВОЛОДИМИР ГЛУЩЕНКО – ОРГАНІЗАТОР КОНФЕРЕНЦІЙ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ МОВОЗНАВСТВА	9
Ананьян Е. Л. СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ МЕТАФОРИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ	11
Бурковська О. Й. ПОГЛЯД НАУКОВЦІВ НА УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ .	14
Глущенко В. А. СТРУКТУРА НАУКОВОГО МЕТОДУ В КОНЦЕПЦІЇ С. Б. КРИМСЬКОГО	18
Глущенко В. А., Рябініна І. М., Тищенко К. А. Є. К. ТИМЧЕНКО ПРО ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ.....	24
Голі-Оглу Т. В. ПРИНЦИПИ І ЗАВДАННЯ ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ.....	27
Голуб О. М. ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ПРИНЦИПИ ТИПОЛОГІЇ ПЕРЕКЛАДІВ.....	31
Жижома О. О. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТЕПОВИХ ГОВОРІВ У ЛІРИЧНИХ ПІСНЯХ ПРИАЗОВ'Я	34
Зубенко К. В. ЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП У МОВОЗНАВСТВІ ХІХ ст. – 30-х рр. XX ст.	37
Карпіна Н. І. FEEDBACK IM UNTERRICHT	42
Коротяєва І. Б. ІНТЕГРОВАНЕ ЧИ АСПЕКТНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У МОВНОМУ ВНЗ?	45

Луакh О. V. COMMUTATION TEST AS A METHOD OF PHONOLOGICAL ANALYSIS OF THE LANGUAGE.....	48
Маторін Б. I. ДО ПРОБЛЕМИ ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ ХІХ ст. – початку ХХ ст.	50
Маторина Н. М. К ВОПРОСУ О МЕТОДОЛОГИИ ЯЗЫКОЗНАНИЯ В ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ	53
Matorina N. M., Matorina V. V. ON THE PROBLEM OF METHODS OF RESEARCH IN LINGUISTICS	58
Ніколайчук А. С. ТИПИ ЗВ'ЯЗКУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В СТУДІЯХ О. М. ПЄШКОВСЬКОГО	60
Новикова О. Ю., Маторина Н. М. ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ЯЗЫКУ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ	63
Овчаренко В. М. СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА ПРАМОВА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ К. Т. НІМЧИНОВА	71
Olkhovska Y. D. ALBERT SECHENAYE'S VIEW OF SYNCHRONOUS AND DIACHRONIC STUDYING OF A LANGUAGE	73
Орел А. С. ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА БІЛОРУСЬКОЇ МОВ.....	75
Пампура С. Ю. ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО МЕТОДУ В ЛІНГВІСТИЦІ	79
Піскунов О. В. ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ЯК ДИНАМІЧНОЇ СИСТЕМИ В ПРАЦЯХ УЧЕНИХ КАЗАНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	81
Пономарьова Л. В. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ	86

Проскурин И. А. ИНТЕРАКЦИОНИСТСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ДИСКУРСА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ЯВЛЕНИЯ	89
Роман В. В. ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВИ- РЕЦИПІЄНТІ: ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ (лінгвіоісторіографічний огляд)	93
Савченко Е. В., Проскурин И. А. ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДИСКУРСИВНЫХ ПРАКТИК	98
Святченко В. В. СИСТЕМНІСТЬ МОВИ В ЗАКОНІ РАСКА – ГРИММА	103
Синиця І. А. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ ДУМКИ У ПРАЦЯХ І. К. БІЛОДІДА	107
Ситняк Р. М. СОЦІАЛЬНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ, СВІДОМЕ ТА НЕСВІДОМЕ ЯК РУШІЙНІ СИЛИ СЕМАНТИЧНИХ ЗМІН	111
Сорока Т. V. TRANSLATION EQUIVALENCE	114
Спічка А. Г. ЗНАЧЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	117
Шепель Ю. А. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ОРГАНИЗАЦИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДОВ: СООТНОШЕНИЕ ЗНАЧЕНИЙ И ФУНКЦИЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ФОРМАНТА	119
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	124

**ВОЛОДИМИР ГЛУЩЕНКО – ОРГАНІЗАТОР КОНФЕРЕНЦІЙ
З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ
МОВОЗНАВСТВА**

Кафедра германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ Донецької обл.) започаткувала проведення в Україні науково-практичних конференцій з актуальних проблем методології та історіографії мовознавства.

Ідейним організатором конференцій, що проводяться у Слов'янську на базі ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» за рішенням Наукової координаційної ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності», є доктор філологічних наук, професор Володимир Андрійович Глущенко. Учений є засновником наукової школи «Методологія та історіографія мовознавства», представники якої студіюють актуальні проблеми лінгвістичної історіографії та методології лінгвістичного дослідження. Проф. В. А. Глущенко створив і очолює міжгалузеву наукову лабораторію «Методологія та історіографія мовознавства» (на базі Донбаського державного педагогічного університету разом з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України).

Актуальну та недостатньо розроблену проблему лінгвістичних методів дослідник започаткував у 1998 р. Це знайшло відображення в низці публікацій В. А. Глущенка, що дозволило збагатити теоретичний матеріал з окресленої проблематики.

Дослідження науковця містять оцінку концепцій лінгвістичного методу в наукових студіях В. А. Звєгінцева, А. С. Зеленька, Л. П. Іванової, Г. А. Климова, В. І. Кодухова, М. П. Кочергана, С. Б. Кримського, В. М. Немченка, Г. О. Подкоритова, В. І. Постовалової, О. О. Селіванової, Б. О. Серебренникова, О. Г. Спіркіна, Ю. С. Степанова та ін. Це дозволяє нам комплексно та всебічно дослідити еволюцію поглядів учених щодо цієї проблеми, виявити концептуальні позиції проблеми кваліфікації методів, адже кожен із зазначених дослідників тлумачив поняття методу в різних аспектах, а В. А. Глущенко узагальнив наявні домінуючі твердження та ґрунтовно їх проаналізував.

Результатом плідної праці та наукових пошуків Володимира Андрійовича Глущенка стали традиційні науково-практичні конференції.

Так, у 2010 р. проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Методи лінгвістичних досліджень» (18–19 листопада 2010 р., м. Слов'янськ), у 2013 р. – «Методологія та історіографія мовознавства» (23–25 травня 2013 р., м. Слов'янськ), у 2016 р. – науково-

Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії

практичну Інтернет-конференцію «Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства» (19–20 жовтня 2016 р., м. Слов'янськ).

Зазначимо, що з 2016 р. ці науково-практичні конференції стали щорічними. У 2017 р. конференція «Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії як найважливіших галузей науки про мову» традиційно проводиться на базі ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (18–19 жовтня, м. Слов'янськ).

Важливо, що в конференціях завжди беруть участь не тільки відомі українські науковці, а й учені з інших країн, зокрема Росії та Польщі. За час проведення конференцій розглянуто чимало актуальних питань, високий науковий рівень обговорення яких і продуктивність запропонованих заходів щодо їхнього розв'язання сприяли координації наукових зусиль у дослідженні лінгвістичної методології й історіографії.

Цього року всі учасники науково-практичної Інтернет-конференції присвячують свої розвідки нашому ювіляру – академіку Міжнародної академії наук педагогічної освіти, завідувачу кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету Володимиру Андрійовичу Глуценку.

Щиро вітаємо Вас з ювілеєм! Своїм прикладом Ви надихаєте колег на нові наукові звершення. Пишаємося тим, що маємо можливість працювати разом з Вами і переймати безцінний досвід!

*К. А. Тищенко,
канд. філол. наук, доцент*

*Ананьян Е. Л.
(м. Слов'янськ)*

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ МЕТАФОРИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ

Беззаперечним є факт, що найбільш потужним та експресивно об'ємним тропом, до використання якого звертається автор у творах емотивної прози, є метафора. Пояснюється це тим, що лінгвостилістичний потенціал, який притаманний метафорі, – “1) злиття в ній образу та змісту, 2) контраст з тривіальною таксономією об'єктів, 3) категоріальний зсув, 4) актуалізація “випадкових зв'язків”, 5) неможливість бути зведеною до буквальної перифрази, 6) синтетичність, дифузність значення, 7) допущення різних інтерпретацій, 8) відсутність або необов'язковість мотивації, 9) апеляція до уяви, а не знання, 10) вибір найкоротшого шляху до сутності об'єкта” – дозволяє органічно вибудовувати художність тексту твору [1, с. 20].

Метафора, як найбільш продуктивний засіб формування вторинного найменування у створенні мовної картини світу, побудована за принципом поєднати у собі, зав'язати у вузол “імплицитне протиставлення буденного бачення світу, що відповідає класифікуючим (таксономічним) предикатам, незвичайному, що розкриває індивідуальну сутність предмету” [1, с. 17]. Як результат, метафора автоматично блокує тяжіння об'єкту до класу, до якого він належить, та подає за аксіому його приналежність до іншої категорії, до якої, з урахуванням раціонального бачення, він не може бути віднесений. Такий лінгвістично виправданий дисонанс можна пояснити тим, що метафора – це “виклик природі”, її “живець” – “свідома помилка в таксономії об'єктів”, “спонукач до дії” – “категоріальний зсув” [1].

Працюючи над побудовою цього стилістичного прийому, письменник прагне зблизити далеке, з метою створити подібність, вмістити в одну контекстуальну площину мовні явища, що знаходяться в зонах лінгвістичного контрасту, з метою надати тексту поетичність та образність.

Беручи до уваги семантичні, формальні, структурні та функціональні параметри класифікації метафори, ми виокремлюємо наступні види метафор, що є найбільш уживаними на сторінках англomовної літературної казки: образна, оцінююча, емотивно-оцінююча, номінативна, когнітивна (концептуальна), анімалістична, антропоморфна, просторова та декоративна. Кожен з представлених видів метафори, маючи свою унікальну лінгвістичну, стилістичну, контекстуальну, інформативну та емотивно-експресивну природу, виконує певну функцію, демонструє свої “індивідуальні” мовні та мовленнєві потенції у процесі органічного створення поетичності художнього тексту.

Зазначимо, пошук та аналіз метафори будуть результативними за умови наслідування певного алгоритму визначення даного тропу. Так, звернемося до експліцитного методу ідентифікації метафори (“Metaphor Identification Procedure” (MIP)), запропонованого колективом дослідників Pragglejaz Group [4]. Цей алгоритм презентує такі чотири етапи процедури: 1 етап – прочитати текст з метою загального розуміння прочитаного; 2 етап – визначити лексичні одиниці, використані в тексті; 3 етап – 3а. – визначити контекстуальне значення кожної лексичної одиниці; 3б. – визначити базове значення кожної лексичної одиниці; 3с. – визначити або виокремити базове значення лексичної одиниці від контекстуального; 3д. – вирішити, як співвідноситься базове значення лексичної одиниці зі значенням, отриманим нею в контексті; 4 етап – маркувати лексичну одиницю як *метафоричну* або, навпаки, *неметафоричну* [4].

Однак, на нашу думку, маркування метафоричної одиниці на заключному етапі ідентифікації як *метафорична* або *неметафорична* не є повним. Ми вважаємо, що повинен існувати так званий проміжний варіант щодо визначення метафоричності лексичної одиниці – *часткова метафоричність*, яку можливо спостерігати в тому випадку, коли лінгвістична одиниця, наприклад, належить до стилістично маркованих пластів лексики (літературний вокабуляр (literary vocabulary) та розмовний вокабуляр (colloquial vocabulary)) або у своєму морфемному складі має суфікс із зменшувально-пестливим значенням. Такі варіанти лексичних одиниць уже мають емотивно-експресивну силу у своїй семантиці, що не може не вплинути на наявність у них відтінків метафоричності. Також зауважимо, що варіант відповіді “Так” або “Ні” на запитання “Чи метафорично використана лексична одиниця?” (“Metaphorically used?” – “Yes (No)”) не задовольняє всім потребам роботи з аналізу метафори.

Зазначимо, що, на нашу думку, ця робота має бути продовжена шляхом декодуванням функцій метафори, які презентують її потенціал: номінувати та характеризувати індивіда, об’єкт (як результат – створюється нове поняття, відбувається так зване “іноказання”); “транспортувати” реципієнту складні ідейні змісти, які дуже часто не відзначені альтернативними найменуваннями в мові; актуалізувати граматичні ресурси (у більшості випадків транспозиційно маркований граматичний матеріал); апелювати до уяви реципієнта; емоційно вражати; надати емотивну оцінку. Саме за таких умов відбувається повний аналіз та вивчення метафоричної номінації, з урахуванням її граматичного, денотативного, оцінного, мотиваційного, конотативного, емотивного та стилістичного макрокомпонентів.

Цікавим є підхід до вивчення метафори запропонований сучасними науковцями А. М. Барановим та Ю. М. Карауловим [2]. У своїх працях лінгвісти запропонували техніки для дослідження політичної метафори,

але, ми вважаємо, що цими кроками можна ступати й для роботи з художньою метафорою, однак, приймаючи до уваги особливості художнього дискурсу. Так, на їхню думку, базою та підґрунтям для осмислення метафори можуть слугувати певні “поля”: “поле METAPHOR”, “поле SIGNIF_DES”, “поле DENO_DES”, “поле EXAMPLE” [2].

Так, у “поле METAPHOR” заноситься метафоричний вираз у тому вигляді, як він існує у тексті (реципієнт не проводить ніяких дій зі зміни граматичної форми елемента, що декодується), разом з мінімальним контекстом, у якому проявляється його метафоричність. Іншими словами, для аналізу з тексту вилучено “фокус метафори разом з її рамкою” [2]. “Поле SIGNIF_DES” містить “ланцюжок сигніфікативних дескрипторів, що репрезентують концепт метафоричного виразу в його буквальному розумінні та місце його в концептуальній ієрархії – метафоричній моделі” [2]. “Поле DENO_DES” заповнюється “ланцюжком денотативних дескрипторів, що репрезентують референт метафори – сутність або явище” [2]. У “полі EXAMPLE” “наводиться текстовий фрагмент з корпусу, достатній для виявлення сигніфікативних і денотативних дескрипторів” [2].

Отже, досліджений матеріал засвідчив, що, не зважаючи на те, що розуміння метафори, механізмів її дієвості привертало до себе увагу мислителів ще часів Античності, інтерес до неї не зникає й досі. Сьогодні з’являються нові моделі вивчення цього тропу, у контексті яких традиційні погляди підкріплюються та розширюються сучасним баченням метафори як техніки, що модулює образ, збуджує уяву та привертає відчуття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – 1990. – С. 5–32.

Режим доступу : <http://philology.ru/linguistics>

2. Баранов А. Н. Словарь русских политических метафор / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – М. : Помовский и партнеры, 1994. – 330 с.

Режим доступу : <https://books.google.com.ua>

3. Маслова В. А. Теория концептуальной метафоры и ее роль в современных лингвистических исследованиях / В. А. Маслова // Лінгвістика. Лінгвокультурологія : зб. наук. пр. / редкол. : О. І. Панченко (відп. ред.) та ін. – Дн-ськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2012. – Т. 5. – С. 87–96.

Режим доступу : <http://www.dnu.dp.ua/docs/zbirnik>

4. MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse

Режим доступу : <http://www.lancaster.ac.uk>

*Бурковська О. Й.
(м. Слов'янськ)*

ПОГЛЯД НАУКОВЦІВ НА УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

У системі дієслівних форм є такі, які здатні позначити особу не тільки визначену, але й особу будь-яку. «Будь-яка особа» означає можливість включення в число виконавців дії і самого мовця, тому значення узагальненості найбільш яскраво проявляється у формах теперішнього часу і слабшає аж до зникнення у формах минулого й майбутнього часу, звідси обмеження парадигми за часом [10, с. 76].

Необхідно відзначити, що серед лінгвістів немає єдиного погляду на питання виділення в особливий тип узагальнено-особових речень, тому що значення узагальненої особи не має специфічного морфологічного способу вираження, а за формою головний член узагальнено-особових речень збігається з головним членом означено- і неозначено-особових конструкцій. Проте врахування особливої семантики, яку несе головний член розглянутих речень, особливостей вживання та специфіки парадигми цих конструкцій дає підставу виділити зазначені структури в особливий тип односкладних речень. Заслужують на увагу наукові погляди Д. М. Овсяннико-Куликовського, О. М. Пешковського, О. С. Мельничука, В. В. Виноградова, О. О. Юдіна, С. А. Овчарука, О. М. Галкіної-Федорук, О. Г. Руднева, О. Ф. Кулагіна, О. С. Скоблікової, Е. Н. Алсуф'євої, Н. С. Валгіної, П. О. Леканта, В. В. Бабайцевої, О. Б. Сиротиніної, Д. М. Шмельова, А. К. Федорова, О. М. Гвоздева, А. П. Загнітка та інших синтаксистів.

Багато науковців тлумачили узагальнено-особові речення або об'єднуючи, або зіставляючи з іншими типами односкладних речень.

Д. М. Овсяннико-Куликовський першим звернув увагу на специфіку узагальнено-особових речень, але не виділяв їх в окрему синтаксичну категорію. Він порівнював названі конструкції з неозначено-особовими у групі відносно-безсуб'єктних структур.

Засновник учення про односкладні речення О. О. Шахматов узагальнено-особові речення в окремий тип односкладних конструкцій не виділяв, а розглядав їх у складі неозначено-особових речень.

У 30-ті роки ХХ століття узагальнено-особові речення, нарівні з неозначено-особовими, були визнані О. М. Пешковським як особливий тип, що посідає проміжне місце між особовими й безособовими реченнями [7, с. 166].

На думку О. С. Мельничука, форма 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу – це первинна форма вираження головного компонента узагальнено-особового речення і саме на її ґрунті в слов'янських мовах після виділення з індоєвропейської прамови було

сформовано узагальнено-особові конструкції, що функціонували в «контекстах типу повчань і наказів, які звертались до великих груп слухачів, і до осіб, відсутніх при розмові, але стилістично оформлювались так, ніби адресувались кожному слухачеві окремо, що посилювало їх вплив на індивідуальну свідомість слухачів» [8, с. 150]. Усі інші форми реалізації головного компонента так званих узагальнено-особових речень він пов'язував із більш пізнім еволюційним етапом і кваліфікував як такі, що утворилися за аналогією на семантичних засадах узагальненості дії, тобто можливості її співвіднесення з будь-якою особою [8, с. 150].

Порівнюючи узагальнено-особові односкладні речення з означено-особовими, В. В. Виноградов указував, що значення форм дієслів 2-ї особи більш неозначене й широкі, на відміну від дієслів 1-ї особи однини та множини, в яких навіть при переносному вживанні чітко зберігається відношення до конкретного суб'єкта мовлення. Форми 2-ї особи абстрактніші за форми 1-ї особи. Втрачаючи пряме відношення до співрозмовника, вони отримують узагальнене значення [4, с. 459].

Як позначається у праці С. А. Овчарука, до складу узагальнено-особових речень слід зараховувати не тільки конструкції з дієвідмінювано-дієслівним головним компонентом, а й з іменниковим, інфінітивним та з головним компонентом категорії стану. Автор обґрунтовує цю пропозицію семантичною специфікою узагальнено-особових речень, і вважає, що дія, стан чи ознака, виражені цими реченнями, «абстрагуються від конкретних осіб і узагальнюють усі особи, усіх людей взагалі або всіх членів даного людського колективу, що перебувають чи можуть бути в однакових умовах..., а отже, й мають бути узагальнені в часі, а також повинні кваліфікуватися як неминучі, необхідні, можливі чи неможливі» [9, с. 15].

Поряд з так званою типовою формою вирізняються непродуктивні форми узагальнено-особових речень. О. М. Галкіна-Федорук, О. Г. Руднев, О. Ф. Кулагін та інші виділяють:

- узагальнено-особові речення з дієсловом у формі 2-ї особи однини і множини наказового способу. Такі речення не виражають накази або прохання до 2-ї особи, а виражають настанови, що обов'язкові й для самого мовця: *Не родись красив, а родись счастлив; Пальцы ей в рот не клади* [5, с. 282–284].

- речення з присудком у формі однини минулого часу (чоловічого роду), наприклад: *Целился в ворону, а попал в корову*. З деякою долею узагальнення вживається у функції присудка форма 3-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу, наприклад: *Говорит добро, а творит зло* [5, с. 282].

- речення, головний член яких виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини типу *Решетом воду не носят; Цыплят по осени считают* [3, с. 156].

Однак з цим погоджуються не всі лінгвісти, пояснюючи свою позицію тим, що специфічний компонент узагальнено-особових речень – ознака особової причетності будь-якої особи до спостережень, які утворюють зміст цих речень – не властивий реченням, головний член яких представлений «незалежним» дієсловом у формі 3-ї особи множини. Завдяки вживанню форми 3-ї особи множини, типізовані життєві ситуації характеризуються в них «відсторонено» від мовця і його співрозмовника – як узагальнення чужого, а не свого досвіду. Абстрактна узагальнююча семантика речень типу *Цыплят по осени считают* ніяк не пов'язана з граматичним значенням моделі, що лежить в їх основі. О. С. Скоблікова вважає, що граматичне вираження цієї семантики досягається вживанням дієслівного присудка у формах теперішнього або (рідше) майбутнього часу, за допомогою яких у російській мові можуть формуватися повідомлення про стійкі, закономірні зв'язки між явищами – при будь-якому структурно-семантичному типі речень. Використання цих речень у прислів'ях та приказках можливо завдяки їх переносному значенню й афористичному характеру, що стилістично підсилюють узагальнення [11, с. 111].

Категорію узагальненості Е. М. Алсуф'єва кваліфікувала як споріднену з категоріями означеності та неозначеності особи. Об'єднуючим фактором для всіх трьох категорій вона вважала однакове морфологічне вираження головного компонента, а також можливість уведення до структури зазначених речень особового займенника, який, на її думку, і засвідчує, що «узагальнена семантика виникає, розвивається, існує на рівні означеності 1-ї та 2-ї граматичної особи». Дослідниця запропонувала окремі семантичні варіанти цих конструкцій: узагальнено-означено-особове та узагальнено-неозначено-особове речення, семантика яких співвіднесена з будь-якою, кожною особою, однак формальне вираження їхнього головного компонента відповідає формам головного компонента означено-особової та неозначено-особової конструкцій [1, с. 25].

Для речень, у яких узагальненість діяча, представленого формою 3-ї особи множини, поряд із терміном «узагальнено-особові», В. В. Бабайцева пропонує термін неозначено-узагальнені, «тому що за формою вони збігаються з неозначено-особовими, а за семантикою є неозначено-узагальненими» [2, с. 100].

Спираючись на той факт, що узагальнено-особові речення не мають специфічної морфологічної форми дієслова, В. С. Юрченко відзначав: «В них дієслово не має своєї особової форми, а повторює дієслівні форми інших односкладних речень, перш за все означено-особових та неозначено-особових», а, отже, робить висновок автор, «Узагальнено-особові речення – це неяскаравий, розмитий тип односкладних речень» [12, с. 250].

Умови формування узагальнено-особових речень, які визначають їх граматичну семантику проявляються і в тому, що форми дієслова, які опинилися в позиції головного члена, актуального значення часу не мають: дієслівні форми характеризуються позачасовістю, вони маркують дію, що не пов'язана з моментом мовлення, яке є результатом попереднього досвіду самого мовця або певного колективу людей. Узагальнюючий характер класифікуючої діяльності людей, обов'язковість і незаперечність представленого в реченнях стану справ обумовлює функціонування таких речень в прислів'ях і приказках [7, с. 158]. Типові синтаксичні моделі узагальнено-особових речень утворюють у мові ядро односкладних дієслівних речень, комунікативним призначенням яких виступає реалізація дії неозначеної та узагальненої особи, що входить у структуру виражених суджень у вигляді уявлень. Узагальненість особи пов'язана з порушенням прямого відношення дії до дійової особи [6, с. 528].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алсуфьева Э. Н. К вопросу о так называемых односоставных обобщенно-личных предложениях / Э. Н. Алсуфьева // XIX Герценовские чтения. Филологические науки: Тезисы докладов. – Л. : Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1966. – С. 25–28.
2. Бабайцева В. В. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1981. – 271 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1973. – 328 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М.–Л. : Учпедгиз, 1947. – 718 с.
5. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Синтаксис / Е. М. Галкина-Федорук – М. : Учпедгиз, 1958. – 568 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ» «БАО», 2011. – 992 с.
7. Казарина В. И. Современный русский синтаксис: структурная организация простого предложения : учебное пособие / В. И. Казарина. – Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. – 329 с.
8. Мельничук О. С. Развитие структуры слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
9. Овчарук С. А. Узагальнено-особові речення в українських прислів'ях : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Овчарук. – Херсон, 1956. – 16 с.
10. Сиротина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротина. – М. : Высш. шк., 1980. – 142 с.
11. Скобликова Е. С. Современный русский язык: Синтаксис

простого предложения / Е. С. Скобликова. – М. : Просвещение, 1979. – 236 с.

12. Юрченко В. С. Простое предложение в современном русском языке / В. С. Юрченко. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1972. – 274 с.

Глущенко В. А.
(м. Слов'янськ)

СТРУКТУРА НАУКОВОГО МЕТОДУ В КОНЦЕПЦІЇ С. Б. КРИМСЬКОГО

Видатний український філософ і культуролог Сергій Борисович Кримський (1930 – 2010) приділяв значну увагу загальнонауковій методології, зокрема питанням, пов'язаним зі структурою наукового методу. Концепція С. Б. Кримського видається нам надзвичайно актуальною, у тому числі стосовно лінгвістичного методу.

Термін *метод* уживається в наукознавстві в різних значеннях – у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів, процедур і операцій дослідження).

Наукознавці другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. найчастіше трактують метод у вузькому смислі, розглядаючи його як сукупність прийомів, що використовуються в дослідженні. Так, з погляду В. В. Бикова метод виступає як «схема упорядкованих послідовностей операцій» [6, с. 87–88], в інтерпретації Г. І. Рузавіна – як «певна систематична процедура» [17, с. 11].

Отже, в межах вузького трактування науковий метод виступає як сукупність прийомів, процедур і операцій, тобто як гомогенний феномен.

Так само й термін *лінгвістичний метод* уживають у різних значеннях. О. О. Селіванова інтерпретує лінгвістичний метод, по-перше, як «спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об'єкта лінгвістики», по-друге, як «систему процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів» [19, с. 339]. Перше з цих значень є широким, друге – вузьким.

Слід відзначити, що О. О. Селіванова цілком обґрунтовано підкреслює «непорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису» [18, с. 48]. Це, як зазначає А. С. Зеленько, призводить до того, що в навчальних посібниках для вищої школи наводяться необґрунтовані класифікації методів (і, додамо, саме поняття методу подається дуже суперечливо), до «безпідставного релятивізму у визначенні методів, прийомів і процедур дослідження» в кандидатських дисертаціях [10, с. 7].

Якщо «порівняння розвинених теорій методу в повному обсязі має скласти предмет досліджень особливого роду – теорії лінгвістичних

методів» [23, с. 6] (а це, безперечно, так), необхідно констатувати, що теорія лінгвістичних методів поки знаходиться в стадії становлення.

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі.

Так, з погляду О. С. Ахманової лінгвістичний метод доцільно розглядати як «сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови» [2, с. 232].

Такий підхід відбився в поширеній класифікації методів. Поділяючи наукові методи на філософські, загальнонаукові, частковонаукові та спеціальні, наукознавці серед загальнонаукових методів виділяють спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент (методи емпіричного дослідження), абстрагування, аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, моделювання (методи, що використовуються на емпіричному й теоретичному рівнях), ідеалізацію, формалізацію, аксіоматичний и гіпотетичний методи (методи теоретичного дослідження) [17, с. 53–161, 227–232]. Отже, у межах цієї класифікації метод ототожнюється з операцією (прийомом, процедурою).

Зазначена класифікація набула значного поширення й у працях, присвячених методам лінгвістичних досліджень. Так, О. О. Селіванова поділяє методи лінгвістичних досліджень на загальні та лінгвістичні. До загальних дослідницьких відносить спостереження, індукцію і дедукцію, гіпотезу, аналіз і синтез, таксономію, порівняння, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, фальсифікацію, моделювання [19, с. 339; 18, с. 49–51].

Проте, з нашого погляду, ці феномени є операційними елементами (операціями, прийомами чи процедурами); інтерпретація їх як методів є очевидним спрощенням. Так, моделювання може використовуватися як прийом у різних методах, зокрема в порівняльно-історичному. Якщо вважати моделювання методом, треба визнати, що воно в одних випадках виступає як метод, а в інших як прийом. У зв'язку з цим заслуговує на увагу теза О. О. Селіванової про те, що «прийом може мати статус методу залежно від забезпечення ним конкретного результату дослідження» [18, с. 49]. Можливо, авторка саме це мала на увазі, вказуючи при описі порівняльно-історичного методу, з одного боку, на «методику лінгвогеографії», з іншого, на «лінгвогеографічний метод» [там же, с. 53–54] (отже, один метод уживається в складі іншого).

Суперечливість такого підходу видається очевидною. На нашу думку, він призводить до «розмивання» поняття методу.

С. Б. Кримський вважав вузьке трактування методу недоцільним. Він стверджував, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування, до простого знаряддя, але передбачає усвідомлення нормативно апаратних засобів та ціннісних настанов у їх нерозривній єдності» [13, с. 111].

Отже, зазначені операційні елементи (спостереження та ін.), які, безперечно, входять у структуру різних методів, вважати власне науковими методами недоцільно. Є всі підстави розглядати їх як наукові прийоми. Характерно, що М. П. Кочерган інтерпретує індукцію і дедукцію, аналіз і синтез та гіпотезу як «вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу» [12, с. 209–211].

З нашого погляду, ототожнення методу з операціями (прийомами, процедурами) збіднює поняття методу; метод певним чином відмежовується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

У широкому смислі науковий, у тому числі лінгвістичний метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. Таке трактування є класичним: його витoki можна знайти вже в Аристотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель.

Перспективним видається тлумачення методу як складної логічної одиниці з певною структурою.

Саме так трактував науковий метод С. Б. Кримський. Він убачав у методі «систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів». Науковий метод «окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні настанови пізнавального процесу». Метод «відрізняється від методики та техніки тим, що окрім технічної, процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та особливі пізнавальні принципи», він «знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями» [14, с. 373].

У структурі методу С. Б. Кримський виділяв дві частини. Це, по-перше, «конструктивна частина методу» («ціннісні настанови»). Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки («ідоли») їх предметного втілення, а також умови застосування методу (його можливості, сфера й обмеження застосування). По-друге, це «алгоритмічно-процедурна частина методу» («апаратні засоби», «технічний аспект», «методологічна техніка»). У цю частину дослідник включав «стандартні правила», «процедури», «алгоритмічні рецепти (способи дії)», «нормативи» та «вимоги» [13, с. 111–114].

Отже, С. Б. Кримський дотримувався широкого трактування методу, інтерпретуючи його як гетерогенний феномен.

Такий підхід відбився в низці праць, присвячених лінгвістичному методу.

За визначенням Б. О. Серебренникова, науковий метод узагалі та

лінгвістичний метод зокрема – це «певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і чисто технічних прийомів, застосування яких дає можливість вивчити певне явище», тому «метод завжди є системою» [20, с. 258]; специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою [там же, с. 259].

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі методу можна виділити два основні компоненти: «теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів» і «методику дослідження, що з нього випливає» [11, с. 231].

Погоджуючись із Б. О. Серебренниковим і Л. П. Івановою в цілому, зазначимо, що є всі підстави моделювати в структурі методу третій компонент, пов'язаний із метою дослідження.

Цей компонент можна назвати телеологічним.

З нашого погляду, найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатньо адекватного опису наукового методу взагалі та лінгвістичного методу зокрема вироблені в межах інтерпретації методу як одиниці, що включає в себе три різні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний.

Це твердження було висунуте В. І. Постовалою [16, с. 24].

Теза В. І. Постовалої була розвинена й обґрунтована в наших публікаціях [9, с. 12–13; 7, с. 3–6; 8, с. 124–127].

При такому підході комплекс наукових прийомів (процедур, операцій) та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу – операційний.

Охарактеризуємо онтологічний компонент методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, задаючи категоріальне бачення об'єкта дослідження, і логічно останнім, включаючи в себе отримані результати [21, с. 26–27]. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента наукового методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є теоретико-методологічною основою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення [16, с. 102]. Іноді принцип розглядають як вихідний пункт дослідження або як його кінцевий результат. Проте така інтерпретація недооцінює значення принципу як засобу пізнання. Безумовно, правомірним є твердження про те, що принципи виступають як вихідні, проміжні та кінцеві теоретичні узагальнення [21, с. 25–26].

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, трактують як методологічну орієнтацію дослідження, як позицію, з якої розглядають

об'єкт вивчення, тобто як поняття, що керує загальною стратегією дослідження [3, с. 74]. Підхід визначає напрям дослідження [15, с. 24; 4, с. 59], проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання [15, с. 24]; підхід відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу [4, с. 60].

Трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Розглянутий підхід дозволяє об'єднати у цілісній концепції методу такі різнорідні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, прийоми (процедури, операції) та мета дослідження. Це є актуальним і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскин Я. Ф. Философский детерминизм / Я. Ф. Аскин. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 68 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова Ольга Сергеевна. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
4. Бойченко И. В. Проблема метода в категориальном аппарате исторического материализма / И. В. Бойченко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56–78.
5. Бойченко И. В., Куценко В. И. Значение исторического материализма для обоснования принципов социально-научного познания / И. В. Бойченко, В. И. Куценко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 8–26.
6. Быков В. В. Методы науки / В. В. Быков. – М. : Наука, 1974. – 215 с.
7. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Глущенко В. А. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.
8. Глущенко В. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) / В. Глущенко // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – 2001. – № 4 (36). – С. 124–127.
9. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

10. Зеленько А. С. Методи й аспекти дослідження мови / А. С. Зеленько // Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту. – 1999. – № 5. – С. 7–14.
11. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие / Иванова Людмила Петровна. – К. : Освіта України, 2006. – 312 с.
12. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти / Кочерган Михайло Петрович. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
13. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Кримський Сергій Борисович. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
14. Кримський С. Метод / С. Кримський // Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – С. 373.
15. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.
16. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.
17. Рузавин Г. И. Методы научного исследования / Г. И. Рузавин. – М. : Мысль, 1974. – 237 с.
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
19. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
20. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.
21. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания / Снесар В. И. // Анализ системы научного знания / под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. – С. 24–27.
22. Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособие для вузов / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1988. – 592 с.
23. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

*Глушченко В. А., Рябініна І. М., Тищенко К. А.
(м. Слов'янськ)*

Є. К. ТИМЧЕНКО ПРО ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ

Євген Костянтинович Тимченко (1866 – 1948) – видатний український мовознавець, педагог, перекладач. Дослідник успішно працював у різних царинах лінгвістики.

Учений плідно досліджував – у синхронії й діахронії – фонетику, лексику, словотвір, морфологію, синтаксис української мови, залучаючи до дослідження 1) факти сучасної української мови та інших слов'янських (і ширше – індоєвропейських) мов (Тимченко звертався до явищ і літературних мов, і діалектів), 2) матеріал давніх писемних пам'яток [2, с. 229; 5, с. 64; 4, с. 632].

У першій третині ХХ ст. Тимченко – поряд із П. О. Бузуком, В. М. Ганцовим, Г. А. Ільїнським, А. Ю. Кримським, К. Т. Німчиновим, С. Й. Смаль-Стоцьким – став одним з найбільш яскравих представників генетичного мовознавства в Україні.

Завдяки Тимченку українська лінгвістика отримала низку капітальних праць, що ввійшли в золотий фонд вітчизняного мовознавства. Вагомим є внесок ученого в розробку проблеми джерел вивчення історії української мови. Водночас це питання в лінгвістичній історіографії залишається недостатньо вивченим. Сподіваємося, пропонована розвідка заповнить цю прогалину.

Зазначимо, що для вчених Харківської, Казанської та Московської шкіл пріоритетним джерелом вивчення історії мови виступали сучасні діалектні дані; матеріал давніх писемних пам'яток було кваліфіковано як найважливіше серед допоміжних джерел [3, с. 49–51; 6, с. 50–54, 60–61]. Такий підхід відбився й у працях П. М. Селіщева та О. Б. Курило [6, с. 61, 65].

У книзі Смаль-Стоцького і Т. Гартнера «Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache» єдиним джерелом вивчення історії української мови виступають сучасні мовні дані без урахування їхнього походження та відносної хронології (у поєднанні зі спрощеною локалізацією) [3, с. 110–111; 6, с. 54–56].

О. І. Соболевський, М. М. Каринський і А. Ю. Кримський вважали пріоритетним джерелом матеріал давніх писемних пам'яток, причому сучасним діалектним даним було відведено констатувальну роль [3, с. 112–116; 6, с. 56–59; 8, с. 328–329].

Цей погляд поділяв П. О. Бузук. Проте проведений І. М. Рябініною аналіз [6, с. 64] книги П. О. Бузука «Нарис історії української мови» [1] свідчить, що матеріал давніх писемних пам'яток і сучасні діалектні дані є в цій праці рівнозначними джерелами вивчення історії української мови.

Як рівнозначні джерела вивчення історії мови виступають матеріал давніх писемних пам'яток і сучасні діалектні дані в студіях Васильєва, Колесси, Ганцова, Німчинова [6, с. 65–66].

Розглянемо в цьому контексті книгу Тимченка «Курс історії українського язика».

Висвітлення історії української мови Тимченко починає з «того часу, коли ми маємо писані його (язика – В. Г., І. Р., К. Т.) пам'ятки, беручи за «точку еволюції» момент, гіпотетично відбудований на підставі порівняння звуків і форм, засвідчених у найдавніших пам'ятках всіх слов'янських язиків» [7, с. 20–21]. Історія української мови, на думку вченого, починається з другої половини XI ст., «бо перші пам'ятки, де відбилися прикмети нашої мови, сягають саме цієї доби» [там же, с. 21].

Світські пам'ятки XIV ст. (у вигляді різних актів: купчих, записів, наказів тощо) Тимченко вважав багатим джерелом студіювання історії української мови [там же, с. 29].

Писемні пам'ятки XV–VI ст.ст., з погляду Тимченка, дають ще більше фактичного матеріалу для дослідження історії української мови: таким матеріалом є церковні пам'ятки, різні акти, описи замків, київські пом'яники XVI ст. і низка перекладів українською мовою [там же].

За спостереженнями Тимченка, від XVII ст. і XVIII ст. залишилася значна кількість різноманітного літературного матеріалу. Це акти, релігійно-полемічні трактати, переклади Святого письма, казання, мемуари, літописи, драматичні твори, вірші, граматики, словники і т. ін. Їхня мова різною мірою близька до «живої» української мови [там же].

Щодо давніх писемних пам'яток, то вони, як вважав Тимченко, мають значні недоліки. Вадами пам'яток духовного змісту найдавнішої доби (XI–XII ст.ст.) є те, що вони писані старослов'янською («староболгарською») мовою й лише списані в Україні; власне українських пам'яток цієї доби немає [там же]. Дослідник відзначав: «Пізніших мовних здобутків, як, наприклад, «Слово о полку Ігоревім» і літописи, ми не маємо в українських правописах чи списках: вони загинули в історичних перевертах... Крім того, церковні здобутки нашої мови XIV–XV ст.ст. знаходились під впливом тогочасної графічної моди середньоболгарських пам'яток, і таким чином під тією модою знаходяться фонетичні прикмети української мови» [там же].

Пам'ятки світського змісту, за Тимченком, також спочатку підлягали графічним впливам церковних пам'яток; пізніше впливали білоруська й польська мови тощо. Автор прийшов до висновку, що саме через це відповідні матеріали мають значні недоліки, які, з погляду Тимченка, не дозволяють назвати писемні пам'ятки пріоритетним джерелом вивчення історії мови.

Тимченко був переконаний: перевагу слід віддавати «живим» говорам: «Всі вказані хиби наших здобутків мовних не дозволяють бачити в них вагоме джерело, цю вагу належить класти на дослідження живої мови у всій різноманітності людських говірок. Виходячи з сучасної системи мови, ми можемо підноситися до найдавніших діб, ідучи за законами зміни звуків і форм і щоразу коригуючи подання пам'яток мовних» [7, с. 30].

Значення цих тез Тимченка важко переоцінити. Наші спостереження свідчать, що в критиці давніх писемних пам'яток як джерела вивчення історії Тимченко йшов за вченими Харківської, Казанської та Московської шкіл. Особливо значним був вплив Шахматова, з яким упродовж багатьох років співпрацював видатний український лінгвіст. Відзначимо також, що в Тимченка, так само як у вчених Харківської, Казанської та Московської шкіл, пріоритетним джерелом вивчення історії мови виступали сучасні діалектні дані; матеріал давніх писемних пам'яток було кваліфіковано як найважливіше серед допоміжних джерел.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні поглядів Тимченка на джерела вивчення історії мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузук П. О. Нарис історії української мови : вступ. Фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії / Бузук П. О. – К., 1927. – 98 с.
2. Булахов М. Г. Тимченко Евгений Константинович / Булахов Михаил Гапеевич // Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды : библиографический словарь. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – Т. I. – С. 83–84.
3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В. А. Глущенко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
4. Дзендзелівський Й. О. Тимченко Євген Костянтинович / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т української мови, Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 632.
5. Жовтобрюх М. А. Євген Костянтинович Тимченко – вчений і педагог / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 63–69.
6. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. / Рябініна І. М. – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2011. – 174 с.

7. Тимченко Є. К. Курс історії українського язика : вступ і фонетика / Тимченко Є. К. – Вид 2-е. – К. ; Харків : Держвидав України, 1930. – Ч. I. – 40 с.

8. Тищенко К. А. Давні писемні пам'ятки як пріоритетне джерело вивчення історії мови в інтерпретації А. Ю. Кримського / Тищенко К. А. // *Методологія та історіографія мовознавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – С. 328–331.

*Голі-Оглу Т. В.
(м. Маріуполь)*

ПРИНЦИПИ І ЗАВДАННЯ ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ

Історія зіставного мовознавства сягає давнини, хоча як самостійний напрямок воно оформилося у лінгвістиці в 50-ті роки ХХ ст. і пов'язане з іменами Р. Ладо, Дж. Ді П'єстро, Г. Нікеля, Я. Фісяка, Л. Деже та ін. Значний внесок у розробку питань зіставного мовознавства зробили вітчизняні лінгвісти Л. А. Булаховський, Ю. О. Жлуктенко, І. І. Ковалик, Г. П. Їжакевич, О. С. Мельничук, Й. Ф. Андерш, І. А. Стоянов, Л. С. Паламарчук, В. Н. Бублик, В. М. Русанівський, В. М. Брицин, В. Н. Манакін, Н. Г. Озерова, Л. В. Бублейник та інші.

Підвалини зіставної лексикології заклав Ш. Баллі (1865 – 1947). Саме цей швейцарський лінгвіст у праці «Загальна лінгвістика і питання французької мови» здійснив спробу зіставного дослідження французької і німецької мов, сформулювавши принципи контрастивного вивчення мов у синхронії і зорієнтувавшись на проблеми зіставної лексикології.

Зіставна лексикологія східнослов'янських мов на сьогодні не має значних систематизованих досліджень, проте окремі питання розглядалися багатьма українськими і російськими лексикологами.

Сучасний стан зіставних лексикологічних досліджень не може задовольняти мовознавство ХХІ ст., оскільки «саме лексика визначає фундаментальні риси мовної структури» [2, с. 294].

Окрім того, зіставні лексикологічні дослідження мають незаперечну практичну цінність для лексикографії, основою якої вони є, і для лінгвальної дидактики, що спирається на лексикологічну теорію і практику. Цінність зіставних лексикологічних досліджень демонструє і перекладознавство (теоретичне і прикладне), оскільки контрастивний аналіз і переклад мають спільні риси: процес перекладу, за своєю сутністю, є пошуком еквівалентних форм вираження певного змісту засобами іншої мови.

В основі будь-якого зіставного дослідження лежить зіставний метод. Зіставний метод застосовується для аналізу співвідношення структури та структурних елементів двох мов на синхронічному зрізі з

урахуванням усіх чинників взаємодії, взаємопроникнення і взаємовпливу досліджуваних мов на всіх мовних рівнях: фонологічному, словотвірному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному та стилістичному.

За допомогою зіставного методу як і порівняльно-історичного, типологічного та генетичного методів, досліджуються неспоріднені (різноструктурні), споріднені й близькоспоріднені мови.

Терміни «зіставне мовознавство» і «контрастивна лінгвістика» вживаються в сучасній лінгвістичній літературі як синоніми. Цей факт є одним із дискусійних питань. К. Джеймс і Г. Хельбіг здійснили спробу розмежувати контрастивне і конфронтативне мовознавство. Ці вчені вважають, що контрастивна лінгвістика має досліджувати лише відмінні, контрастивні риси зіставлюваних мов, а конфронтативна – відмінності й подібності мов.

Проте, як зауважують українські лінгвісти (Ю. О. Жлуктенко, В. Н. Бублик, М. П. Кочерган, Є. В. Опельбаум), підстав для протиставлення контрастивної і конфронтативної лінгвістики немає [2, с. 8]. Розмежування цілей зазначених галузей мовознавства взагалі є абсурдним, адже не можна вивчати спільні риси зіставлюваних мов окремо від відмінних рис, адже контрасти можуть бути виявлені лише на основі спільностей. Окрім того, контрастивний аналіз, який є провідним прийомом зіставних досліджень, у цілому, не може бути розділений на пошук відмінних і спільних рис, адже він «зорієнтований на оптимальне засвоєння встановлюваних подібностей і відмінностей у процесі навчання мови» [2, с. 8].

У сучасній лінгвістиці часом вживається ще один термін на позначення зіставного мовознавства – «порівняльна (зіставна) типологія» (В. Г. Гак), проте В. П. Нерознак, зокрема, вважає що цей термін, у зв'язку з виокремленням контрастивної лінгвістики в окрему галузь мовознавства, є застарілим [4, с. 21].

У наш час все більшого поширення набуває термін «зіставне мовознавство» (зіставна лексикологія, зіставна морфологія, зіставний синтаксис, зіставна стилістика тощо).

Спільні та диференційні риси лексики і фразеології російської та української мов фіксуються словниками. Проте в теоретичному плані це питання наразі є найменш вивченим. Це пояснюється тим, що основну увагу лінгвістів, які вивчають близькоспоріднені мови, привернули факти з галузі фонетики та морфології, спираючись на які будували свої гіпотези й робили свої висновки такі видатні мовознавці, як О. Востоков, І. Срезневський, П. Лавровський, О. Соболевський, О. Шахматов, Л. Булаховський та інші.

Як показала практика наукових досліджень у галузі зіставного

вивчення близькоспоріднених мов, розрізняють кілька аспектів та напрямків цього дослідження:

1) **загальнотеоретичний напрямок**; його завдання: вияв і встановлення причин та обставин, які зумовили наявність спільних чи відмінних структурних і функціональних елементів у системах російської та української мов на різних етапах їх розвитку; а також визначення основних тенденцій подальшого розвитку цих мов і їхні історичні перспективи;

2) **практичний напрямок** зіставного вивчення російської та української мов; його завдання: порівняльне вивчення літературних норм російської та української мов, а також вивчення проблеми культури російської та української мов в умовах активної взаємодії, і безпосередньо пов'язаної з нею проблеми двостороннього перекладу художніх та наукових текстів;

3) **навчально-методичний напрямок** зіставного вивчення російської та української мов; його завдання: розробка методик паралельного вивчення російської та української мов у школах і вищих навчальних закладах. Цей напрямок був надзвичайно актуальний у радянський час, проте зараз зберіг свою актуальність у східних і південних регіонах України.

Усі зазначені напрямки мають єдину **мету** – розкрити спільні структурні та функціональні особливості обох мов, а на тлі спільного розкрити індивідуальне, специфічне як у структурі, так і у функціональній спрямованості окремих її елементів.

Зіставні дослідження в галузі лексики української та російської мов виходять з факту визнання єдності основ, у яких відображається у мовах предметно-понятійна, логічна сфера.

Для зіставного аналізу найбільший інтерес становлять семантичні невідповідності в лексичних значеннях слів російської та української мов. Висока пояснювальна сила прийомів зіставного аналізу, яка проявляється у процесі аналізу, є у наш час загальноновизнаною. Вона була відмічена ще В.В. Виноградовим, який, маючи на увазі укладання двомовних словників, зазначав, що пошуки російськомовних відповідників до іншомовних слів завжди сприяють більш глибокому розумінню значень і особливо семантичних відтінків і конотацій елементів лексико-семантичної системи самої російської мови.

Семантика слів у системах близькоспоріднених мов також носить індивідуальний характер, хоча, звісно, ступінь своєрідності тут зменшується. Між близькоспорідненими мовами полегшується взаємовплив і взаємопроникнення лексичних одиниць, – продуктивними стають прямі запозичення, кальки, паралелізм семантичного розвитку, взаємодія семантичних ознак, аналогія синонімічних засобів, збіг

стилістичного розширення в лексичній системі тощо.

Разом з тим взаємовідношення навіть близькоспоріднених мов при всій їхній формальній подібності є зовсім непротими, ускладненими, а їхні лексико-семантичні системи не накладаються одна на одну. Між ними існують асиметричні відношення, які викликані, на нашу думку, специфічністю і неповторністю семантичного й функціонального об'єму більшості мовних фактів [1, с. 6].

Асиметричні відношення характеризують переважно абстрактну лексику, рідше – конкретну, проте й тут вони можливі: укр. *бати́г* на відміну від рос. *кнут* має переносне значення – «стебло виткої або сланкої рослини; огудина»; російська ж мова це значення закріпила за іншим словом тієї самої тематичної групи – рос. *плеть*.

Із зіставною лінгвістикою пов'язані два основні методичні прийоми – **зіставний (контрактивний) аналіз** і **аналіз помилок**. Зіставний аналіз скерований на передбачення моментів, що теоретично можуть спровокувати труднощі, або, навпаки, полегшити процес навчання іноземній мові. Аналіз помилок розглядає проблеми, які вже виникли і потребують корегування. Виходячи з перспектив застосування зазначених прийомів, усе частіше методисти і викладачі звертаються до розробки національно орієнтованих методик вивчення іноземних мов, підґрунтям яких і виступає зіставне мовознавство [2, с. 21].

Отже, зіставні лексикологічні дослідження мають не лише теоретичну, а й практичну цінність. Застосування різних прийомів зіставного методу регламентується чітко сформульованими принципами і завданнями наукового студіювання проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голі-Оглу Т. В. Зіставна лексикологія української та російської мов [Електронний ресурс] : навч. посібник / Т. В. Голі-Оглу. – Маріуполь : ПДТУ, 2017. – 154 с.
2. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 2006. – 424 с.
3. Косериу Э. Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение // Новое в зарубежной лингвистике / Э. Косериу – М. : Наука, 1989. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – С. 10–15.
4. Нерознак В. П. Метод сравнения в синхронном языкознании // Известия АН СССР. Серия лит. и язык / В. П. Нерознак. – 1986. – Т. 45. – № 5. – С. 19–23.
5. Сопоставительное исследование русского и украинского языков. Лексика и фразеология (Синхронический и диахронический аспект) / Г. П. Ижакевич, П. Е. Гриценко, В. И. Кононенко, Л. А. Кудрявцева, Н. П. Романова. – К. : Наукова думка, 1991. – 384 с.

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЯ ПРО ПРИНЦИПИ ТИПОЛОГІЇ ПЕРЕКЛАДІВ

З часів появи перекладознавства як окремої галузі лінгвістики вчені спрямовували свої зусилля на вироблення універсальної класифікації перекладів. Пропонувалися різні підходи, за основу брали різні принципи, формувалася та удосконалювалася термінологія. Різні аспекти перекладу як процесу та перекладу як результату діяльності перекладача були покладені в основу численних класифікацій. Вивчення праць В. Н. Комісарова [3], І. В. Корунця [4], М. С. Зарицького [2], А. Г. Гудманяна [1] та багатьох інших дослідників дозволяє об'єднати запропоновані класифікації в єдину систему.

За типом МО та МП

1. Внутрішньомовний
 - Діахронічний
 - Транспозиція
2. Міжмовний
 - Бінарний
 - Інтерсеміотичний
 - Трансмутація

За характеристикою суб'єкта перекладацької діяльності та за відношенням до автора ТП

1. Традиційний
 - Виконаний перекладачем, який не є автором ТО
 - Авторський переклад
 - Авторизований переклад
2. Машинний переклад
3. Змішаний переклад

За типом перекладацької сегментації тексту і одиниць перекладу, що були використані

1. Поморфемний переклад
2. Фразовий переклад
3. Абзацно-фразовий
4. Суцільнотекстовий

За ознакою форми презентації ТО і ТП

1. Письмовий
 - Письмовий переклад письмового тексту
 - Письмовий переклад усного тексту
2. Усний
 - Усний переклад усного тексту
 - Синхронний (of the previously read text, whispered, professional

(conference))

- Послідовний
- Однобічний
- Двосторонній
- Усний переклад письмового тексту

За характером та якістю відповідності ТО і ТП

1. Вільний переклад
 - Інтерпретація
 - Адекватний
2. Точний
3. Автентичний
4. Завірений

За жанрово-стилістичними характеристиками

1. Науково-технічний
2. Суспільно-політичний
3. Художній
4. Військовий
5. Юридичний
6. Побутовий
7. Публіцистичний
8. Документально-діловий

За повнотою і способом передачі смислового змісту ТО

1. Повний
2. Неповний
 - Скорочений
 - Фрагментарний
 - Аспектний
 - Анотаційний
 - Реферативний
 - Адаптивний

За типом адекватності

1. Прагматично (функціонально) адекватний
2. Дезиративно адекватний

За прагматичною функцією

1. Практичний
 - Робочий
 - Консультативний
 - Друкований
2. Навчальний
3. Експериментальний
4. Еталонний

За ознакою первинності/не первинності ТО

1. Прямий
2. Непрямий
3. Зворотний

За ступенем спорідненості мов

1. Між близькоспорідненими мовами
2. Між середньоспорідненими мовами
3. Між далекоспорідненими мовами

За сферами комунікації

1. Загальнополітичний (дипломатичний)
2. Діловий
3. Науково-технічний
4. Науково-популярний
5. Переклад на виробництві
6. Юридичний (судовий)
7. Релігійний (проповіді)
8. Мистецтвознавчий
9. Військовий
10. Спортивний
11. Медійний (рекламні тексти)
12. Соціальний (community interpreting)
13. IT translation (localization)

Значний внесок у систематизацію типів перекладу зробив А. Паршин [5]. Проте слід наголосити, що розвиток перекладознавства, його реакція на процеси у суспільстві приводять до появи нових типів перекладів, що часто розвиваються у практичній площині і ще потребують детального наукового аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудманян А. Г. Вступ до перекладознавства / А. Г. Гудманян, А. В. Сітко, Г. Г. Єнчева. – Вінниця : Нова Книга, 2017. – 296 с.
2. Зарицький М. С. Переклад : створення та редагування / М. С. Зарицький. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 120 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 254 с.
4. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 512 с.
5. Паршин А. Теория и практика перевода / А. Паршин. – СПб. : СГУ, 1999. – 202 с.

*Жиждома О. О.
(м. Маріуполь)*

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТЕПОВИХ ГОВОРІВ У ЛІРИЧНИХ ПІСНЯХ ПРИАЗОВ'Я

Стрімкий розвиток лінгвістичної науки супроводжується застосуванням нових методів дослідження мовного матеріалу. Проте, визначаючи основні принципи методики конкретної науки, уважно прислухаючись до сучасних наукових тенденцій, треба вміти критично їх осмислювати, застосовувати до раніше вироблених, апробованих та зарекомендованих методів дослідження. Галузь діалектологічного дослідження не є виключенням з цього правила.

Для діалектології, яка сьогодні переживає не найкращі часи, коли у наукових виданнях домінує теоретичний підхід у висвітленні деяких питань з діалектології актуальною залишається проблема більш ефективного і широкого використання новітнього обладнання, технологій, які в польових умовах дозволять з високою точністю досліджувати потрібний матеріал.

Сучасні діалектологічні дослідження, у яких на першому плані виступають предмет і об'єкт дослідження, а методи лише побіжно вказуються, визначаються низкою факторів, але кінцевий результат їх напряму залежить від обраного методу дослідження.

Відомо, що на початковій стадії розвитку діалектологічної науки панівним був прийом фіксації окремих діалектних фактів, що відрізнялися від української літературної мови. Проте самодостатність діалектів як самостійних мовних систем зумовила їх системне дослідження на усіх рівнях. Розповсюдженим методом вивчення діалектів є також метод лінгвістичної географії, коли мовленнєвий факт розглядається, з одного боку, як частина мовної системи, а з іншого, – аналізується у межах територіально-зіставного аспекту як результат інтерпретації вже в масштабі територіальної диференціації загальнонаціональної мови, коли відбувається зіставлення з відповідними явищами інших мовних систем. Теорія лінгвогеографії базується на прикладному досвіді створення лінгвістичних карт – специфічному методі, яким користуються виключно в діалектології. Оскільки поняття «діалектологія» є ширшим за поняття «лінгвогеографія», у сучасних наукових розвідках, присвячених вивченню діалектів української мови, частіше застосовується монографічний метод (або монографічний опис) дослідження говорів; мовні відмінності нарастають і накопичуються поступово, проте, знаходячись на певній відстані один від одного, діалекти все ж зберігають ті основні фундаментальні особливості, які роблять їх діалектами однієї мови. Використання монографічного методу (опису) дослідження науковцями забезпечує отримання більш цілісного уявлення про

функціонування конкретної діалектної системи. Опис - це не лише констатація виявлених діалектних особливостей, а глибоке лінгвістичне студіювання конкретного говору (у даному випадку степового) з використанням різних методів наукової інтерпретації з подальшою фіксацією його результатів, аналізом і прогнозуванням його подальшого розвитку. Щоб це зреалізувати, необхідно, щоб опис був максимально системним, цілісним і вичерпним: має містити інформацію про усі розділи мови – від фонетики до лексики і давати вичерпні дані щодо побудови і функціонування системи в цілому, а це, у свою чергу, потребує обробки величезної кількості матеріалу і тривалого часу. До того ж така дослідницька форма передбачає підбір діалектного матеріалу не під конкретне питання а взагалі; така робота дозволить охопити усе, що стосується конкретного говору, і не оминати якихось конкретних його явищ в умовах розпаду архаїстичних та стійких діалектних структур на сучасному етапі розвитку української мови. Зрозуміло, що вибірковість повертає увагу дослідника саме на конкретному явищі, і це дозволяє йому дійти виважених і чітких висновків, але водночас цілісний погляд на різні підсистеми допомагає краще побачити те, що іноді упускається при вузькоскерованому дослідженні.

Необхідність часткової переорієнтації діалектологічних досліджень у сучасному мовознавстві стала зрозумілою давно. Діалектологічні тексти, які є результатом проведених польових досліджень є первинними лінгвістичними джерелами, на основі яких у свій час була сформована літературна мова. Беззаперечним є і той факт, що говірки – це живі феномени, які постійно розвиваються, мають рухливі межі, і виявляють нестійкість під впливом літературної мови. Особливо це яскраво простежується під час аналізу діалектних явищ степового говору у народних піснях. Монографічний опис, який торкатиметься питань функціонування того чи іншого діалектного утворення, стимулюватиме у подальших дослідженнях більш уважну розробку конкретних питань спочатку в межах діалектної мови, а згодом і національної.

Кожний розділ лінгвістики має свою одиницю вивчення, а ця одиниця має відповідне відношення до іншої одиниці більш високого рівня: фонема – до морфеми, морфема – до лексеми і т. і. Тому системний погляд на предмет дослідження дозволить більш повно розкрити його специфіку, виявити спільні і відмінні риси конкретного діалектного дослідження. Російський мовознавець Р. І. Аванесов вперше сформулював ідею структурної діалектології, показавши можливості її реалізації у конкретних дослідженнях [3, с. 47–52]. При такому підході змінюється і предмет і об'єкт дослідження, адже предметом вивчення стає говір як цілісна одиниця у всіх своїх проявах.

Дослідження фонетичних, граматичних, лексичних особливостей

говору тісно пов'язані; саме діалект дозволяє простежити у традиційних і архаїчних прошарках лексики фонетичні особливості. Фонетична, граматична й лексична варіативність у текстах ліричних степових пісень найчастіше визначається діалектною своєрідністю місцевості, у якій засвідчуються ліричні пісні, хоч нерідко зумовлюється також ритмічною їх будовою. Перші спроби фіксування народної творчості у писемному вигляді починаються з кінця XVIII століття, а відтак діалектні ознаки тих чи інших говорів під час записування дещо змінювалися видавцями відповідних текстів. Записувачами і виконавцями ліричних, історичних, побутових пісень по всій території України були видатні культурні діячі – М. Цертелєв, М. Максимович, П. Лукашевич, А. Метлинський, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, Марко Вовчок, Л. Жемчужников, Я. Головацький, Г. Чубинський, В. Антонович, М. Драгоманов, Панас Мирний, І. Руденко, С. Руданський, М. Кропивницький, М. Лисенко, І. Франко, І. Манчжура, Я. Новицький, М. Коцюбинський, Леся Українка, Ф. Колесса та інші. Оскільки певна кількість діалектних рис нівелюється записувачами різних часів і видавцями відповідних текстів, які шліфували народнопісенну мову у напрямку наближення її до літературних норм і, як слушно зазначав І. Франко, в кожній місцевості відповідно до її говору нова пісня потроху змінюється [5, с. 54], проведення дослідником власних польових досліджень, прослуховування і записування на диктофон живого виконання дає можливість простежити, що, дійсно, в кожному селі, кожному хуторі спостерігаються певні зміни фонетичного, граматичного характеру. Засвідчити діалектні риси в ліричних піснях можна в більшій мірі, ніж, скажімо, в історичних піснях або думках, що зумовлюється відмінністю їх виникнення, поширення і виконання.

Аналіз лінгвістичного матеріалу, виявленого у ліричних піснях степового говору, передбачив застосування наступних підходів: 1) вибір конкретної тематики пісень однієї діалектної системи (степовий говір південно-східного наріччя); 2) вивчення специфіки конкретного діалектного явища (фонетичного, граматичного) у зіставному аспекті на матеріалі різних говірок даного наріччя); 3) проведення комплексного, багатоаспектного та різнорівневого опису даної діалектної системи. Саме по собі польове збирання діалектологічних текстів українських народних пісень конкретної тематики скероване на ретельне вивчення конкретного питання, в чому полягає і його цінність. Проведення лексико-граматичного та фонетичного аналізу досліджуваних одиниць, збирання діалектологічних текстів народної пісенної творчості, їх ретельний аналіз дозволить розв'язати низку актуальних проблем з діалектології і позитивно відіб'ється на характері обговорення в ній наукових ідей. Але врахування лише першого підходу виявляється замалим. Бажано, щоб дослідження було багатоаспектним, мало б цілісний вигляд і проводилося в такий

спосіб, щоб при вивченні якоїсь проблематики науковець не відсторонювався від загального наукового контексту.

Актуальність діалектологічних досліджень, проведених у таких спосіб є безсумнівною. Давні діалектні риси поступово втрачаються, тому діалектологам необхідно давати якомога більше повних монографічних описів систем говорів, які у подальшому використовуватимуться для зіставного аналізу, створення лінгвогеографічних карт, словників тощо. Для докладного вивчення даного явища процес збирання безіменного фольклорного пісенного матеріалу, цілісний монографічний опис діалектних явищ у народних піснях степового говору має бути безперервним, оскільки, як показали польові дослідження, справжніми носіями даного говору виявилися старожили, а не молоді чи люди середнього віку (на мовлення яких вже вплинула російська мова), то й зібраний у майбутньому діалектний матеріал послугує відродженню самотутньої старовинної української народної пісні, віками шліфованої й вдосконаленої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко П. Ю. Степовий говір / П. Ю. Гриценко // Українська мова: Енциклопедія, 2000.
2. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук думка 1987. – 245 с.
3. Калнынь Л. Э. Значение трудов Р. И. Аванесова для теории диалектологии / Л. Э. Калнынь // Аванесовский сборник : К 100-летию со дня рождения чл.-кор. Р. И. Аванесова. – М., 2002. – С. 47–52.
4. Поповський А. М. Значення південно-українських степових говорів у формуванні літературно-національної мови / А. М. Поповський. – Дп., 1989. – 88 с.
5. Франко І. Вибрані статті про народну творчість / Франко І. – К. : Вид-во АН УРСР 1955. – 289 с.

*Зубенко К. В.
(м. Краматорськ)*

ЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП У МОВОЗНАВСТВІ

XIX ст. – 30-х рр. XX ст.

Теоретичне мовознавство XIX ст. – 30-х рр. XX ст. певним чином розвивалося як протиборство логічного і психологічного напрямів. Обидва ці напрями підкреслювали два аспекти вивчення граматики: формальний і семантичний; проте трактування мовної форми й семантики було різним.

Логічний принцип апелював до частин мови як до універсальних логічних категорій думки, базуючись на положенні про існування спільної логічної основи всіх мов. У XVII ст. такий універсалізм найбільшою мірою

виявився у граматиці Пор-Рояля А. Арно і К. Лансло (1660), що описує французьку мову на основі латинського логічного еталону. Так, незважаючи на наявність у французькій мові іменників і прикметників, слідом за латинською граматикою виокремлювалось тільки ім'я з двома підкласами [1, с. 44].

Завдяки таким операціям розуму, як спостереження та мислення, реалізується принципова відмінність між частинами мови. Імена (іменники та прикметники), займенники та артиклі співвідносяться з операцією спостереження. Дієслова, віддієслівні частини мови, сполучники і вигуки є мовною реалізацією здатності до мислення. Здатність до умовиводу реалізується на рівні зв'язного тексту.

Традиційна для стародавніх граматик антиномія імені та дієслова обґрунтовувалася виходячи як із суб'єктної і предикатної функції членів цієї опозиції у судженні (Платон), так і з протиставлення відмінювання – дієвідмінювання (Аристотель), хоча головним підґрунтям такого поділу було онтологічне протиставлення речей і ознак (пор. у М. Нікітіна: «Усе, що існує у світі, відображеному у свідомості, розпадається на дві категорії – речі й ознаки» [6, с. 142]).

Логічний напрям в мовознавстві ХІХ ст., на відміну від раціональної загальної граматики ХVІІ ст., звертав більшу увагу на національну специфіку мовної форми, на єдність логічного й історичного і був переважно логіко-синтаксичним (морфологію трактували як етимологію, а лексичне значення – як поняття).

Це, зокрема, характерне для К. Беккера – яскравого представника логічного напрямку в мовознавстві першої половини ХІХ ст.

Філософія граматики К. Беккера («Організм мови») стала застосуванням законів логіки до матеріалу сучасної (німецької) мови. Мову було інтерпретовано як систему органічних (полярних) протилежностей, тобто таких протилежностей, які не знищують одна одну, а, навпаки, виступають як взаємно зумовлені та необхідні одна для одної в розвитку організму як цілого [5, с. 65].

Учення про речення з логіки та стилістики було перенесене в граматику. Беккерівська схема, як писав Ф. І. Буслаєв, «правильно визначила частини мови і члени речення» [3, с. 287–289]. Проте у філософській граматиці К. Беккера межі між граматикою і логікою є розмитими, оскільки вчений «прийняв помилковий напрям старих, загальних граматик, що мали за мету розв'язання досить дивного завдання – виправдати мову логічно, тобто довести, що параграфи схоластичної логіки зручно застосовуються до граматичних фактів» [там же]. Обмежившись загальними поняттями про вираження думки у формах мови, К. Беккер всю увагу зосередив на синтаксисі, приділивши порівняно невелику увагу морфології. Унаслідок цього його синтаксис виявився не

стільки наукою про мову, скільки міркуванням про застосування законів логіки до готового матеріалу мови [там же].

Логічний принцип виділення частин мови і членів речення зберігав свою актуальність упродовж ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст.

У кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. логічний принцип посів значне місце в роботах представників Женевської школи.

Женевська школа сформувалася на основі власних університетських традицій, а потім стала орієнтуватися в основному на ідеї «Курсу загальної лінгвістики» (1916) Ф. де Соссюра. Ці ідеї об'єднали в першому поколінні Ш. Баллі, А. Сеше, Л. Готьє, С. О. Карцевського, в подальшому поколінні – А. Фрея, Е. Сольбергера, А. Бургера, Р. Годеля та ін. Свого роду декларацією дослідницьких принципів цієї школи послужила стаття А. Сеше «Женевська школа загальної лінгвістики» (1927). З 1941 р. почав видаватися неперіодичний орган – «Cahiers F. De Saussures», довкола якого об'єднався «Гурток Ф. де Соссюра».

Переважну цікавість женевиці виявляли до проблем мовної системи, до понять мовної сутності й одиниці, цінності, синтагми, до співвідношення індивідуального і соціального в явищах мови і мовлення, до дихотомії діахронії і синхронії, до зв'язку мови і мислення, до проблем семасіології, семантики, фразеології, синтаксису, стилістики. Багато уваги Женевська школа приділяла працям самого Ф. де Соссюра. Так, Р. Годель доводив неавтентичність ідей Ф. де Соссюра і виданого під його ім'ям «Курсу загальної лінгвістики», з урахуванням цього з'являються подальші коментарії цього видання [7, с. 254].

Швейцарський мовознавець Ш. Баллі підкреслював: «Єдиний раціональний метод полягає в тому, щоб брати за вихідну точку логічні категорії й відношення, наявні у свідомості всіх носіїв певної мови, з метою визначити засоби, які мова представляє в розпорядженні мовців для вираження кожного з цих понять, категорій, відношень» [2, с. 296].

Ш. Баллі в основу виділення частин мови, які він називав лексичними категоріями, кладе їх загальне значення: іменники позначають предмети, дієслова – процеси, прикметники і прислівники – якості дій і процесів. Проте в розмежуванні членів речення беруть участь і їх граматичні форми (знаки актуалізації), їх функції в реченні. Так, іменник може означатися лише прикметником, а прикметник служить означенням іменника. На межі лексичних категорій знаходяться вигук і, з іншого боку, граматичні знаки (зв'язки, прийменники, сполучники, актуалізатори, а також флексії). Їх призначення – формувати синтагми і речення [там же].

Подібні тези висловлював і французький структураліст Г. Галише. Він виділяв чотири категорії слів: 1) головні частини мови (*espèces principales*): іменник (означає субстанцію) і дієслово (означає процес); 2) залежні частини мови (*espèces adjointes*): прикметник (характеризує і

визначає субстанцію) і прислівник (характеризує і визначає процес); 3) сполучні частини мови, тобто єднальні слова (*espèces de jonction*): сполучники і прийменники; 4) показники частин мови, тобто слова-актуалізатори (*marques d'espèce*): артикль (показник імені), займенник (показник дієслова) [4, с. 47].

Таким чином, виділяються вісім частин мови. Позитивною стороною цієї класифікації є встановлення ієрархії частин мови, розрізнення головних і залежних усередині повнозначних, єднальних і актуалізуючих усередині службових. Як відзначає В. Г. Гак, недолік класифікації полягає в тому, що вона охоплює не всі слова: займенник Г. Галіше вважав не окремою частиною мови, а граматичною категорією імені або дієслова, вигуки і частки ним не враховано. У той же час він, як і Ш. Баллі, підкреслював нежорсткість системи частин мови, можливість переходу слова з одного класу в інший [там же].

Отже, у межах логічного напрямку мовна семантика ототожнювалася з логічними категоріями й операціями, а мовні форми – з логічними формами мислення: слово семантично є поняттям, речення – думкою (пропозицією), а складне речення і контекст – висновком.

Таке трактування зв'язку мови та мислення спричинилося до недостатнього врахування національної та історичної специфіки не тільки в мовній семантиці, а й у формах мови. На передній план було висунуто вивчення універсальних властивостей мови, що описуються за допомогою дедуктивно-класифікаційної методики.

Основною одиницею було визнано речення, а основною категорією – частину мови; граматичні форми є їх знаками. Завдання граматики полягає в тому, щоб виявити відповідність мовних форм логічним категоріям, які можна вичерпно описати.

Своєрідна логічна семантико-структурна теорія частин мови представлена в концепції французького лінгвіста Г. Гийома. В процесі розумового акту слово, що є мовною формою, співвідноситься зі своїм матеріальним субстратом – певним поняттям, об'єктом. Цю співвіднесеність Г. Гийом називає інциденцією («падіння, зустріч») [4, с. 49].

Розрізняється внутрішня і зовнішня інциденція. Іменник характеризується перш за все внутрішньою інциденцією: він може співвідноситися лише з тим, що охоплюється поняттям, яке воно виражає. Слово *homme* співвідноситься лише з об'єктом, що входить в поняття людина. Зовнішня інциденція іменника – це актуалізація, яка виражається детермінативами. У дієслові і прикметнику обов'язкова подвійна інциденція: внутрішня, тобто така, що співвідносить їх з поняттям, що позначається, і зовнішня, тобто така, що співвідносить їх з об'єктом, що позначається іменником, до якого вони відносяться. Прикметник *grand*,

наприклад, співвідноситься з об'єктом лише через іменник (*homme*). Формально зовнішня інцидентність прикметника і дієслова виражається в їх узгодженні з іменником в роді і числі. Прислівник характеризується зовнішньою інцидентністю другої міри, що співвідносить його з прикметником і дієсловом. Таким чином, поняття інцидентності зв'язує семантичні особливості, граматичні відношення і категорії основних частин мови.

Аналіз показує, що, з погляду Г. Гийома, а) частини мови – це об'єктивно існуючі класи слів, ігнорувати які неможливо; б) частини мови повинні виділятися на підставі ряду, а не однієї якої-небудь ознаки; в) між ними є внутрішня ієрархія; г) будь-яка класифікація виявляється «приблизною», бо в мові багато перехідних, складних і одиничних фактів, але, якщо класифікація й не враховує ознаки всіх слів французького словника, від неї все ж відмовлятися не слід.

Отже, логічний напрям в мовознавстві ХІХ ст., на відміну від раціональної загальної граматики ХVІІ ст., звертав більшу увагу на національну специфіку мовної форми, на єдність логічного й історичного і був переважно логіко-синтаксичним.

Попри це в межах логічного напрямку мовна семантика ототожнювалася з логічними категоріями й операціями, а мовні форми – з логічними формами мислення. Таке трактування зв'язку мови та мислення спричинилося до недостатнього врахування національної та історичної специфіки не тільки в мовній семантиці, а й у формах мови. На передній план було висунуто вивчення універсальних властивостей мови, що описуються за допомогою дедуктивно-класифікаційної методики. Основною одиницею було визнано речення, а основною категорією – частину мови; граматичні форми було охарактеризовано як їхні знаки. Завдання граматики вбачалося в тому, щоб виявити відповідність мовних форм логічним категоріям, які можна вичерпно описати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арно А. Грамматика общая и рациональная / Арно А., Лансло К. – М. : Наука, 1998. – 212 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : УРСС, 2001. – 416 с.
3. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 623 с.
4. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
5. Звегинцев В. А. История языкознания ХІХ – ХХ веков в очерках и извлечениях. – 3-е изд., доп. / В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. I. – 460 с.
6. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : учеб. пос. – 2-е

изд.; доп. и исправл. / М. В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.

7. Ярцева В. Н. Большая Российская энциклопедия / В. Н. Ярцева. – М. : Высшая школа, 1998. – 685 с.

8. Bello A. Gramatica de la lengua castellana. 11-a ed / A. Bello. – Madrid, 2001. – 1024 p.

9. Ivić M. Pravci u lingvistici. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1963. – 190 s.

10. Koerner E. F. K. Towards a Historiography of Linguistics : 19th and 20th Century Paradigms / Koerner E. F. K. // History of Linguistics Thought and Contemporary Linguistics / edited by H. Parret. – Berlin; New York, 1976. – P. 685–718.

*Капнина Н. І.
(Slowjansjk)*

FEEDBACK IM UNTERRICHT

Den Unterricht wirksam und effizient zu gestalten gehört zu den Zielen jedes anspruchvollen Lehrers. Dazu wird unter anderem die Unterrichtsdiagnostik angesetzt, indem nicht nur die globalen kognitiven Leistungen der Lerner unter die Lupe genommen werden, sondern auch die Richtigkeit und die Angemessenheit der von der Lehrkraft eingesetzten Methoden, die Vorbereitung des Lehrers auf die Stunde, seine Ehrlichkeit und Unparteilichkeit, die Gesamtatmosphäre im Raum analysiert werden.

In den westeuropäischen Bildungsanstalten, wo der Unterrichtsprozess nicht mehr als lehrerzentriert gesehen wird und wo der lernförderliche Aspekt des Lehrer- und Schülerhandelns tendenziell ist, werden die Rückmeldungen von den Schülern auf die Arbeit des Lehrers sowie des Lehrers auf die Arbeit der Lerner schon längst initiiert. Das Feedback (auch Feed-back, Reflexion, Reaktion auf den Unterricht) ist einer der bedeutenden Erfolgskriterien, den man in den letzten Jahren auch in der Ukraine aktiv anwendet.

Mit der Analyse des Erlernen werden oft zwei Termini assoziiert und zwar das Feedback und die Evaluation. Hier ist es prinzipiell wichtig, den Unterschied zwischen den obengenannten Erscheinungen zu verstehen. So ist das Feedback die alltägliche Reaktion des Lehrenden auf den Lernenden, indem diese Reaktionen auf den Lern- oder Verstehensprozess gerichtet sind, auf „sichtbaren“ Informationen über das Lernen basieren und Informationen zur Verbesserung des Lernens enthalten [1, c. 7]. Über Evaluation dagegen wird dann gesprochen, wenn es ein Resultat einer langfristigen Arbeit, des Erlernens eines globalen Themas geklärt werden muss. Eine Evaluation kann nach einem (Bildungs-)Projekt als ein Buch erscheinen, wo Ergebnisse wissenschaftlich verarbeitet dargestellt sind und ein Feedback im Unterricht ist in der ersten Linie

für den konkreten Lehrer und seine Schüler interessant.

Mit dem Thema des Feedbacks im Unterricht haben sich zahlreiche Wissenschaftler beschäftigt. Die grundlegenden Werke, in denen diese Frage erleuchtet ist, gehören vor allem dem Erforscher J. Hattie und seinen Nachfolgern J. Bastian, A. Come, I. Florio-Hanse, R. Langer, V. Shute.

Im Allgemeinen lassen sich vier Arten von Feedback im Unterricht unterscheiden:

1. Feedback von Lehrpersonen für die Schülerinnen und Schüler;
2. Feedback der Lernenden untereinander;
3. Feedback der Schülerinnen und Schüler für die Lehrperson;
4. Feedback der Lehrpersonen untereinander, z. B. in professionellen Arbeitsgruppen [2].

Es wird also klar: ein Feedback bedeutet, dass sich zwei oder mehrere Personen (nach Möglichkeit) in methodisch strukturierten Rückmeldungen und Gesprächen Erfahrungen mit Aufgaben und Lernprozessen mitteilen, um daraus für eine gemeinsame Weiterentwicklung des Lernens, des Lehrens und gegebenenfalls der schulischen Bedingungen zu lernen [1, c. 8].

Laut der Erforschungen von dem neuseeländischen Wissenschaftler J. Hattie wirkt das effektive Feedback auf den drei Ebenen: (1) Aufgabe, (2) Lernprozess und (3) Selbstregulation. Feedback zur Person (z.B. Lob) ist weniger wirksam, da es keine lernrelevanten Informationen enthält [4, c. 10].

Bekannt sind folgende Strategien des wirksamen Feedbacks (nach V. Shute):

- fokussieren Sie Feedback auf die Aufgabe, nicht den Lernenden;
- geben Sie sorgfältig ausgearbeitetes Feedback;
- präsentieren Sie das sorgfältig ausgearbeitete Feedback in kleinen Einheiten;
- geben Sie spezifisch und klare Feedback-Informationen;
- halten Sie Feedback so einfach wie möglich, aber nicht einfacher;
- reduzieren Sie Unsicherheiten zwischen Lernleistung und Lernzielen;
- geben Sie unverzerrtes, objektives Feedback, schriftlich oder via Computer;
- fördern Sie die Lernzielorientierung mit Feedback;
- geben Sie Feedback erst, nachdem Lernende eine Lösung gefunden haben.

Sicher kann man über verschiedene Objekte des Feedbacks sprechen. So können bei einer wissenschaftsorientierten Diagnostik im Mittelpunkt des Interesses stehen:

- 1) die Klassenführung;
- 2) das lernförderliche Klima;
- 3) die Klarheit/Strukturiertheit der Lehrperson/des Unterrichts;

- 4) die Aktivierung der Lernenden. Diese Punkte werden in einer;
- 5) Bilanz des Unterrichtsgeschehens zusammengefaßt.

Daraus kann man wird es klar, dass die Unterrichtsanalyse nicht nur inhaltsorientiert werden muss. Das heißt, dass solche Aspekte wie Atmosphäre in der Stunde oder Unterrichtsklima bei der Feedback-Analyse sehr relevant sind.

M. De Michele behauptet, im Umgang mit Feedbacks sollen aber auch gewisse Fehler vermieden werden. So seien unspezifische und wenig individuelle Verallgemeinerungen zu vermeiden, da deren Nutzen zu gering ausfalle. Dazu gehören auch Vagheiten wie „Das verstehe ich schon irgendwie, aber Sie sollen dennoch versuchen, das zu ändern... Konditionalis wie "Man müsste und sollte..." seien auch wenig hilfreich, da sie mehr Unsicherheit erzeugen als Hilfe leisten. Ferner solle ein Feedback vom Empfänger nach Möglichkeit sicher und zweifelsfrei interpretiert werden können, ansonsten dieses mehr Verunsicherung auslöse [3].

Es muss auch betont werden, dass die Ergebnisse eines Feedbacks in großer Masse subjektiv sind, deshalb haben die Lehrkräfte manchmal Angst, dass die Lernenden oder Kollegen in ihrem Feedback vor allem ihren eigenen Lernprozess transparent machen: das Aufgabenverständnis, die Lernprozessgestaltung und die Bemühungen um Selbstregulation. Feedback ist aber kein Instrument der Bewertung, sondern ein Instrument der Entwicklung – der Entwicklung des Lernens und in der Folge dessen auch des Lehrens [1, c. 8].

Die Schlußfolgerungen ziehend kann man sicher bestimmen, dass ein Feedback offenbart, korrigiert, steuert, die Möglichkeiten aufzeigt, das Selbstvertrauen steigt, motiviert. Er muss konstruktiv, aufwendig und rechtzeitig sein. Prinzipiell bleibt auch, dass die Unterrichtsauswertung regelmäßig durchgeführt und ehrlich beantwortet sein muss.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Bastian J. Feedback im Unterricht. Lernen verstehen und einen Dialog über Lernen beginnen / Johannes Bastian // Pädagogik. – 2014 (66.Jahrgang). – № 4. – С. 6–9.
2. Inez De Florio-Hansen. Wichtige Schritte für lernwirksames Feedback [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.deflorio.de/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=21&Itemid=41
3. De Micheli M. Leitfaden für erfolgreiche Mitarbeitergespräche und Mitarbeiterbeurteilungen: Von A-Z ausformulierte Mustergespräche für die Personalpraxis / Marco de Micheli. – Zürich : Praximum, 2017. – 330 S.
4. Waack S. Glossar für Hattie-Begriffe / Sebastian Waack. – 2013. – 11 S.

ІНТЕГРОВАНЕ ЧИ АСПЕКТНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У МОВНОМУ ВНЗ?

В останні роки в світі інтенсивно розвиваються інтеграційні процеси, зростає обсяг академічних і професійних обмінів, поглиблюється міжнародне співробітництво, що стимулює подальший розвиток міжкультурної іншомовної освіти в Україні. В сучасних умовах іншомовна освіта набуває статусу дієвого інструменту формування інтелектуального потенціалу суспільства. Проблема реалізації міжкультурної іншомовної освіти в різних типах вищих навчальних закладів потребує подальшого всебічного аналізу і вирішення [1; 3].

У сучасній освітній практиці цілі навчання іноземної мови у мовному ВНЗ зумовлені соціальним замовленням суспільства і включають наступні групи: практичні; соціокультурні; виховні; розвивальні; професійні; когнітивні тощо. У формуванні міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції вирішальну роль відіграють інноваційні підходи, технології та методи навчання іноземної мови. Тому, традиційне аспектне викладання іноземної мови все більше поступається місцем інтегрованому навчанню з позицій сучасної психолінгвістики і методики навчання іноземних мов.

Вітчизняні та іноземні методисти глибоко проаналізували переваги й недоліки аспектного викладання іноземної мови. Серед переваг зазначаються наступні:

- Відносно легка реалізація принципів системності й науковості.
- Простота планування і проведення практичних занять.
- Можливість ретельної роботи над окремими аспектами іноземної мови.
- Об'єктивність контролю й оцінки знань з граматики, лексики і фонетики.
- Відповідність традиціям навчання і вивчення іноземної мови.
- Відповідність очікуванням тих, хто навчається.

До недоліків відносять:

- Штучне розділення іноземної мови на підсистеми-аспекти, що протирічить функціонуванню й використанню мови у процесі спілкування.
- Неможливість реалізації принципу комунікативності.
- Неадекватні умови формування компетенцій та їхніх компонентів.
- Об'єктивна неможливість інтеграції знань і навичок в уміння та компетенції (брак часу, неадекватні умови формування).
- Домінування в якості об'єкта навчання лінгвістичної граматики і фонетики.
- Низький мотиваційний потенціал занять.
- І як результат: неможливість досягнення практичної мети навчання

[2, с. 94].

Аспектне навчання мовного матеріалу базується на експліцитному навчанні і засвоєнні, яке організується наступним шляхом: від подачі і свідомого засвоєння мовних феноменів → через їх тренування у мовних вправах для забезпечення граматичної, лексичної і фонетичної коректності мовлення → до їх подальшої автоматизації і використання у спілкуванні на практичних заняттях з іноземної мови, де має бути досягнута швидкість мовлення. Тобто процес навчання іде від форми до змісту.

У протилежність аспектному навчанню інтегроване навчання базується на імпліцитному оволодінні мовними феноменами, і організується на практичних заняттях таким шляхом: від подачі нових мовних явищ у змістовних комунікативно значущих контекстах, насичених новим феноменом → до інтенсивної продукції та автоматизації у спеціально створених умовах, близьких до умов реального спілкування → до використання у спілкуванні (в комунікативних вправах), що забезпечує коректність і швидкість мовлення [2; 4].

Більшість сучасних англо- і німецькомовних психолінгвістичних теорій оволодіння іноземною мовою стверджують, що трансформація і перетворення експліцитних знань (ЕЗ) в імпліцитні знання (ІЗ), тобто формування мовленнєвих навичок на базі мовних знань і навичок, можливі лише за багатьох умов, найголовнішими з яких є

1) інтенсивне довготривале вправління у змістовних комунікативно-значущих контекстах, насичених новим мовним явищем, що подається;

2) розвиток мовної усвідомленості («*language awareness*») того, хто навчається, шляхом спеціально організованої роботи, яка уможлиблює його самостійне «відкриття» і розуміння нового мовного явища [2; 5].

Необхідно поєднувати переваги обох форм навчання і шукати далі шляхи подолання притаманних їм недоліків.

У сучасній методиці навчання іноземної мови розроблені загальні положення формування мовних компетенцій в рамках комунікативного підходу, які реалізуються у сучасних підручниках з іноземної мови для їх інтегрованого викладання і навчання, а саме

1. Знання мовних підсистем і мовні навички оперування ними (ЕЗ), з одного боку, і мовленнєві навички й уміння (ІЗ), з іншого, є необхідними взаємодоповнюючими компонентами будь-якої компетенції.

2. Знання мовних підсистем і мовні навички оперування ними (ЕЗ) можуть бути трансформовані й інтегровані у мовленнєві навички і вміння (ІЗ) лише за умови насиченого й інтенсивного комунікативного (мовленнєвого) тренування і практики.

3. Тільки через автоматизацію у процесі мовленнєвого тренування мовні і мовленнєві навички можуть стати стійкими, гнучкими і здатними до переносу.

4. Тренування і практика у спілкуванні повинні організовуватися подібно до процесів реального спілкування. Спілкування є метою і засобом

навчання (принцип комунікативності).

5. Формування мовленнєвих навичок і вмінь можливе лише на базі розвитку «мовної усвідомленості» (принцип когнітивності).

6. Навіть при формуванні мовних компетенцій має домінувати робота над змістом, а не над формою на всіх фазах: Подача → Тренування → Практика.

7. Діяльнісна орієнтація усього процесу навчання й усіх його фаз: важливий не тільки продукт навчання, але й процес його створення, тобто шлях навчання й учіння.

8. Глобальна орієнтація на особистість студента й розвиток його автономії (роль навчальної компетенції).

9. Домінування індуктивного оволодіння мовними підсистемами і самостійного виведення правил, які спеціально організуються та керуються викладачем і НМК.

10. Визнання пріоритету педагогічної граматики і фонетики як об'єкта навчання/вивчення і відповідних компетенцій як мети навчання.

11. Зміна граматичної і фонетичної прогресії: з лінійної систематичної на циклічну функціональну [2, с. 103].

Таким чином, у сучасній психолінгвістиці і методиці продовжується наукова дискусія щодо переваг інтегрованого навчання іноземних мов у мовному ВНЗ; розробляється типологія інтегрованих практичних занять з іноземної мови за певною домінантою (тренування у спілкуванні та практика у спілкуванні). Проте, при інтегрованій організації навчального процесу викладач має передбачати спеціальні етапи роботи над фонетичними, лексичними і граматичними аспектами мови, які логічно включаються в заняття. Така часткова аспектизація окремих етапів практичного заняття дає можливість забезпечити глибоке засвоєння студентами мовного матеріалу в системі і сприяти практичному оволодінню ним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання. – К., 2003. – 273 с.

2. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції / О. Б. Бігіч, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2011. – 344 с.

3. Ніколаєва С. Ю. Міжкультурна іншомовна освіта в Україні : ключові проблеми / С. Ю. Ніколаєва // Іноземні мови. – 2016. – № 2. – С. 3–8.

4. DeKeyser R. Implicit and Explicit Learning // Doughty C., Long M. (Hrsg.). The Handbook of Second Language Acquisition. – Malden : Blackwell, 2003. – P. 313–348.

5. Schmidt R. Consciousness and foreign language learning: a tutorial on the role of attention and awareness in learning. // Schmidt R. (Hrsg.) Attention

Lyakh O. V.
(Slovyansk)

COMMUTATION TEST AS A METHOD OF PHONOLOGICAL ANALYSIS OF THE LANGUAGE

Language is a complicated system. Linguists apply many methods in the process of the language investigation: historical, descriptive, semantic, distributional, mathematic etc.

Considering the investigation of the phonological system of the language, scholars use the commutation test.

Phonology is the science of speech sounds including especially the history and theory of sound changes in a language or in two or more related languages [2].

Commutation test is used to identify distinctive signifiers and to define their significance. It originated from a linguistic test of substitution, which was used by the Prague school structuralists [1, p. 89].

This test identifies phonemes and their distinctive features within a language. Linguists used this test to experiment with changes in a word's phonetic structure in order to see at what point it becomes a different word.

To conduct the test the so-called minimal pairs should be found. A minimal pair is a pair of words which differ in one sound only (pen [pen] – Ben [ben], gain [gein] – cane [kein], ten [ten] – den[den]). So one sound is replaced by another and one can see if the meaning is the same or different and if the sound belongs to one or different phoneme.

As an example, let us consider 3 pairs of words: 1) [pin] – [sin], 2) [phin] – [pin], 3) [pin] – [hin].

The commutation test may have 3 results:

1) the meaning is different, so the opposed sounds belong to different phoneme;

2) the meaning is the same, so the opposed sounds belong to the same phoneme;

(3) a meaningless word, so we can't make any conclusion – we can't identify the sound.

There are different types of oppositions:

1) single – the opposed sounds differ in one articulating feature only: [pen] – [ben] voiceless – voiced;

2) double – the opposed sounds differ in 2 distinctive features : [pen] - [den] bilabial – forelingual, voiceless – voiced;

3) triple (multiple) – the opposed sounds differ in 3 distinctive features: [pen] - [then] voiceless – voiced, bilabial – interdental, occlusive stop – constrictive fricative.

As we can see, on the basis of the commutation test, linguists identify the relevant features. Furthermore, the internal structure of a relevant feature is a complex of multiple non-dissociable distinctive phonic features some of which may be present in some phonetic contexts while others may not be present in other phonetic contexts.

The common base of the member phonemes of a phonological opposition in a given language is not found in any other phoneme of the same language. In such a case, the phonemes are said to be in an exclusive relation; that is, the common base is exclusive to the phonemes in question. Some linguists suggest the term exclusive opposition to designate conveniently this type of phonological opposition, whose member phonemes are in an exclusive relation.

On the other hand, it may be the case that the common base of the member phonemes of a phonological opposition in a given language, is found in another or other phonemes of the same language.

The common base of the phonemes of an exclusive opposition (but not of a non-exclusive opposition) is the archiphoneme, which may be defined as the sum of the relevant features of the (two or more) phonemes of an exclusive opposition.

An exclusive opposition may or may not be a neutralizable opposition. However, a neutralizable opposition is bound to be an exclusive opposition; it is never a non-exclusive opposition.

But one should mention, that the use of the commutation test has its problems. Firstly certain sounds do not occur in certain positions. For example, [h] in English never occurs word finally, while [ʔ] never occurs word initially. So we cannot oppose these sounds as they never occur in the same phonetic context. In such cases the method of distribution is modified by addition of the criterion of phonetic similarity. We refer these sounds to different phonemes as their articulatory features are different.

The second difficulty is that there are cases when both sounds occur in a language but the speakers are inconsistent in the way they use them, as for example in the case of the Russian words "галоши/ калоши". In such cases we take them as free variants of a single phoneme.

Besides this method does not take into account the modifications of sounds which they undergo in real speech. For example, in such sequences as [ækt] and [æpt] the realizations of the allophones of [k] and [p] are alike: acoustically it is silence of the same duration. It is the character of transition from [æ] to [k] and [p] that differentiates the meaning, in other words the differentiation of meaning is provided not by the phonemes themselves, but indirectly by the adjacent sound.

There are some other problems connected with the phonemic analysis of the English sounds, for example, the problem of defining the phonemic status of the English affricates [tʃ - dʒ]. It is possible to treat each of the pair as a single consonant phoneme, or we may say that they are composed of two phonemes each – [t+f] and [d+z]. There is also no agreement between phoneticians concerning the phonemic status of the neutral vowel [ə]. Some scientists have suggested that it is an allophone of several other vowels in unstressed positions. On the other hand, in numerous cases [ə] is phonologically opposed to other phonemes and is capable of differentiating the meaning, for example, *accept* [ək'sept] – *except* [ɪk'sept], so it may be viewed as an independent phoneme.

Nevertheless, despite these difficulties the commutation test as a part of the semantic method of phonological analysis is now widely used and is considered to be the best in fulfilling the task of systematizing the sounds of a language.

REFERENCES

1. Chandler Daniel. **Semiotics. The Basics** / D. Chandler – Second Edition. – Routledge. – 2007. – 307 p.
2. Merriam-Webster: On-line dictionary. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/phonology>

*Маторін Б. І.
(м. Слов'янськ)*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ ХІХ ст. – початку ХХ ст.

Історія наукового синтаксису об'єднує кілька етапів, які характеризуються різними напрямками пізнання й опису синтаксичних об'єктів. Відповідно до цього у граматиці відомі три напрями, які науковці виділяють у певній хронологічній послідовності, – логічний, психологічний і формальний. Науковий синтез цих напрямів покладено в основу традиційного (нормативного) синтаксису, що послідовно запроваджували у шкільній практиці. Проте у 20-і – 40-і рр. ХХ ст. новітні наукові дослідження граматистів спричинили перегляд традиційного розуміння сутності речення і його компонентів – членів речення. На відмінних від традиції засадах почали розвивати нові напрями, створювати нові концепції синтаксичної теорії. Такі підходи щодо вивчення членів речення пов'язані передусім з комунікативним і семантичним аспектами речення.

При формально-граматичному членуванні речення мінімальними (елементарними) компонентами реченнєвої структури вважають члени речення. Проблема класифікації членів речення є, як відомо, однією із актуальних і складних у синтаксичній теорії. Щоправда, загальна теорія

визначення й розмежування членів речення має складну і тривалу історію. Вагомий внесок у вивчення теорії членів речення зробили такі українські й російські мовознавці, як: О. О. Потебня, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, І. І. Мещанінов, В. В. Виноградов та ін. Дотепер віддають перевагу (особливо у вузівській і шкільній практиці) традиційному поділу членів речення на п'ять класів: підмет, присудок, додаток, обставина, означення. Речення загалом, і його формально-синтаксичні компоненти зокрема, посідають центральне місце в синтаксичній системі слов'янських мов. Наявність низки теорій членів речення в лінгвістичній науці свідчить про те, що мова – складна структура, яка об'єднує неоднорідні за властивостями і функціями елементи. Досліджуючи речення як своєрідну формально-синтаксичну мікросистему, сучасні вчені зосереджують увагу, насамперед, на синтаксичних зв'язках і компонентах речення, що виділяють на їхній основі. Традиційне визначення членів речення ґрунтується на одночасному врахуванні їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, що нерідко руйнує єдині виміри класифікації неоднорідних площин.

Отже, виокремлення критеріїв розмежування членів речення є актуальним завданням сучасного мовознавства, розв'язанню якого сприяв передусім аналіз речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці. У теорії членів речення поняття синтаксичних відношень і зв'язків вважають корелятивними й вихідними при визначенні «члена речення».

За традицією, виділяють головні (підмет, присудок) та другорядні (означення, додаток, обставина) члени речення. Прийнято вважати, що в основу цього поділу покладено неоднозначні відношення членів речення щодо побудови реченнєвої структури. Критерієм розрізнення головних і другорядних членів речення пропонується суто формальна ознака. Це означає, що основна відмінність між головним і другорядним членами речення визначається їх статусом у структурі речення: головні члени речення обов'язкові для структурної схеми речення, другорядні члени двоскладних речень здебільшого є факультативними. Ще одним здобутком традиційного вчення є високий ступінь граматичної абстракції у виділених членах речення. Це можна простежити в помітному абстрагуванні від комунікативної та смислової організації речення. Із комунікативної точки зору вагомість будь-якого члена речення визначають не його роллю у створенні синтаксичної структури речення, а значущістю реалізації комунікативного завдання. Нерідко у традиційному вченні при кваліфікації другорядних членів речення використовують такі граматичні ознаки, а саме: морфологічні показники члена речення, характер синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень між залежним і головним компонентами речення. Щоправда, деякі лінгвісти заперечують традиційну теорію членів речення, пояснюючи, насамперед, це тим, що все розмаїття мовлення не вкладається в рамки цієї класифікації. Адже традиційні п'ять

членів речення, хоча і є найбільш типовими і властиві багатьом мовам світу, не охоплюють, проте, усієї різноманітності синтаксичних категорій. Іншу причину такого заперечення вбачають у випадках невідповідності форми і змісту, відсутності чітко закріплених за членами речення засобів вираження. Як наслідок маємо в теорії мови критичний перегляд багатьох положень теорії членів речення. Саме це призвело до істотних змін у понятійно-термінологічному апараті, зокрема й заміни традиційних назв структурно-семантичних компонентів речення новими.

Синтаксичне значення членів речення утворюють два складових елементи: реальне значення самого члена речення – речове (сміслове) значення і значення відношень між членами речення – граматичне значення. У синтетично вираженому члені речення смислове і граматичне значення об'єднано в одному слові. Як зазначали дослідники, речове значення члена речення не є простою сумою лексичних значень його компонентів: воно не тотожне лексичним значенням слів, хоча ґрунтується на ньому. Це означає, що вживання терміна «сміслове значення» замість «лексичного значення» цілком виправдане. Граматичне значення члена речення виявляється у його відношеннях до іншого члена речення на рівні синтаксичного зв'язку. Вочевидь, речове і граматичне значення в структурі члена речення співвідносяться як конкретне й абстрактне.

Проблема диференціації членів речення залишається актуальною як для українських і російських, так і європейських мовознавців. Учені продовжують наукові пошуки основних ознак принципів класифікації членів речення та критеріїв їх розрізнення. Окремі лінгвісти (О. М. Пешковський, Д. М. Овсянко-Куликовський, Г. Пауль, А. Вейсман та ін.) вважали недосконалим термін «член речення» і пропонували власну термінологію.

У російській та українській граматиці обставинні члени речення вперше виділив М. В. Ломоносов. М. І. Греч та О. Х. Востоков виокремлюють лише додаток й означення. Загального вжитку набула класифікація членів речення, підґрунтя якої заклав Ф. І. Буслаєв.

У «традиційному» вченні другорядні члени речення характеризують за такими граматичними ознаками: частиномовна приналежність певного члена речення; тип синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень між залежним й опорним компонентами речення. Основною ознакою традиційне мовознавство вважає співвідношення головних членів речення з компонентами судження; другорядні члени речення аналізує за синтаксичною функцією та семантикою. Уперше найповнішу систему членів речення в русистичі запропонував М. І. Греч, до нього переважно послуговувалися терміном «частини слова».

Упродовж розв'язання проблеми диференціації членів речення запроваджували такі принципи: логічний, психологічний, формально-граматичний, семантичний, морфологічний та семантико-синтаксичний. У

сучасному синтаксисі в основу класифікації членів речення покладено структурно-семантичний принцип, оскільки будову речення досліджують разом із семантикою, якої набуває ця структура та її компоненти в реченнєвій конструкції. Цей принцип наукового аналізу членів речення обумовлений складними взаємовідношеннями лексичного значення слова і його граматичної форми, які й визначають синтаксичну функцію в реченні.

Традиційну систему членів речення представлено у працях Ф. І. Буслаєва. Мовознавець співвідносить головні члени речення з членами судження, а другорядні члени речення характеризує за їх синтаксичною функцією та за значенням. У такий спосіб лінгвіст виділяє головні і другорядні члени речення, ґрунтуючись на формально-граматичному й формально-семантичному принципах. Ф. І. Буслаєв першим не вважав зв'язку членом речення.

Відмінний підхід розв'язання проблеми виділення членів речення запропонував О. О. Потебня. Учений ототожнював члени речення з частинами мови, запропонував брати за основу синтаксичної категорії членів речення граматичну категорію частин мови; диференціював головні і другорядні члени, зважаючи на типологію семантико-синтаксичних відношень між членами речення в структурі речення.

О. О. Шахматов послідовно обґрунтував головне значення підмета в реченні; виокремив основні типи синтаксичних зв'язків; загалом, подав тричленну класифікацію речення, виділяючи ще й зв'язку як необхідний член будови речення.

Отже, проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що аналіз засобів вираження членів речення, зокрема їх аналітична структура, здійснювався з різних позицій, які науковці обґрунтували логічними категоріями й психологічними судженнями; зосереджували увагу на формальному вираженні членів речення й синтаксичних зв'язках.

Маторина Н. М.
(г. Славянск)

К ВОПРОСУ О МЕТОДОЛОГИИ ЯЗЫКОЗНАНИЯ В ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Одна из задач лингвиста заключается в рассмотрении с очень близкого расстояния и с помощью глубоких размышлений того, как образованы языковые сущности, которые в сформировавшихся и привычных для нас языках приняли форму слов.

Гюстав Гийом

Курсовое, дипломное или магистерское исследования – важный элемент учебного процесса в педагогическом вузе: они являются

действенной формой проверки знаний студентов, выявления их общей и педагогической подготовки, умения анализировать теоретические работы по своей специальности, обобщать педагогическую практику.

Выполнение курсовых, дипломных и магистерских работ по современному русскому языку имеет большое значение для повышения уровня подготовки учителя-словесника. Значение курсовой, дипломной или магистерской работы состоит в том, что в процессе их выполнения студент не только закрепляет, расширяет полученные при обучении знания и обобщает практические материалы преддипломной практики, но и демонстрирует уровень профессиональной подготовки. Цель этих видов работ – привить студентам интерес к научному исследованию, способствовать глубокому овладению профессиональными знаниями.

Важный этап работы студента – выбор методов исследования, от правильности которого во многом зависит достижение поставленной цели. Студент должен глубоко понимать научные методы и широко использовать их в своем научном исследовании.

Итак, методология – учение о структуре, логической организации, методах и средствах деятельности. Методология науки – это учение о принципах построения, методах, формах организации и способах научного познания.

Методы научного познания делят на общенаучные и специальные, относящиеся к конкретной отрасли науки. Современное научное исследование основывается на критериях объективности, соответствия истине, правде, опирается на совокупность трудов отечественных и зарубежных ученых. Заметим, что ныне широко вводятся в научный оборот работы, которые раньше считались реакционными, псевдонаучными.

В методологическом разделе научной работы студенты представляют общенаучные и специальные для лингвистической науки научные принципы и методы исследования, которые ими используются в курсовом, дипломном или магистерском исследовании. Практика показывает необходимость использования в научном исследовании методов смежных наук.

☉ Одним из видов работ по усвоению методологии языкознания, которые мы применяем в практике преподавания лингвистических дисциплин на филологическом факультете ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет», является работа над терминологией методологии.

Так, студенты составляют краткие словарики методологических терминов с последующей презентацией их на практических занятиях.

Приведем примеры (на материале фрагментов студенческих работ).

...

Наблюдение (общенаучный индуктивный¹ метод) предполагает относительно пассивную роль ученого-наблюдателя.

Пример в языкознании – т. н. полевые исследования, запись речи лиц, интересных в лингвистическом отношении. Наблюдатель может только фиксировать факты, не включаясь в общение, либо быть участником коммуникативной ситуации (включенное наблюдение – например, при изучении семейного общения).

Сравнительно-исторический метод (дедуктивный² метод) – первый научный метод в языкознании (сформировался в первой половине XIX века). Его цель – объяснить происхождение генетически родственных языков из общего источника.

Эксперимент (общенаучный индуктивный метод) предполагает намеренное создание условий, когда интересующие ученого явления представлены в «концентрированном виде». Поэтому необходимо придумать, каким образом этого можно достичь.

Справка. «Право» лингвиста на эксперимент обосновал Л. В. Щерба («О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании»; 1931).

Основные признаки *лингвистического эксперимента*: создание искусственных условий для носителей языка (это не естественная живая речь); возможность повторения эксперимента (пример – изучение особенностей произношения при помощи фиксации на диктофон).

Пример в языкознании. В диалектологии, исследованиях разговорной, профессиональной речи это может быть опрос (анкетирование либо свободная беседа), в фонетике – инструментальные методы, в психолингвистике – ассоциативные эксперименты, в синтаксисе и семасиологии – трансформационный метод, который используется для изучения скрытых языковых значений и свойств и т. д.

...

© Большой вклад в изучение лингвистических методов вносит профессор, доктор филологических наук, заведующий кафедрой германской и славянской филологии ДГПУ В. А. Глушенко. Студенты работают с публикациями ученого, составляют расширенные аннотации к

¹ Напомним: индукция – это выведение общего правила из наблюдений над ограниченным количеством фактов, подчиняющихся общему правилу.

² Дедукция – это способ рассуждения, при котором новое положение выводится чисто логическим путём от общих положений к частным выводам.

ним [2–11].

© Обсуждению проблем лингвистической методологии, прежде всего соотношения понятий метода, методологии и методики, теории лингвистических методов, уточнения классификации лингвистических методов, выявления специфики различных методов была посвящена Международная научно-практическая конференция «Методи лінгвістичних досліджень» (18–19 ноября 2010 г., г. Славянск Донецкой обл.); доклады участников конференции опубликованы в сборнике «Методи лінгвістичних досліджень» [12].

23–25 мая 2013 г. в Донбасском государственном педагогическом университете работала Международная научно-практическая конференция «Методологія та історіографія мовознавства»; доклады участников конференции опубликованы в сборнике «Методологія та історіографія мовознавства» [13].

19–20 октября 2016 г. на базе Донбасского государственного педагогического университета в г. Славянске Донецкой области была проведена научно-практическая Интернет-конференция «Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства»; доклады участников конференции опубликованы в сборнике «Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства» [1].

На практических занятиях студенты выступают с презентациями материалов конференций.

© На защиту курсовой работы и на предварительную защиту дипломной или магистерской работы студенты готовят сообщения реферативного типа (на выбор).

Приведем примерную тематику сообщений.

- Методология языкознания: проблематика, история, современное состояние, перспективы развития.
- Сущность лингвистического метода; его структура; метод и смежные понятия.
- Методы фонологии, морфонологии.
- Методы морфемики и словообразования.
- Методы анализа лексической и грамматической семантики языковых единиц.
- Методы грамматических исследований: морфология и синтаксис.
- Методы диалектологии, ареальной лингвистики, социолингвистики.
- Методы когнитивной лингвистики, психолингвистики, этнолингвистики, лингвокультурологии.
- Методы сравнительного языкознания, лингвистической типологии, универсологии, переводоведения.
- Методы лингвогенетических исследований.

• Методы коммуникативной лингвистики, паралингвистики, дискурсологии, лингвопрагматики, стилистики, лингвистики текста, герменевтики.

• Структурные и математические методы в лингвистике.

Пример одной из формулировок темы сообщения студента: «Особенности применения математических методов в лингвистике».

Предложенные нами варианты работы далеко не исчерпывают всех методических возможностей изучения методологических проблем языкознания в вузе. Очевидно, что в одной статье невозможно описать все полезные советы, да и у каждого преподавателя есть свои профессиональные секреты, открытия, находки, хитрости и хитринки... Тем более мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их. Надеемся, что приведенный нами материал убедил коллег в том, что работа над методологией языкознания в лингвометодическом аспекте является целесообразной, эффективной и перспективной.

Применение разных методов описания одного материала позволяет глубже познать языковую реальность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. – Слов'янськ : ДДПУ, 2016. – 148 с.

2. Глущенко В. А. З питань методології мовознавства / Володимир Андрійович Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПИ, 2001. – Вып. IX. Ч. 1. – С. 158–161.

3. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Владимир Андреевич Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.

4. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / Володимир Андрійович Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.

5. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як гетерогенний феномен / Володимир Андрійович Глущенко // Методи лінгвістичних досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Слов'янськ : СГПУ, 2010. – С. 33–37.

6. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) / Володимир Андрійович Глущенко // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – 2001. – № 4 (36). – С. 124–127.

7. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як складне структурне

утворення / Володимир Андрійович Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2010. – Вып. XX. – С. 3–12.

8. Глущенко В. А. Принципы и подходы к структуре лингвистического метода / Владимир Андреевич Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2012. – Вып. XXII. – С. 9–13.

9. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Володимир Андрійович Глущенко // НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

10. Глущенко В. А. Проблема лингвистического метода в русском и украинском языкознании / Владимир Андреевич Глущенко // Науковий вісник Херсонського державного університету : серія «Лінгвістика» : зб. наукових праць / гол. ред. В. Олексенко. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. X. – С. 25–28.

11. Глущенко В. А. Про структуру лінгвістичного методу / Володимир Андрійович Глущенко // Незгасимий словосвіт : зб. наук. праць на пошану проф. Володимира Семеновича Калашника / уклад. М. Філон, Т. Ларіна. – Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 13–21.

12. Методи лінгвістичних досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / відп. ред. В. М. Бріцин. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – 262 с.

13. Методологія та історіографія мовознавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / відп. ред. В. М. Бріцин. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – 380 с.

*Matorina N. M., Matorina V. V.
(Slowjansjk)*

ON THE PROBLEM OF METHODS OF RESEARCH IN LINGUISTICS

Any scientific-cognitive process, as it is known, has three components: the object of cognition, the subject who studies the object and the method of cognition. With the help of the method the subject cognizes the object under study. It is natural that the volume and depth of new knowledge depend on the effectiveness of the applied methods. Of course, each method may be expedient or inappropriate, that is, the method itself does not guarantee the acquisition of new knowledge, but without it, no knowledge is possible. That is why, one of the most important indicators of the level of development of one or the other

science is the methods of scientific research – their diversity and cognitive efficiency.

Consequently, the method is a system of rules and principles for the analysis of phenomena, a way of organizing theoretical and practical learning of reality. Each method has its own principles and objectives, but they share a common goal – the acquisition of knowledge.

The problem of the linguistic methods is one of the main problems of general linguistics. So far, theory of the linguistic methods has been at the stage of development and formation; therefore, studying the problem of the method interpretation and its structure is a promising task of modern linguistic science. The number of investigations on this issue is constantly increasing.

The scientists quite rightly accentuate on «irregularity of the methodological tools of linguistics, lack of its comprehensive analysis and description» [6, p. 393], groundlessness of the classifications of methods [1, p. 32; 3, p. 7], significant contradictions and differences in the definitions and interpretations of the method [1, p. 32], uncertainty in the correlation of methods, their techniques and technical procedures and aspects, neglect of the relevance of the research processes [2, p. 7], lack of orderliness in the use of basic terminology, such as: *method, technique, methodology, aspect, principle, approach, way, procedure, operation* and others [1; 4; 5]. Although the method itself forms positions concerning the analysis of speech phenomena, disciplines the research, and therefore requires in-depth study. Consequently, theory of the linguistic methods is still at the stage of formation, and therefore studying this problem is extremely relevant.

Some scientists interpret the term *methods of linguistics* both in its narrow and broad sense, in particular, such an approach is presented in the studies by O. O. Selivanova: «1) a way of organizing the cognitive and research activity of a scientist with the aim of studying the phenomena and patterns of a certain object of science [the first meaning is broad – *N. M.; V. M.*]; 2) a system of procedures for the analysis of the object of research and / or verification of the results» [the second meaning is narrow – *N. M.; V. M.*] [6, p. 393]. Often, the linguistic method is interpreted in the narrow sense.

Convincingly with the opinion of V. A. Glushchenko (the scientist relies on the broad interpretation of the linguistic method), we regard the linguistic method as a complex logical unit containing the ontological, operational and theological components: ontology is that very means by which the researcher perceives the world as a somewhat heterogeneous integrity, represented as a system of philosophical categories; an operating component contains a number of techniques and procedures; if the purpose of the research is used in the structure of the method, it is possible to isolate the teleological component. Such an approach allows us to combine such diverse but interrelated phenomena as principles / approaches, techniques (procedures, operations) and the purpose of

the study into a holistic concept of the method.

Consequently, scientific cognition is a process of transformation of the unknown into the conscious, a constant study of the unexplored branches of life. One of the main and urgent needs of understanding this process is the use of special methods of cognizing the world, which are nominated as the research methods and techniques. The scientific method is the basis of any scientific research.

REFERENCES

1. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / Володимир Андрійович Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.

2. Зеленько А. С. До питання про предмет загального мовознавства / Анатолій Степанович Зеленько // Актуальні проблеми іноземної філології : лінгвістика та літературознавство : міжвуз. зб. наук. статей / відп. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Вип. V, ч. 1. – С. 5–13.

3. Зеленько А. С. Методи й аспекти дослідження мови / Анатолій Степанович Зеленько // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 1999. – № 5. – С. 7–14.

4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 288 с.

5. Немченко В. Н. Функционирование научного термина «метод» в современной лингвистической литературе / Василий Николаевич Немченко // Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2007. – № 6. – С. 278–281.

6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

*Ніколайчук А. С.
(м. Слов'янськ)*

ТИПИ ЗВ'ЯЗКУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В СТУДІЯХ О. М. ПЕШКОВСЬКОГО

Сучасне вивчення синтаксису складного речення характеризується наполегливим зверненням авторів до наукових здобутків російського мовознавця О. М. Пешковського.

Час від часу поділ складних речень на сурядні й підрядні підлягав сумніву. Зокрема, М. М. Петерсон цілком заперечував існування в мові паратаксису й гіпотаксису та доводив, що об'єктивної відмінності між ними немає. Особливо вчений підкреслював відсутність самостійності головного речення [3, с. 52].

У статті «Існує в російській мові сурядність і підрядність речень?»

О. М. Пешковський показав, що при підрядності на відміну від сурядності показник відношення міститься в одній із частин і «становить його органічну формальну приналежність» [5, с. 145].

Учений зауважував, що в складному реченні, на відміну від словосполучення, паратак西斯 має значний вплив, як і підрядність, займаючи половину всієї царини сполучення речень. Словосполучення без гіпотаксису виявлялися неможливими, тому що два паратактичні члени обов'язково або були підпорядковані кому-небудь третьому, або самі підпорядковували собі який-небудь третій. Складні цілі, на думку мовознавця, – звичайне явище. У складному реченні сурядність виступає як самостійний тип зв'язку [4, с. 462].

О. М. Пешковський убачав відмінність паратактичних сполучників від гіпотактичних у тому, що вони як «показники відношення стоять або при кожному із співвіднесених або між співвідносними, не зливаючись внутрішньо ні з одним з них. Останнє доводиться можливістю перестановки при збереженні на попередньому місці сполучника [5, с. 140].

Підрядні сполучники, за О. М. Пешковським, більш міцно приєднуються до свого підрядного речення [там же, с. 141].

О. М. Пешковський уперше порушив проблему складних речень із взаємним підпорядкуванням частин [там же, с. 467–468].

На думку вченого, зворотність відношення є показником сурядності, а незворотність – показником підрядності.

Пояснюючи цей показник гіпотаксису, О. М. Пешковський зазначав, що «зміна відношення викликана відривом сполучника від того речення, яке воно собою починає, й прикріпленням його до іншого речення. А якщо так, то сполучник тут не ритмічно тільки примикає до свого речення, а становить його формальну органічну приналежність, яку становить морфема в окремому слові. Іншими словами, тут показник відношення не тільки зовнішньо, але й внутрішньо поміщений тільки в одному зі співвіднесених, що й утворює підрядний тип сполучення» [5, с. 145].

О. М. Пешковський відзначав, що у складносурядних реченнях «при протиставних сполучниках (наприклад, *строг, но справедлив* або *справедлив, но строг*) під час перестановки відбувається внутрішній здвиг, але «цей здвиг суто психологічний, а не граматичний» [4, с. 58].

Дослідник стверджував: «Як усе просте давніше складного, так і сурядність давніше за підрядність» [там же, с. 473]. Це вчений пояснював тим, що підрядні сполучники майже всі досить ясно знаходять своє походження, а сурядні належать «первісним». Відбивається це на переважанні сурядності над підрядністю в давньому й народному мовленні. Під час перекладу з давніх мов на сучасні постійно доводиться замінити паратак西斯 гіпотаксисом [там же, с. 473]. Процес витіснення

сурядності підрядністю є одним з окремих випадків загального процесу розвитку синтаксичної перспективи.

О. М. Пешковський висунув також гіпотезу про те, що безсполучниковість давніше за сурядність і підрядність. Учений доводив, що «у давньому й повсякденному мовленні ми на кожному кроці знаходимо безсполучникові сполучення речень там, де сучасне літературне мовлення вимагає сполучників» [там же, с. 473–474].

В. А. Белошапкова стверджувала, що «найбільш плідним у цих поглядах є підкреслений О. М. Пешковським ізоморфізм зв'язків сурядності й підрядності» [1, с. 732].

При цьому В. А. Белошапкова вважала помилковим положення О. М. Пешковського про те, що сурядний сполучник розташовується між предикативними конструкціями, стверджуючи, що сурядний сполучник у цьому плані нічим не відрізняється від підрядного, тобто входить в одну з предикативних конструкцій. Тим самим, звісно, заперечується й зворотність складносурядних речень [там же].

Аналіз речень із взаємним підпорядкуванням, виявлення багатьох їх моделей, на думку М. І. Черемисиної, Т. А. Колосової та інших мовознавців, є актуальним завданням сучасних і майбутніх синтаксичних досліджень. Тому усебічне вивчення праць О. М. Пешковського необхідне не тільки через значущість їх для історії лінгвістичної науки, а й для більш глибокого дослідження синтаксису [6, с. 54].

Багато положень О. М. Пешковського дали поштовх для створення нових теорій у синтаксисі складного речення. На думку Є. М. Ширяєва, положення О. М. Пешковського, і насамперед розв'язання питання про сурядність і підрядність у безсполучниковому складному реченні, дали імпульс до створення принципово нової теорії безсполучникового складного речення [7, с. 32].

На думку Н. В. Веретельник, твердження про структурні відмінності сурядності й підрядності є сильною стороною поглядів О. М. Пешковського [2, с. 189].

Проте ряд дослідників (В. А. Белошапкова [1, с. 92], В. В. Виноградов [4, с. 65–67]) відзначають цю спробу не зовсім вдалою. Це стосується, насамперед, його теорії зворотності й незворотності, яка була піддана критиці з боку В. В. Виноградова. Останній доводив на певному мовному матеріалі, що теорія зворотності й незворотності О. М. Пешковського не охоплює всіх випадків, проте для ряду з них є правильною [4, с. 65–67].

Сам О. М. Пешковський не заперечував наявності сурядних незворотних речень. Учений намагався вирішити це протиріччя, посилаючись на те, що значення послідовності або наслідку в таких складносурядних реченнях утворюється не сполучником, а порядком

речень, проте це не знімає протиріч у його трактуванні паратаксисту й гіпотаксисту як відношень зворотності й незворотності.

Дослідивши наукову концепцію О. М. Пешковського, з'ясовано, що пошуки мовознавця в питанні сурядності й підрядності в складному реченні сприяли більш глибокому вивченню проблеми, спонукали послідовників О. М. Пешковського до нових відкриттів і досягнень. Через те що питання визначення сурядності й підрядності в сучасній лінгвістиці не може вважатися цілком вирішеним, необхідні подальші розробки в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкина В. А. Современный русский язык : Синтаксис / В. А. Белошапкина. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
2. Веретельник Н. В. К вопросу о характере синтаксической связи в системе сложного предложения / Н. В. Веретельник // Ярославский педагогический вестник. – 2009. – № 3. – С. 188–190.
3. Петерсон М. Н. Очерки синтаксиса русского языка / М. Н. Петерсон. – М. : Учпедгиз, 1923. – 228 с.
4. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 512 с.
5. Пешковский А. М. Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений / А. М. Пешковский // Пешковский А. М. Избранные труды. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 52–57.
6. Черемисина М. И. Очерки по теории сложного предложения / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск : Наука, 1987. – 200 с.
7. Ширяев Е. М. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке / Е. М. Ширяев. – М. : Наука, 1986. – 221 с.

*Новикова О. Ю., Маторина Н. М.
(г. Славянск)*

ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ЯЗЫКУ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Языкознание, или лингвистика, или языковедение – наука о языке, его общественной природе и функциях, его внутренней структуре, о закономерностях его функционирования и исторического развития и классификации конкретных языков – объединяет много отраслей и разделов. На рубеже XX–XXI вв. особую актуальность приобретает анализ теорий и концепций генезиса лингвистической мысли, т. е. лингвоисториография.

Вузовская грамматика должна идти в ногу со временем, следовательно, лингвоисториографические проблемы должны стать предметом рассмотрения на занятиях лингвистического цикла в

педагогическом вузе.

Поделится опытом организации работы в этом направлении на русско-украинском отделении филологического факультета ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет» – на материале изучения бессоюзного сложного предложения.

Итак, рассматривая любую языковую проблему, касаемся истории вопроса. Это могут быть сообщения либо преподавателя, либо студентов; форма подачи – устное сообщение, презентация, коллективный доклад и т. п.

Приводим итог коллективной работы доцента Н. М. Маториной и студентов четвертого курса русско-украинского отделения филологического факультета на тему «Из истории изучения бессоюзного сложного предложения».

Если привести в систему все многообразие взглядов на синтаксическую природу бессоюзных сложных предложений (далее – БСП), то можно увидеть, что в истории изучения БСП в русистике четко выделяются три этапа:

1. Синтаксическая концепция Александра Матвеевича Пешковского (1878 – 1933), представленная в работе «Русский синтаксис в научном освещении» [8], а также в работах Филиппа Федоровича Фортунатова (1848 – 1914) [12].

Ученые не выделяли БСП в особый тип сложных предложений, а рассматривали их как разновидность сложносочиненных или сложноподчиненных предложений, точнее, как предложения с опущенными союзами. Таким образом, согласно данной точке зрения все бессоюзные сложные предложения делились подобно союзным на сочиненные и подчиненные. Практически это осуществлялось путем подстановки подходящего по смыслу союза – то сочинительного, то подчинительного. Эта точка зрения бытует и в некоторых современных работах по синтаксису русского языка, например, в работах А. Н. Гвоздева [4; 5], А. Г. Руднева [9] и др.

Однако такой подход оказался недостаточно плодотворным. Почему?

Во-первых, как быть с теми БСП, которые не могут быть соотнесены ни с какими видами союзных, ср.:

Проснулся: поезд идет, постукивает на стыках (В. Солоухин).

При названном подходе подобные предложения остаются за рамками сложных предложений.

Именно в таких БСП, которые не могут быть соотнесены ни с какими видами сложного сочинения или подчинения, наиболее отчетливо проявляется отличие бессоюзных сложных предложений от других видов сложных предложений.

Во-вторых, синтаксическое отношение между частями БСП нередко выражается недифференцированно, менее четко, чем в союзных предложениях.

Так, предложение *Лес рубят – щепки летят* (Пословица) может быть соотнесено и со сложносочиненным предложением (*Лес рубят, и щепки летят*), и со сложноподчиненными предложениями разных видов (*Если лес рубят, щепки летят* или *Когда лес рубят, щепки летят*).

Или другой пример: *Метель не утихала, небо не прояснялось*.

При перечислительной интонации это предложение соотносительно со сложносочиненным предложением: *Метель не утихала, и небо не прояснялось*.

При более резком понижении тона к концу первой части и более длительной паузе между частями это предложение может быть соотнесено со сложноподчиненным предложением с отношением причинной зависимости: *Так как метель не утихала, небо не прояснялось*.

Получается, что изменение интонации – главного средства связи между частями БСП – приводит к изменению смысловых отношений между частями.

Справедливости ради следует отметить, что А. М. Пешковский, анализируя многочисленные БСП, постоянно приходил к выводу, что делить предложения типа *Назвался груздем – полезай в кузов* и *Семь раз примерь, один раз отрежь* на сочиненные (при значении противопоставления) и подчиненные (при значении условном) было бы рискованно, и относит их к недифференцированным в этом отношении сложным целым.

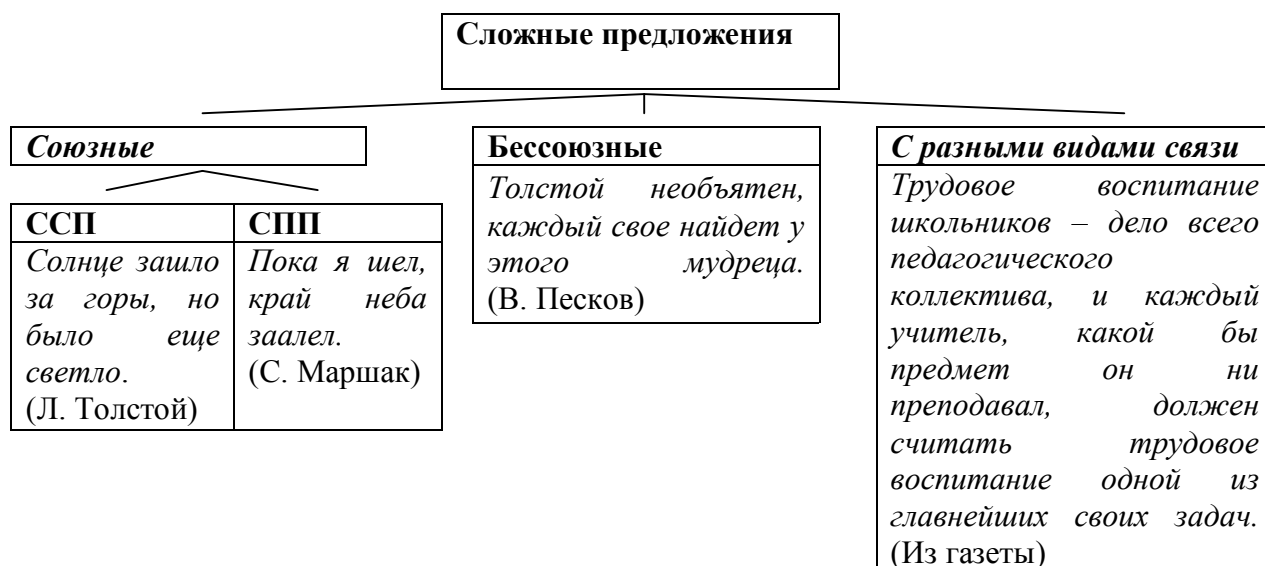
Вот почему на смену синтаксической концепции А. М. Пешковского приходит →

2. Синтаксическая концепция Николая Семеновича Поспелова (1890 – 1984).

Бесспорно, что многие БСП выражают смысловые отношения, близкие к тем, что существуют в союзных предложениях. Вместе с тем они отличаются специфической структурой, семантикой. Поэтому примерно с 50-х годов XX в. БСП стали все чаще рассматривать как особую разновидность сложных предложений. Наиболее четко этот подход представлен в работе Н. С. Поспелова «О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений» (1950) [9], а также в Грамматике-60 [6], далее в работах В. В. Бабайцевой [1], В. А. Белошапковой [2], Н. С. Валгиной [3], Е. Н. Ширяева [13] и др.

Итак, ученые стали выделять БСП в особый тип сложных предложений. Согласно данной концепции все сложные предложения делятся на союзные (эти, в свою очередь, делятся на сложносочиненные (ССП) и сложноподчиненные (СПП)) и бессоюзные

сложные предложения, а особую группу представляют предложения с разными видами связи:

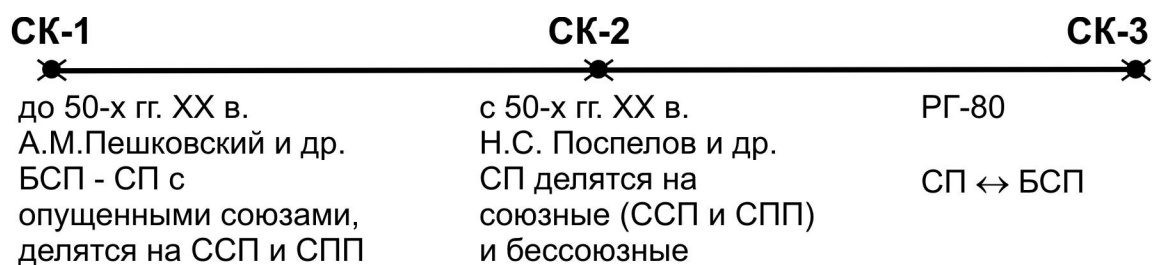

3. Синтаксическая концепция авторов академической грамматики

В Русской грамматике – 80 бессоюзное соединение предложений выделили в особый раздел, который фактически поставлен в один уровень с разделом «Сложное предложение». Читаем: «Бессоюзные соединения предложений – это особые синтаксические образования, в большей или меньшей степени соотносительные со сложными предложениями» [11, с. 634].

С. Г. Ильенко считает, что своеобразная трактовка бессоюзных сложных предложений в «Русской грамматике» требует возвращения к осмыслению этой острой синтаксической проблемы. По ее мнению, позиция авторов представляется недостаточно обоснованной в лингвистическом плане и нецелесообразной – в методическом [7, с. 325].

Итак, имеем следующую картину по проблеме истории изучения БСП в лингвистике (СК – синтаксическая концепция).

А далее теоретический материал закрепляется практически (приводим некоторые варианты организации практической работы по

усвоению лингвисториграфического материала по истории изучения бессоюзного сложного предложения).

Вопросы для самопроверки

1. Раскройте суть синтаксической концепции А. М. Пешковского.
2. Раскройте суть синтаксической концепции Н. С. Поспелова.
3. Раскройте суть синтаксической концепции, представленной в Русской грамматике – 80.
4. Какая точка зрения наиболее распространена сегодня?
5. Какой точки зрения придерживаетесь Вы? Аргументируйте свой ответ.

Лингвистические задачи

1. Кто из лингвистов разделяет следующие точки зрения на сущность бессоюзных сложных предложений →

- Отрицают существование бессоюзных сложных предложений как самостоятельных синтаксических единиц и рассматривают их как разновидность союзных сложных предложений.

- Выделяют среди сложных предложений как союзные конструкции, так и бессоюзные, рассматривая их как равноправные разновидности сложных предложений.

- Выделяют бессоюзное соединение предложений в самостоятельный раздел грамматики, который ставят на один уровень с разделом «Сложное предложение».

2. Подберите эпиграф к теме «Из истории изучения бессоюзных сложных предложений».

Один из вариантов решения задачи →

Проблема бессоюзного сложного предложения – одна из самых острых в теории сложного предложения →

«...по отношению к бессоюзному сложному предложению стоит сейчас почти гамлетовский вопрос: быть или не быть бессоюзному сложному предложению как особой синтаксической форме?» (Е. Н. Ширяев [13, с. 40]) →

И хотя этот вопрос ставился ученым в конце 80-х годов XX века, до сих пор в научной литературе он не находит однозначного решения.

Тесты

1. Кто первым из лингвистов обратил внимание на то, что многие значения, в частности продиктованные смысловой зависимостью, могут быть переданы без помощи союзов?

- а) Ф. И. Буслаев;
- б) Н. И. Греч;
- в) М. В. Ломоносов;
- г) А. А. Потебня.

2. Первым теоретическое осмысление БСП дал:

- а) А. Н. Гвоздев;
- б) А. М. Пешковский;
- в) А. Г. Руднев;
- г) Н. С. Поспелов.

3. Кто из ученых выделяет «союзные паузы» как средство соединения предложений в БСП:

- а) В. В. Бабайцева;
- б) А. М. Пешковский;
- в) А. Г. Руднев;
- г) Е. Н. Ширяев.

4. Какой синтаксической концепции соответствует следующее определение БСП: *«Бессоюзное сложное предложение однородного состава представляет собой двучленные, трёхчленные и многочленные сочетания однородных по синтаксическому значению предложений, потерявших свою коммуникативную самостоятельность как отдельные единицы сообщения и объединённых без союзов цельностью выражаемой в них сложной мысли и единством присущего им синтаксического значения однородности, т. е. одинакового отношения к тому целому, которое они выражают»*. БСП неоднородного состава – предложения, выражающие *«ту или иную зависимость составляющих их предложений: обусловленность последующего предшествующим, обоснование последующего предшествующим или раскрытие в последующем какого-либо предшествующего содержания»*:

- а) СК-1;
- б) СК-2;
- в) СК-3.

[Подсказка: автор слов – Н. С. Поспелов].

5. Назовите сторонников синтаксической концепции А. М. Пешковского:

- а) А. А. Потебня, Ф. Ф. Фортунатов, А. Н. Гвоздев, А. Г. Руднев, М. К. Сабанеева;
- б) С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов, В. А. Белошапкина, В. В. Бабайцева, Н. С. Валгина, Е. Н. Ширяев;
- в) Н. Ю. Шведова, И. Н. Кручинина.

6. Назовите сторонников синтаксической концепции Н. С. Поспелова:

- а) А. А. Потебня, Ф. Ф. Фортунатов, А. Н. Гвоздев, А. Г. Руднев, М. К. Сабанеева;
- б) С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов, В. А. Белошапкина, В. В. Бабайцева, Н. С. Валгина, Е. Н. Ширяев;
- в) Н. Ю. Шведова, И. Н. Кручинина.

7. Назовите сторонников синтаксической концепции Русской

грамматики – 80:

а) А. А. Потебня, Ф. Ф. Фортунатов, А. Н. Гвоздев, А. Г. Руднев, М. К. Сабанеева;

б) С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов, В. А. Белошапкина, В. В. Бабайцева, Н. С. Валгина, Е. Н. Ширяев;

в) Н. Ю. Шведова, И. Н. Кручинина.

8. Укажите «минусы» синтаксической концепции А. М. Пешковского:

а) при таком подходе учеными было замечено, что некоторые БСП трудно подвести однозначно под тот или иной класс союзных сложных предложений; с другой стороны, в языке имеются и такие БСП, которые вообще трудно подвести под какой-либо тип союзных сложных предложений,

б) отлучение основной массы бессоюзных сложных предложений от сочинительных и подчинительных «создает парадоксально-тупиковую ситуацию» в синтаксисе (А. П. Кострикина).

9. Укажите «минусы» синтаксической концепции Русской грамматики – 80:

а) при таком подходе учеными было замечено, что некоторые БСП трудно подвести однозначно под тот или иной класс союзных сложных предложений; с другой стороны, в языке имеются и такие БСП, которые вообще трудно подвести под какой-либо тип союзных сложных предложений,

б) отлучение основной массы бессоюзных сложных предложений от сочинительных и подчинительных «создает парадоксально-тупиковую ситуацию» в синтаксисе (А. П. Кострикина).

10. Укажите синонимы термина *бессоюзие*:

а) паратаксис;

б) асиндетон;

в) гипотаксис;

г) многосоюзие.

[Ответы: 1) а; 2) б; 3) б; 4) б; 5) а; 6) б; 7) в; 8) а; 9) б; 10) а, б].

Темы для реферативных сообщений (докладов, презентаций)

1. «Компенсационный закон» А. М. Пешковского.

Примерное содержание сообщения

А. М. Пешковский выделяет «союзные паузы» как средство соединения предложений. Основным признаком таких «союзных пауз» является интонация. Она, по мнению ученого, тождественна той или иной группе союзов, а, следовательно, может выполнять в предложении их функции. Таким образом, БСП отличаются от союзных предложений синтаксическим средством, а не значением. Такой подход к изучению БСП получил название «компенсационного закона» А. М. Пешковского. В

соответствии с этим законом при отсутствии союзов на первый план выступает интонация.

А. М. Пешковский выделяет:

а) объяснительную интонацию, тождественную по значению причинным союзам:

Сержусь-то я на самого себя: сам я кругом виноват (А. С. Пушкин);

б) предупредительную интонацию – заместительницу части пояснительных союзов (*а именно, как-то*):

Я это сделаю так: выкопаю подле самого камня ... яму...
(Л. Н. Толстой);

в) интонацию перечисления, тождественную по значению соединительным союзам:

Скрипят клесты, звенят синицы, смеётся кукушка (М. Горький).

Из указанных выше примеров видно, что А. М. Пешковский дифференцирует БСП на сочинение и подчинение.

Первые две интонации – подчинительные, хотя утвердительно ответить на вопрос, какое предложение в двух приведенных примерах является главным, а какое придаточным, можно лишь путём предположительной вставки союза. Последний пример – бессоюзное сочинение.

Таким образом, согласно концепции А. М. Пешковского, синтаксическая форма БСП характеризуется особым средством выражения смысловых отношений между предикативными конструкциями – определённым интонационным типом.

Предложенные нами варианты работы не исчерпывают всех возможностей использования языкового материала лингвоисториографического характера на занятиях по языку в педагогическом вузе. Тем более мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1979. – 270 с.
2. Белошапкина В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкина. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1991. – 432 с.
4. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев. – М. : Просвещение, 1968. – 344 с.
5. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев. – М. : Учпедгиз, 1961. – Ч. 2. – 343 с.
6. Грамматика русского языка : в 2-х т. / Под ред.

- В. В. Виноградова. – М. : АН СССР, 1960. – Т. 2. Ч. 2. Синтаксис. – 440 с.
7. Ильенко С. Г. Русистика. Избранные труды / С. Г. Ильенко. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – 674 с.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 510 с.
9. Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений / Н. С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 338–354.
10. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. – М. : Высшая школа, 1963. – 363 с.
11. Русская грамматика. – М. : Наука, 1980. – Т. II. Синтаксис. – С. 634–656.
12. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды / Ф. Ф. Фортунатов. – М. : Учпедгиз, 1956. – Т. 1. – 456 с.
13. Ширяев Е. Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке / Е. Н. Ширяев. – М. : Наука, 1986. – 220 с.

Овчаренко В. М.
(м. Слов'янськ)

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА ПРАМОВА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ К. Т. НІМЧИНОВА

У 20-і – 30-і рр. ХХ ст. в українському мовознавстві підвищується інтерес до історії східнослов'янської групи мов та до методів її дослідження. У цей час активно працюють такі мовознавці, як А. Ю. Кримський, Є. К. Тимченко, П. О. Бузук, К. Т. Німчинов, М. Ф. Сулима, В. К. Дем'янчук, І. Огієнко, В. М. Ганцов, О. Б. Курило, М. М. Дурново, М. С. Трубецької, Є. Д. Поліванов, Я. В. Вовк-Леванович, С. М. Кульбакін та ін.

Серед мовознавців 20-х рр. ХХ ст. чільне місце посідає К. Т. Німчинов (1898 – після 1937). У своїй книзі „Український язык у минулому й тепер” (1926) учений зазначив, що українська мова у двох найістотніших рисах відрізняється від східнослов'янської групи мов і наближається до південнослов'янської та до чеської мови: це 1) перехід *ы* та *і* в середній *и* (наприклад, укр. *мило*, *син*, *ситий*, *лице*, *милий*, *синій*, *сито*; серб. *лико*, *син*, *лице*, *син*, *сито*; чes. *lýko*, *mýdlo*, *sýn*, *lice*, *milý*, *siny*, *sito*; пор. рос. та блр. (цією рисою російська мова пов'язується вже з польською) і 2) ствердіння приголосних перед *e* та *и*, на відміну від білоруської та російської мов, де такі приголосні пом'якшені, і цією рисою російська мова пов'язується з польською.

Отже, зазначає К. Т. Німчинов, угруповання слов'янських мов

порушується перехресними ізоглосами. Польська мова пов'язується деякими рисами з російською (наприклад, пом'якшення приголосних перед *e* (старим *e, ъ*)); чеська та словацька мови – з південнослов'янськими (наприклад, *vrana, glas*); українська – з південнослов'янськими і з деякими говорами чеської (наприклад, ствердіння приголосних перед *e, u*).

Так, для ізоглоси *pa, la* центром зародження подальшого поширення була група південнослов'янських мов, але, поширюючись концентричними колами від осередку, вона частково захопила й частину території поширення західнослов'янських мов, а саме чеські та словацькі говори.

Розглядаючи таку особливість, як вимова твердих приголосних перед *e*, К. Т. Німчинов зазначає, що ця ізоглоса пов'язує українську мову з південнослов'янськими та діалектами чеської, а м'яка вимова пов'язує російську та білоруську мови з західнослов'янськими. У праслов'янській мові, на думку дослідника, у подібній позиції були напівм'які приголосні, які з часом диференціювалися в м'які та тверді. За цією рисою українську мову можна віднести до південнослов'янської групи діалектів (С. М. Кульбакін, за К. Т. Німчиновим, пояснюючи це явище, зауважив, що “пригадується Шмідтова схема”).

К. Т. Німчинов виділяє такі східнослов'янські ізоглоси: 1) *tj, kt > ч, dj > ж*; 2) *je > о*; 3) *-or-, -ol-, -er-, -tl- > -оро-, -оло-, -ере-*; 4) сильні *ъ, ъ > о, е* у слабкій позиції занепали; 5) *ьl, el > ъl, ol > ол (ов), -оло-*; 6) *ę, Q > у, 'а* (*а* після м'якого приголосного); 7) *kv, gv > цв, зв*; 8) *dl, tl > л*; 9) після губних приголосних *j > ль*.

На основі розглянутого матеріалу К. Т. Німчинов робить висновок, що більшість розглянутих східнослов'янських ізоглос (крім переходу *ъ, ъ > о, е*) пунктом свого зародження має певне коло говорів праслов'янської мови. Учений стверджує, що серед діалектів праслов'янської мови перед добою її розпаду на окремі мовні групи існувала група діалектів, які й слід визнати східнослов'янською прамовою.

Погляди К. Т. Німчинова на історію української мови зазнали еволюцію. На Академічній конференції з реформи білоруського правопису та азбуки (14-21 листопада 1926 р.) в Мінську К. Т. Німчинов підтримав П. О. Бузука у питаннях про метод дослідження історії східнослов'янських мов і про існування у минулому східнослов'янської прамови. Теорії „родовідного дерева” і методу „прамови” П. О. Бузук та К. Т. Німчинов протиставили хвильову теорію та пов'язаний з нею „метод ізоглос”. Разом з П. О. Бузуком К. Т. Німчинов виступив проти тези про існування в минулому східнослов'янської прамови.

**ALBERT SECHEHAYE'S VIEW OF SYNCHRONOUS AND
DIACHRONIC STUDYING OF A LANGUAGE**

Problems of general linguistics which are being solved on the basis of materials of different languages (mainly French), the ratio of individual and social in phenomena of a language and speech, the connection of a language and thinking, problems of semiotics, semantics, phraseology, stylistics and syntax are in the center of interests of Geneva linguistic school. Geneva Linguistic School is one of the schools of linguistic structuralism. It was founded at the University of Geneva (Switzerland) under the influence of "Course in General Linguistics", a book compiled by Charles Bally and Albert Sechehaye from notes on lectures given by Ferdinand de Saussure at the University of Geneva between 1906 and 1911.

Prominent representatives of the Geneva Linguistic School are Charles Bally (1865 – 1947), Albert Sechehaye (1870 – 1946), Otto Jespersen (1860 – 1943). The linguistic views of the school were also close to S. Karcevski (1884 – 1955), also connected with the Prague school or Prague linguistic circle. Later, the tradition of the Geneva School was developed by Henry Frei (1899 – 1980), Robert Godel (1902 – 1994), Rudolf Engler (1930 – 2003) and others. They had primary interest to problems of the language system, to the notions of linguistic nature and linguistic unit, to the notion of a syntagma, to the dichotomy of synchrony and diachrony, to the dichotomy of that, which designated, and that, which was designated. They also paid attention to the research of sources to restore the texts of lectures F. de Saussure.

Albert Sechehaye is famous for the work "Programme et méthodes de la linguistique théorique, psychologie du langage" (1908) which he devoted to the teacher F. de Saussure. He pointed that any science consisted of the science of facts and the science of laws. If any fact is historical, including the fact of the present, then the rules which are formulated by means of sciences of laws has no date and no bindings to a place. The science of facts exists long ago in linguistics, and the science of laws still should be created. In the work "Programme et méthodes de la linguistique théorique, psychologie du langage" Albert Sechehaye tried to create it in the most original form [6].

From the side of the opposition of the science of facts and the science of laws one can notice that Albert Sechehaye differentiated the historical approach to a language and the approach with no date and with no binding to a place.

Albert Sechehaye postulated that stylistics is an important discipline, but it had no linguistic status. The scientist related grammar to a language phenomenon, stylistics – to a speech phenomenon. That is why he recommended to be engaged in stylistics after grammar. Albert Sechehaye put forward the theory of two steps in the creation of the grammatical phenomena – the step

which is before the grammatical one (a sign language in a broad sense) and the grammatical step according to which any grammatical phenomenon arises in an individual act which expresses the state of the mind of the one who speaks, and only then passes to the grammar. The linguist argued that the logic was the highest rule of any grammar; he distinguished the associative and the syntagmatic grammar. Albert Sechehaye argued that the conflict in syntagmatics between the grammatical form of a sentence and between the processes of thinking was to be investigated on formal and psychological positions. He marked out the organized speech which connected the statics of a language with its dynamics, and affective (psychophysical by the nature) individual elements of expressions with a language as with the social phenomenon which occurred before the grammatical level with grammar of signs.

The linguist differentiated “theoretical science of states” and “theoretical science of evolution” of a language. In all his classification of linguistic disciplines there are static ones which study states, and dynamic ones. The scientist emphasized that the evolution couldn't be without states, but the condition of a language was rather available for understanding separately from the evolution [6].

Speaking about similarity of the ideas of Albert Sechehaye about statics and evolution with the ideas of F. de Saussure about synchrony and diachrony [4], it is necessary to consider their essential distinctions. It concerns not only the terminology, because Albert Sechehaye accepted F. de Saussure's terms in his works of the 20-40th years has. If one formulates similarities and distinctions of two concepts, one may say, that they coincide in three main points:

- 1) synchrony and diachrony must be distinguished;
- 2) synchrony is as important, as diachrony;
- 3) synchronous research does not depend on diachronic one.

According to F. de Saussure diachronic research does not depend on synchronous one: two views of a language are two axes which have general point of intersection and are incompatible with each other. According to Albert Sechehaye the evolution is inconceivable without states, and the study of the evolution requires a preliminary study of states.

The difference of these points of view significantly influences the understanding of the notion of diachrony without influencing the interpretation of synchrony. In Albert Sechehaye's terminology the diachronic linguistic of F. de Saussure is “the science of facts” in a pure form [4]. It has been in such form in the 19th century and still remains so. The appropriate section of his “Course in General Linguistics” is the least original, and the understanding of the law in diachrony differs a little from his predecessors' understanding. The final part of the Albert Sechehaye's book which is devoted to the evolutionary morphology and phonetics is absolutely another. There he tried to consider a question of the reasons of language changes, a question of general regularities

which occurred in the history of any language.

Albert Sechehaye considered a language as a mental phenomenon; such an approach was peculiar for the majority of the linguistic directions of the end of XIX – the beginning of the XX century. He came to a conclusion that it was necessary to differentiate two parts in a language: the steady grammatical element and extragrammatical elements which didn't submit to any conventional rule and depended directly on psychophysiological activity of a speaker. Extragrammatical elements must completely submit to laws only of physiological psychology or individual physiological psychology of a person. Thereby the theoretical linguistics is subdivided into two complementary disciplines, one of which is included in individual psychology; another is included in collective psychology. Here the grammatical element is understood more widely, than the grammar phenomena in traditional sense.

REFERENCES

1. Bodujen de Kurtenje I. A. Izbrannye trudy po obshhemu jazykoznaniju / Ivan Aleksandrovich Bodujen de Kurtenje. – Moskva : Izd-vo AN SSSR, 1963. – 391 s.
2. Budagov R. A. Ocherki po jazykoznaniju / Ruben Aleksandrovich Budagov. – Moskva : Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1953. – 280 s.
3. Sossjur F. Trudy po jazykoznaniju / Ferdinand de Sossjur. – Moskva : Progress, 1977. – 695 s.
4. Sossjur F. Kurs obshhej lingvistiki [Tekst] / Ferdinand de Sossjur. – Moskva : Gos. socialno-ehkonomicheskoe izd-vo, 1933. – 432 s.
5. Seshe A. Ocherk logicheskoy struktury predlozhenija / Al'ber Seshe. – Moskva : Editorial URSS, 2010. – 224 s.
6. Seshe A. Programma i metody teoreticheskoy lingvistiki. Psihologija jazyka / Al'ber Seshe. – Moskva : Editorial URSS, 2003. – 264 s.

*Орел А. С.
(м. Слов'янськ)*

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА БІЛОРУСЬКОЇ МОВ

Відзначимо, що питання становлення фонологічних систем української, російської та білоруської мов можна розглядати у вузькому та широкому тлумаченні. Якщо мовознавці досліджують становлення фонологічної системи української, російської або білоруської мов, орієнтуючись переважно на час формування літературної норми, то розвиток відповідних фонологічних систем визначають у вузькому тлумаченні (це властиве матеріалам багатьох сучасних підручників). У широкому тлумаченні досліджують історія становлення певних фонологічних особливостей, властивих українській, російській та

білоруській мовам у сукупності їх діалектів. До речі, Є. Д. Поливанов визначив літературну мову як сукупність споріднених діалектів [9, с. 57]. У підручнику «Сучасна російська мова» відзначається відмінність між поняттям «сучасна мова», яке спирається переважно на час становлення літературної норми, та поняттям «національна мова», яке пов'язане з виділенням окремих східнослов'янських мов з властивими їм особливостями [11, с. 3–4]. Цікаво, що, наприклад, Ю. Шевельов відносив запровадження літературної мови в Україні до часів становлення християнської культури, відзначаючи водночас відсутність у неї національного підґрунтя [13, с. 277].

Розглядаючи проблему «давньоруської мови» чи «давньоруського періоду» в історії фонологічних систем східнослов'янських мов, ми вже відзначали, що деякі мовознавці починали вивчення фонологічних систем окремих (української, російської та білоруської) мов ще з праслов'янського періоду. Проте лінгвістичноісторіографічний аналіз низки праць, присвячених дослідженню історичної фонології східнослов'янських мов, дозволив зробити певні висновки щодо проблеми формування мовних особливостей окремих східнослов'янських мов. На наш погляд, фонологічні риси, які з'явилися ще в праслов'янський період як діалектні, безперечно знайшли своє продовження в українській, російській та білоруській мовах, проте накопичення цих індивідуальних для кожної східнослов'янської діалектної групи мовних особливостей та виділення самостійних мов відбувалося пізніше. Як свідчить проведений аналіз, найяскравіше фонологічні особливості української, російської та білоруської мов почали виявлятися після занепаду ерів. Наприклад, у роботах К. В. Горшкової неодноразово підкреслювалося, що саме занепад редукованих спричинився до розвитку певних тенденцій у фонологічній системі російської мови [3, с. 74, 133]. З тенденцією до занепаду редукованих В. К. Журавльов пов'язав остаточний розпад системи групофонем (силабем) та розвиток самобутніх діалектних особливостей східнослов'янських мов [5, с. 38–43]. Отже, починати історію сучасних фонологічних систем української, російської та білоруської мов доцільніше буде саме з цього періоду, що, на нашу думку, сприятиме також кращому розумінню витоків тих фонологічних рис, які на сучасному етапі відрізняють східнослов'янські мови одну від одної.

Говорячи про розвиток фонологічних систем східнослов'янських мов у широкому тлумаченні, тобто враховуючи всю сукупність східнослов'янських діалектних особливостей, не можна оминати праці з історичної діалектології, цінність яких на сучасному етапі розвитку історичного мовознавства полягає у використанні переважно фонологічного підходу до висвітлення звукових процесів. Відзначимо, що в історичній діалектології російської мови склалася цікава концепція, яка, власне, вийшла за межі російської мови, набувши особливого значення для

всього східнослов'янського ареалу. Сутність цієї концепції полягає у відкритті низкою вчених (К. В. Захаровою, В. Г. Орловою, К. В. Горшковою, С. М. Треблер [6, с. 61; 4, с. 50; 12] та ін.) нового важливого протиставлення діалектів – центральних та периферійних. У трактуванні С. М. Треблер, яке докладно проаналізувала С. В. Бромлей, розрізнення периферійних та центральних систем в історичному плані представлено як «широке протиставлення східнослов'янських діалектів у напрямку із заходу на схід» [1, с. 13, 23]. У монографії «Образование северновеликорусского наречия и среднерусских говоров» висловлене припущення, що виділення фонологічних рис, спільних для периферійних діалектів (спільнозахідні риси), «пов'язане з такими періодами історії діалектних груп, які передували утворенню сучасного діалектного членування мови» [8, с. 200]. Провідною для нашого дослідження є відзначена в роботі С. В. Бромлей думка про наявність безпосереднього зв'язку між окремими фонологічними фактами в периферійних російських діалектах з відповідними явищами в діалектах української та білоруської мови [1, с. 13].

Досліджуючи проблему виділення центральних та периферійних діалектних груп на території поширення сучасних східнослов'янських мов, С. В. Бромлей відзначила, що спочатку лінгвістична сутність поняття «периферійні» діалекти чітко не визначалася, не узагальнювалися лінгвістичні особливості зазначених діалектів [там же, с. 10–11]. Пізніше групою діалектологів було встановлено низку фонологічних рис «загальнозахідного» походження (відповідають периферійним діалектам) та протипоставлених ним рис «загальносхідного» походження (відповідають центральним діалектам) [8, с. 200–211]. Згодом в історичній діалектології закріпилася теза про історичну уособленість «заходу» / «сходу» або «периферії» / «центру», були також установлені різні тенденції мовного розвитку відповідних діалектних груп [там же, с. 227–229]. Однією із загальних особливостей центральних діалектів К. В. Горшкова [3], С. М. Треблер [12] та ін. вважають високий ступінь розвиненості консонантних ознак [1, с. 14]. Відомо, що, наприклад, сучасна російська мова в процесі історичного розвитку одержала фонологічну систему консонантного типу, у «давньоруський» же період у фонологічній системі домінували голосні. Периферійні східнослов'янські діалекти, за висновками С. В. Бромлей, характеризуються переважно більшою вокальністю фонологічних систем [там же, с. 14–15]. На цьому заснована й теорія С. В. Бромлей про більшу вокалізованість сонорних у зазначених діалектах, що дозволяє пояснити причини фонологічних змін [там же, с. 15].

Після занепаду редукованих відбулася низка змін, як у підсистемі вокалізму, так і в підсистемі консонантизму (подовження, асиміляції, дисиміляції, спрощення тощо), які по-різному відбилися в

східнослов'янських діалектах, покладених в основу української, російської та білоруської мов. Зауважимо, що розвиток фонологічних систем східнослов'янської мовної підгрупи відзначається значною кількістю асимілятивних процесів у підсистемі консонантизму (Л. Л. Касаткін [7, с. 55–64]), причому найхарактернішим дослідники (Є. Д. Поливанов, Ю. Я. Бурмистрович [10, с. 340–341; 2, с. 158]) визнали регресивний тип асиміляції, що зумовлено історично (вплив голосного на попередній приголосний у групофонемі, а потім силабемі).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бромлей С. В. Различия в степени вокализованности сонорных и их роль в противопоставлении центральных и периферийных говоров / Бромлей С. В. // Диалектография русского языка / отв. ред. Р. И. Аванесов, А. И. Горшков. – М. : Наука, 1985. – С. 8–31.

2. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.

3. Горшкова К. В. Историческая диалектология русского языка : пособие для студентов / Горшкова К. В. – М. : Просвещение, 1972. – 160 с.

4. Горшкова К. В. Очерки исторической диалектологии Северной Руси (по данным исторической фонологии) / Горшкова К. В. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. – 192 с.

5. Журавлёв В. К. Правило Гавлика и механизмы падения славянских редуцированных / Журавлёв В. К. // Вопр. языкознания. – 1977. – № 6. – С. 30–43.

6. Захарова К. Ф. Диалектное членение русского языка : учеб. пособие / Захарова К. Ф., Орлова В. Г. – М. : УРСС, 2004. – 170 с.

7. Касаткин Л. Л. Об условиях фонетических ассимилятивных изменений (с точки зрения двухступенчатой теории фонологии) / Л. Л. Касаткин // Исследования по фонологии / отв. ред. С. К. Шаумян. – М. : Наука, 1966. – С. 55–64.

8. Образование северновеликорусского наречия и среднерусских говоров (По материалам лингвистической географии) / под ред. В. Г. Орловой. – М. : Просвещение, 1970. – 220 с.

9. Поливанов Е. Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов (1928) / Поливанов Е. Д. // Избранные труды по восточному и общему языкознанию / Поливанов Е. Д. – М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1991. – С. 9–235.

10. Поливанов Е. Д. Толковый терминологический словарь по лингвистике (1935 – 1937) / Поливанов Е. Д. // Избранные труды по восточному и общему языкознанию / Поливанов Е. Д. – М. : Наука,

Главная редакция восточной литературы, 1991. – С. 318–506.

11. Современный русский язык. Ч. 1. Фонетика. Лексикология. Фразеология / П. П. Шуба, Л. А. Шевченко, И. К. Германович и др. / под ред. П. П. Шубы. – 2-е изд., испр. и доп. – Мн. : ООО «Плопресс», 1998. – 464 с.

12. Треблер С. М. История частной системы русского вокализма с дифференциальным признаком «лабиализованность – нелабиализованность» по данным лингвистической географии (из опыта исторических интерпретаций изоглосс) / Треблер С. М. // Вестник МГУ. Филология. – 1978. – № 5. – С. 10–16.

13. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Шевельов Ю. – Харків : Акта, 2002. – 1056 с.

Пампура С. Ю.

(м. Слов'янськ)

ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО МЕТОДУ В ЛІНГВІСТИЦІ

У теорії й практиці будь-якої сучасної науки, у тому числі й у мовознавстві, вивчення питання про науковий метод має принципове значення. Вирішення лінгвістичних проблем можливе лише на основі лінгвістичних методів, визначених специфікою об'єкту цієї науки [3, с. 33]. Науковий метод є одним з елементів, за допомогою яких у науці виконують цілеспрямовані пізнавальні дії. Ці елементи утворюють специфічну систему, до якої, крім наукового методу, входять наукова проблема, висування й розробка гіпотез, вибір предмета дослідження, вихідні пізнавальні завдання [2, с. 12].

У Європі зародження науки про мову деякі вчені відносять до першої чверті ХІХ ст., коли в працях Ф. Боппа, Р. Раска, О. Х. Востокова та Я. Грімма був розроблений порівняльно-історичний метод дослідження й опису мови. Таким чином, мовознавство пов'язують із виникненням спеціального методу. Тракткування історії науки про мову як історії методу або, точніше, методів аналізу й опису мови (у її еволюції або в синхронічному стані) було пріоритетним упродовж ХІХ ст. – ХХ ст. й дотепер знаходить своїх прихильників.

У сучасному мовознавстві актуальною є проблематика співвідношення аспектів, методів, прийомів і процедур лінгвістичного дослідження. Немає упорядкованості у використанні термінів *метод*, *методика*, *методологія*. Усі ці поняття пов'язані з поняттям методу й потребують систематизації.

У широкому трактуванні науковий метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. За спостереженнями З. А. Каменського, таке трактування є класичним: його витoki можна знайти вже в Аристотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель [1, с. 40;

2, с. 72].

Науковий метод (від грецького *methodos* – «шлях дослідження») прийнято визначати як певний «спосіб підходу до дійсності, спосіб пізнання фізичних і суспільних явищ». *Методологія* ж є вчення про метод наукового пізнання світу. Метод займає підпорядковане місце у відношенні до методології, адже метод як сукупність прийомів для систематичного, послідовного та найбільш доцільного проведення дослідницької роботи призначений перш за все для виконання тих завдань, які ставить перед ним методологія. Тому вчення про метод як систему дослідницьких прийомів буде доцільніше називати не методологією, а *методикою* [4, с. 90].

Узагальнені сукупності теоретичних настанов, прийомів, методики дослідження мови пов'язані з певною лінгвістичною теорією та загальною методологією.

Кожний метод виокремлює саме той бік (або ті боки) мови як об'єкта дослідження, які визнаються найважливішими в певній теорії мови (наприклад, історичний аспект мови у порівняльно-історичному мовознавстві, її структурний аспект у структурній лінгвістиці тощо). Таким чином, метод складає предмет дослідження. Будь-який важливий етап в розвитку мовознавства, пов'язаний зі зміною поглядів на мову, зміною лінгвістичної теорії, супроводжується суттєвою зміною методу дослідження. При цьому, на відміну від зникнення старих поглядів на мову й заміну їх новими, методи, успадковані від попереднього етапу, не зникають повністю, а зберігають своє значення на новому етапі у якості більш спеціальних, але при цьому основних методів [5, с. 298].

У сучасному мовознавстві спостерігається тенденція ототожнювати *методи з прийомами (операціями, процедурами)*, одночасно з тенденцією відривати прийоми від методів, розглядати операційні елементи окремо.

Метод і прийом розглядаються як окремі, хоча й тісно зв'язані, феномени. Ця тенденція відбилась у вживанні словосполучення «прийоми та методи». Таке ототожнення збіднює поняття методу. Метод – це більш складне утворення, ніж прийом. Під *прийомом* завжди розуміють якусь одну дію. До *методу* ж найчастіше входить якась сукупність пізнавальних операцій. В. А. Глущенко вказує, що операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина [1, с. 39; 2, с. 72].

Недоцільно плутати метод й окремі прийоми, технічні процедури в мовознавстві. Для класифікації методів треба залучати аспект дослідження. Саме аспекти: синхронічний, діахронічний, функціональний, генетичний, структурний, ареальний, соціальний тощо – визначають метод чи окремі його прийоми. Кожний метод включає в себе кілька прийомів, а прийом – це сукупність технічних процедур – від вибору тексту, прочитання, запису, класифікації записаного. За твердженням В. А. Глущенко, метод «відрізняється від методики та техніки тим, що окрім технічної,

процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та особливі пізнавальні принципи», він «знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями» [2, с. 7].

Проблемами лінгвістичної методології є класифікація лінгвістичних методів і прийомів, розробка методики лінгвістичного аналізу, а також питання, пов'язані з освоєнням лінгвістичних прийомів і методів суміжних наук. Сучасне мовознавство становить комплекс лінгвістичних наук, що вивчають різні боки мовної системи, а також їхнє функціонування та розвиток. Створити універсальний метод дослідження в лінгвістиці не вдалося. Отже, лінгвістична методологія становить сукупність науково-дослідницьких аспектів і методів дослідження. Кожний лінгвістичний напрям пов'язаний із власним методом дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. Об узкой и широкой трактовках лингвистического метода / В. А. Глущенко // Образ мира в зеркале языка. – М. : ФЛИНТА, 2011. – Вып. 1. – С. 71–77.

2. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / В. А. Глущенко / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с. – Бібліогр. : с. 183–216.

3. Горнунг Б. В. Место лингвистики в системе наук и использование в ней методов других наук / Б. В. Горнунг // Вопросы языкознания. – 1960. – № 4. – С. 31–37.

4. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию / В. А. Звегинцев. – М. : Издательство Моск. ун-та, 1962. – 384 с.

5. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

*Піскунов О. В.
(м. Слов'янськ)*

ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ЯК ДИНАМІЧНОЇ СИСТЕМИ В ПРАЦЯХ УЧЕНИХ КАЗАНСЬКОЇ ШКОЛИ

Особливості лінгвістичної реконструкції в студіях учених Казанської школи розглянуто в монографії В. А. Глущенка [3]. Проте робота В. А. Глущенка не присвячена безпосередньо цій проблемі. Цим зумовлена актуальність пропонованої роботи. Метою роботи є спроба спеціального дослідження мови як динамічної системи в студіях учених Казанської школи в лінгвістичноісторіографічному аспекті із залученням нових матеріалів.

Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвістичноісторіографічному

аспекті з орієнтацією на методологію сукупність наукових текстів.

Предметом дослідження є методика дослідження мови як динамічної системи у працях учених Казанської лінгвістичної школи.

Представники Казанської лінгвістичної школи по-новому підходили до питань вивчення мови порівняно з вченими інших шкіл, особливо в методологічному аспекті. Мовознавці Казанської лінгвістичної школи (І. О. Бодуен де Куртене, М. В. Крушевський, В. О. Богородицький, К. Ю. Аппель) також розробляли нові підходи до порівняльно-історичного вивчення мови, але на іншому матеріалі; ці розвідки мали як теоретичний, так і практичний характер.

І. О. Бодуен де Куртене оперував системою з трьома елементами: статикою, динамікою та історією. Статикою він називав опис і дослідження того, що існує; динамікою – дослідження та з'ясування умов змінюваності, а історія повинна констатувати зміни в науці. При цьому, віддаючи данину досить високому ступеню розвитку тогочасної науки, мовознавець убачав мету мовознавства в тому, щоб, «дослідивши з відповідною точністю за позитивними даними весь минулий розвиток певної мови, ретельно відмічаючи знову прагнення, які в ній з'являються, та спираючись на аналогію інших мов, воно (мовознавство – *О. П.*) може передбачити взагалі внутрішню майбутність цієї мови або ж реконструювати минуле, від якого не залишилось ніяких пам'яток» [2, т. 1, с. 70]. На думку І. О. Бодуена де Куртене, звуковий склад можна характеризувати описово і статично. У цих випадках, по-перше, характеризується «участь тих чи інших органів», по-друге, «можна звернути увагу на звукову динаміку». Але далі мовознавець вказує і на «третій різновид звукової характеристики мов, а саме характеристики історичного процесу розвитку звуків. Фіксують два реально даних періоди в мовному розвитку і далі намагаються з'ясувати, в якому напрямку розвинулись окремі категорії звуків і вся звукова система в цілому» [там же, т. 1, с. 133]. Але І. О. Бодуен де Куртене віддавав перевагу дослідженню «живих» мов порівняно із „зниклими”, що відновлюються тільки за писемними пам'ятками» [там же, т. 1, с. 349].

В. О. Богородицький також відштовхувався від твердження про необхідність виділяти сучасний стан мови, її статику, та історичний розвиток, оскільки, на його думку, «наукова граматики вивчає явища мови не тільки в їх сучасному стані (інакше кажучи – статично), а й в історичному розвитку (динамічно), використовуючи писемні пам'ятки, що дійшли до нас від минулих часів» [1, с. 3].

М. В. Крушевський наслідує традиції І. О. Бодуена де Куртене стосовно трьохкомпонентної системи категорій: «Звук людський може бути розглянуто трояко: 1) незалежно від місця і часу. Під місцем тут

необхідно розуміти місце звука у звукових комплексах або торкання звуку з іншими звуками; 2) в залежності від місця, тобто в залежності від сусідніх звуків; 3) в залежності від часу, тобто вивчення звука в його історичному розвитку. Перше становить предмет вищевказаної антропофонічної статистики, друге і третє – предмет динаміки: друге становить предмет динаміки в точному сенсі слова, третє – антропофонічної історії» [5, с. 412].

У лінгвістичній спадщині представників Казанської школи на особливу увагу заслуговує трактування мови як системи. Цього питання торкалися такі вчені, як В. Гумбольдт, А. Шлейхер, молодогораматика.

І. О. Бодуен де Куртене висуває своє трактування як фонетичної системи, так і мовної системи взагалі. Слід підкреслити, що бодуєнівське трактування поняття системи ускладнюється. Спочатку мовознавець відмічає, що «фізіологічно тотожні звуки різних мов мають різне значення, згідно зі всією звуковою системою, згідно з відношеннями до інших звуків» [2, т. 1, с. 90]. На фонетичному рівні І. О. Бодуен де Куртене розглядає досить розповсюджене на індоєвропейському ґрунті явище ротацізму. Мовознавець дискутує з М. В. Крушевським, на думку якого в німецькій мові існує заміна в деяких випадках звука *s* звуком *r*, хоча в слов'янських мовах такого явища немає. І. О. Бодуен де Куртене вказує при цьому на вплив фонологічних факторів, на різнобічність звукової будови мови і доходить висновку, що «німецьке *s* тому й могло розвинути в *r*, що вся німецька звукова система була тоді зовсім відмінною від слов'янської системи, в якій *s* такій зміні не піддалося» [там же, т. 1, с. 195].

І. О. Бодуен де Куртене виділяв такі рівні мовної системи, як 1) її «зовнішня» сторона, чисто фонетична; 2) її немовна сторона, сторона семантичних уявлень; 3) її морфологічна сторона, її структури, які є основними рисами, що характеризують людські мови» [там же, т. 2, с. 163]. Більш того, на думку мовознавця, «вищевказані частини мови повинні бути пов'язані між собою ... тільки психічно» [там же, т. 2, с. 164].

Трактування мови як системи вплинуло на праці М. В. Крушевського. Мовознавець вказує на взаємозв'язок, коли «жодне слово не може існувати в мові, не пристосувавшись своїми зовнішньою і внутрішньою сторонами до стрункого цілого, яке називається мовою» [5, с. 411]. У мовній системі М. В. Крушевський виділяє наступні підсистеми: фонетичну, семантичну і морфологічну, які базуються на зовнішній і внутрішній подібності слів, де кожна частина слова пов'язана «окремими узами подібності з такою ж або майже такою ж частиною в тисячах інших слів» [4, с. 69].

Учені Казанської школи, на нашу думку, до вивчення історико-фонетичних явищ підходили системно і ця риса відбивається у застосуванні прийому хронологізації – у встановленні послідовності мовних процесів і в синхронізації архетипів і фонетичних законів. І. О. Бодуен де Куртене вважав одним із здобутків мовознавства ХІХ ст. саме той факт, що «почали звертати увагу на відносну хронологію змін і часову послідовність в мовних процесах, почали розрізняти в мові окремі нашарування, тобто розглядати мовні процеси в історичній перспективі, а не в одній часовій площині...» [2, т. 2, с. 7]. В. О. Богородицький також вбачав завдання дослідника в тому, щоб «розмістити ці явища за часом їх виникнення або – інакше кажучи – в їх хронологічній послідовності від найдавнішого стану до пізнього („відносна” хронологія процесів), при чому, з переходом до історичного часу, збережені письмові пам'ятки різних віків дозволяють вже досліднику встановлювати для тих або інших явищ більш точні хронологічні дати („документальна” хронологія)» [1, с. 383]. І саме ці міркування допомагали ученим школи встановити послідовність здійснення тих або інших фонетичних законів. Так, І. О. Бодуен де Куртене відносить процес впливу приголосного *j* на наступні голосні і процес зникнення всіх приголосних на кінці складу і появу відкритих складів до періоду переходу від «праарієєвропейського до стану праслов'янського» [2, т. 2, с. 23–25].

В. О. Богородицький вивчав історію біглих голосних і цей процес він відносить до спільнослов'янської епохи і відмічав, що «процес розвитку „біглих” голосних передував зміні *'e > 'o*» [1, с. 88–89]. Мовознавець хронологізує явище повноголосся спільнослов'янською епохою [там же, с. 94], до «відокремлення східної (майбутньої руської) гілки слов'янської прамови» [там же, с. 395–412].

В. О. Богородицький досліджував історію приголосних і синхронізував деякі процеси. Так, на думку вченого, «пом'якшення перед палатальними голосними задньоязикових приголосних в шиплячі давніше пом'якшення передньоязикових і губних приголосних у відповідні м'які» (*к > ч, г > ж, х > ш*), причому ця зміна відбувалась в два етапи: *к > к' > ч, г > г' > ж, х > х' > ш* [там же, с. 112–115, 397–398]. Але процес еволюції задньоязикових відбувався і в іншому напрямку – вони змінювались і в свистячі: *к > ц, г > з, х > с* і на думку мовознавця «пом'якшення задньоязикових приголосних в свистячі (*ц Бна* та ін.) належить більш пізній (хоча також праслов'янській) епосі в порівнянні з пом'якшенням в шиплячі» [там же, с. 114–115].

В. О. Богородицький синхронізував процеси зміни *š' > х* під

впливом *j* (рус. *сухъ – сушит – сушу / гасит – гашиу*) і процес пом'якшення за допомогою *j* в шиплячий і відповідного дзвінкого приголосного *z* (*мазатъ – мажу*) [там же, с. 398]. В. О. Богородицький вивчав процес зміни носових голосних *e*, *o* в „чисті” *a*, *y* і дійшов висновку, що цей процес «відбувався в більш пізній час, ніж розвиток неперехідного пом'якшення приголосних» [там же, с. 419]. Щоб підтвердити це мовознавець звертається до сучасних слов'янських мов – польської і кашубської: *mięso* || *wąsy*, *dęwa* || *skąpy*, *rybę* || *rybą*. [там же, с. 419] і вчений навіть хронологізує цей процес кінцем X ст. [там же, с. 420], причому цей процес відбувався поетапно: *'e > 'e > 'ã > 'a*, *'õ > 'õ > 'ŷ > y* [там же, с. 420–421]. Процес утворення „біглих” голосних (тобто розвиток **Ъ** і **Ь**), як і попередній процес, відбувся після процесу неперехідного пом'якшення приголосних [там же, с. 421–423]. В. О. Богородицький синхронізує зміни *'e > 'o* в положенні перед твердими приголосними разом з процесом розвитку „біглих” голосних [там же, с. 424–428].

Подальше вдосконалення лінгвістичної реконструкції в історико-фонетичних студіях, виконаних на матеріалі східнослов'янських мов, пов'язане з науковою діяльністю українських і російських мовознавців А. Ю. Кримського, Є. К. Тимченко, П. Ю. Бузука, К. Т. Німчинова, Л. Л. Васильєва, П. М. Селіщева, М. С. Трубецького та ін. Це має стати предметом спеціальних лінгвістично-історичних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богородицький В. А. Общий курс русской грамматики (Из университетских чтений). – 4-е. изд., доп. / В. А. Богородицький. – Казань, 1913. – VI. – 553 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963–. – Т. 1. – 1963. – 384 с. ; Т. 2. – 1963. – 391 с.
3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222. с.
4. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке / Н. В. Крушевский. – Казань, 1883. – 148 с.
5. Крушевский Н. В. Очерки по языковедению (1891) [О языке как системе; динамика, статика языка] / Н. В. Крушевский // Хрестоматия по истории русского языкознания / сост. Ф. М. Березин / под ред. Ф. П. Филина. – М. : Высш.школа, 1973. – 504 с.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

У сучасній лінгвістиці поняття «дискурс» завжди дається у опозиції до поняття «текст» і трактується як складне явище, що, крім самого тексту, вміщує ситуацію, учасників спілкування, а також їх статусні, вікові, професійні особливості. Мета комунікації буде досягнута максимально якщо абстрактна система правил (дискурс) та конкретне вербальне втілення цих правил (текст) будуть ідеально відповідати один одному. Таким чином дискурс репрезентується як абстрактне інваріантний опис структурно-семантичних одзнак, що реалізується у конкретних текстах.

У дослідженнях з дискурсивного аналізу зазначається, що організація дискурсу відрізняється від організації мови більшою свободою та варіативністю, оскільки мовна система досить стійка, особливо на фонологічному та морфологічному рівнях. Але в той же час поняття «дискурс» не повинно змішувати із поняттям «мовлення», що відтворюється суб'єктом. На думку Фуко дискурс мислиться як явище необмежене мовою та мовленням, а і як таке, що висвітлює мовленнєві прагнення людини.

Отже, визначення дискурсу, яке можна було б вважати вичерпним, і яке б носило термінологічний характер на сьогодні є дискусивним, оскільки це міждисциплінарне явище, що трактується, залежно від теоретичної позиції автора того чи іншого дослідження.

Інституційно-правовий дискурс є сегментом юридичного дискурсу. До лав інституційно-правового дискурсу, як різновиду юридичного, ми заносимо два підтипи: законодавчий та судовий, оскільки тільки вони безпосередньо опікуються потребами інституту права. Інші два: науково-юридичний та публіцистично-юридичний, які також є підтипами юридичного дискурсу, існують окремо, бо не повністю відповідають терміну «інституційно-правовий», оскільки є дуалістичними за своєю природою і можуть бути використані в інших типах дискурсів.

Інституційно-правовий дискурс не однорідний за своєю структурою, він об'єднує усний і документальний варіанти. При цьому документальний варіант інституційно-правового дискурсу – це сформована система, чітко описана Цивільно-процесуальним кодексом. Юридичний документ – це офіційний письмовий документ, що має певні юридичні наслідки, створює певні юридичні стани, спрямований на врегулювання окремих відносин.

На особливу увагу в системі інституційно-правового дискурсу заслуговує категорія учасників спілкування, тому що саме вони визначають, яким буде лексичне наповнення того чи того жанрів зазначеного дискурсу. Джерелом текстів інституційно-правового дискурсу є як фахівці-юристи, так і нефахівці-учасники судового процесу. Фахівці

створюють дискурс із урахуванням особливостей передавання інформації реципієнту, тобто будь-якому пересічному громадянину, або такому ж фахівцю. У першому випадку для тлумачення законів нефахівцю потрібна допомога юриста, тому що юридичний текст є особливою юридичною термінологічною системою. «Когнітивно-дериваційна і соціальна сутність юридичної лексики виражається у її здатності формувати понятійно-сміслові блоки, компоненти яких можуть класифікуватися за певними моделями [1, с. 26]. Основну інформацію містять юридичні терміни

Під час складання системи законодавства використовується специфічна система термінів, що зумовлює особливий характер мови права. Проблема терміна є предметом наукових досліджень багатьох представників різних термінологічних шкіл. Специфіка юридичних термінів досліджувалась як лінгвістами та к і юристами, що зумовлено сферою їхнього використання. Дослідники Ю. Зайцева, І. Кочан, М. Ключко, І. Ксенко, О. Павліченко, Ю. Прадід, Н. Яцишин, А. В. Суперанська, Головін Б. Н., Хижняк С. П., Піголкін А. С., Голев Н. Д., Балихіна Т. М., Милославська Д. И., Денисова А. А. та інші у своїх працях досліджували різні проблеми юридичної термінології.

Під *терміном* ми розуміємо одиницю історично сформованої термінологічної системи, що виражає поняття та його місце серед інших понять, позначається словом, або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних між собою єдністю спеціалізацій, належить до словникового складу мови і підпорядковується всім її законам [2, с. 187].

А під поняттям «юридичний термін» – слово або словосполучення, що виражає поняття з правничої сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [4, с. 482].

Можна виділити дві основні групи термінів, що використовуються в жанрі законів та підзаконних актів: 1) терміни, що не вживаються в звичайній мові і невідомі переважній більшості людей. Це терміни, використовувані для позначення специфічних юридичних понять, наприклад "франчайзинг" (він же "договір комерційної концесії") – це слово абсолютно ні про що не говорить людині, не знайомій з чинним цивільним законодавством; 2) терміни, відомі в повсякденній мові, але мають абсолютно інше, відмінне від юридичного значення. Як приклад можна навести поняття "хуліганство", що має дуже широке значення в повсякденній мові, й абсолютно інше - в законі (у сфері кримінального і адміністративного права це *грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом*).

Для єдності юридичної термінології необхідно, щоб при позначенні в нормативному тексті певного поняття послідовно вживався той самий термін, а при позначенні різних, таких, що не збігаються між собою, понять використовувалися різні терміни. Прийняті закони повинні термінологічно стикуватися між собою і містити бездоганні дефініції, єдині, наскрізні для всієї галузі законодавства.

Лексичний склад законодавчих актів у ідеалі - однозначний, визначений, абстрагований та уніфікований, що дозволяє прогнозувати його вплив на адресата. Узагальнювальний рівень лексики досягається використанням абстрактних іменників типу *достовірність, публікація, виявлення, відповідальність, залучення*, пор.: *Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово повідомляє їх про припинення юридичної особи.* (ст. 105, п. 4 Цивільного кодексу України); *За злісне ухилення від явки до суду свідок несе відповідальність за частиною першою статті 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивих показань або за відмову від дачі показань - відповідно за статтями 178 чи 179 Кримінального кодексу України.* (ст. 44 Цивільно-процесуального кодексу України).

Термінологічна лексика інституційно-правового дискурсу характеризується насамперед тим, що слова обов'язково вживаються у прямому значенні, їхня семантика точно визначена і окреслена, пор.: *Деліктоздатність – закріплена в законі здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення.* (Словник юридичних термінів) Навіть загальноновживані слова в межах інституційно-правового дискурсу набувають термінологічного значення, пор: *Діти - за сімейним правом особи, що не досягли повноліття, а також особи, які, незалежно від віку, є синами й дочками своїх батьків.* (Словник юридичних термінів) Навіть стилістично забарвлені слова сприймаються без будь-яких емоцій, пор.: *Держава - особлива політико-територіальна організація, що має суверенітет, спеціальний апарат управління і примусу та здатна надавати своїм приписам загальнообов'язкової сили для всього населення країни* (Словник юридичних термінів). До того ж не допускається використання слів, що виступають синонімами до термінів. Для законодавства, наприклад, притаманним є термін *держава*, але не використовуються близькі йому за значенням або за семантикою слова, пор.: *вітчизна, країна, кермо, влада, земля, батьківщина*. Повинна бути усталеність, стабільність у вживанні юридичної термінології. Рекомендується не відмовлятися від традиційних термінів, уводячи натомість нові. Дослідники вважають, що надмірне вживання неологізмів погіршує мову законодавства, ускладнює розуміння нормативно-правових актів.

Мова права – це культурний код, що призначений виражати юридичні поняття у системі права. Терміни – це єдиний клас лексико-семантичних одиниць, в яких мовне та метамовне має спільну природу. Характерною ознакою термінів інституційно-правового дискурсу є відсутність емоційного забарвлення для не фахівця учасника судового процесу.

Отже, мова кожного фахівця юриста повинна бути змістовною, літературно правильною, точною, логічною, багатою, доречною, виразною. Для досягнення цього потрібно дотримуватися умов раціонального використання юридичної термінології: як-от уживати терміни в прямому номінативному значенні, стежити за чіткістю правових понять, однозначністю їхнього змісту, уникати невдалої синонімії термінів, що ускладнює трактування юридичних текстів.

Розподіл лексики права на зовнішню (таку, що детермінологізується для широких верств населення шляхом постійного повторення в законодавчих актах та поясненнях) та внутрішню (що використовують як у вузькому колі юристів, так і в юридичній продукції для широкого загалу), та її представленість в правовому тексті, в кожному окремому випадку буде визначати можливість розуміння певного типу юридичного дискурсу пересічними громадянами або фахівцями

ЛІТЕРАТУРА

1. Буянова Л. Ю. Термин как единица логоса : монографія/ Л.Ю. Буянова. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. – 224с.
2. Поберезська Г. Г. Лінгвістичні основи документознавства та інформаційної діяльності : навч. посіб/ Г. Г. Поберезська, І. М. Волинець /за ред. І. П. Ющука. – К. : Знання, 2008. – 351 с.
3. Юридична енциклопедія / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голов. ред.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2004. – Т. 6: Т–Я. – 768 с.
4. Янишин Н. П. Юридична термінологія як об'єкт мовознавчих досліджень / Н. П. Янишин // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 6. – Ч. 2. – С. 219–222.

Проскурин И. А.
(г. Славянск)

ИНТЕРАКЦИОНИСТСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ДИСКУРСА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ЯВЛЕНИЯ

Слово – одежда всех фактов
Максим Горький

Выдающийся языковед Вильгельм фон Гумбольдт писал, что жизнь индивида, с какой стороны её ни рассматривать, обязательно привязана к общению.

Общение реализуется в дискурсивных практиках.

Интеракционистский подход к изучению дискурса как лингвистического явления анализирует ориентацию текста и речи в социальной практике на действие. В рамках этого подхода проводится анализ диалогов людей как проявлений мира, конструируемого участниками диалогического общения [6, с. 114].

Для конкретной иллюстрации применения интеракционистского подхода к изучению дискурса как лингвистического явления приведём следующий пример. У М. Горького в «Деле Артамоновых» есть персонаж Серафим Утешитель, которому принадлежит следующая сентенция: «*Всякая девица – утопающая, за соломинку хватается. Тут её и лови!*». Эта сентенция послужила источником вдохновения для следующего мыслительного эксперимента. Представим себе некоторого студента Икс и студентку Игрек. Они отучились вместе пять лет на одном факультете, в одной академической группе и знают, как обстоит положение вещей на «личном фронте» друг друга. И вот они встречаются в продуктовом магазине. Он стоит с нею в очереди, позади неё. Её сопровождает молодой человек, возлюбленный девушки. И в то время, как этот молодой человек, возлюбленный девушки, осуществляет покупки, девушка и её знакомый вступают в диалог следующего содержания: ПАРЕНЬ: *Привет!* ДЕВУШКА: *Привет! Как ты?* ПАРЕНЬ: *Ничего. А ты?* ДЕВУШКА: *Ничего. Потихоньку. А ты?* ПАРЕНЬ: *Тоже потихоньку.*

Тут Девушкин молодой человек, осуществляющий в этот момент покупку, обращается к девушке: ДЕВУШКИН МОЛОДОЙ ЧЕЛОВЕК: *Зая, тебе какой сок?* ДЕВУШКА (обращаясь к своему возлюбленному): *Тот, с ёжиком.* ПАРЕНЬ: *Не будет толку.* ДЕВУШКА (обращаясь к парню): *Что?* ПАРЕНЬ: *Я о своём.* ДЕВУШКА: *Это то, что я думаю?* ПАРЕНЬ: *Это то, что я думаю.*

В приведённом примере мы сконструировали диалог разговорного стиля, при этом стиль трактовался как совокупность характерных особенностей, отличительных черт, целенаправленно отобранных приёмов, служащих для создания единства формы и содержания [7, с. 4].

Естественно, что для разговорной речи, особенно в современной молодёжной среде, как нельзя лучше подходит знаменитая фраза Ивана Сергеевича Тургенева: «Друг мой, Аркадий Николаевич, не говори красиво!».

Руководствовались мы и известным советом Льва Николаевича Толстого о «единственно нужном размещении единственно нужных слов».

Что же говорит сконструированный нами диалог чуткому уху языковеда?

В первую очередь, напрашиваются мысли о бедности, сжатости смысла, заключённого в репликах и аналогия из истории, когда «золотая»

латынь эпохи расцвета Римского государства уступила место «серебряной» латыни периода упадка империи. Если специалист в области языкознания столкнулся с этим диалогом в письменном виде, то он понимает, что если один из участников диалога назван ДЕВУШКА, то имеется в виду «лицо женского пола, достигшее половой зрелости, но не состоящее в браке» [4, с. 93].

Априорно ясно, что от каких бы явлений мы не отталкивались в анализе дискурса (психологических или из области языкознания), мы неизменно приходим к заключению о содержательном характере этих явлений и об отношении к передаче содержания.

Идёт ли речь об интенциях говорящего и выражении его чувств или воли, определяем ли мы роль слова и предложения в речевой деятельности, устанавливаем ли природу неких речевых действий и операций, мы всегда вступаем в область соотнесения в них формальных и содержательных моментов, а в конечном счёте пытаемся выявить именно сами корреляты между (внеязыковым) содержанием и (языковой) формой. Поэтому, анализируя диалогическую речь в рамках анализа дискурса как лингвистического явления, мы вынуждены столкнуться с принципиальной множественностью интерпретаций.

В завершение для сопоставления приведём образец монологической разговорной речи из рассказа Горького «Проводник»: «Скрывать не стану, господа ласковые, заплутались мы, куда теперь идти – я не знаю. Сами видите, каков этот скучный лес: сосна и сосна, и нет промеж её никакого различия. Прямо скажу: не люблю я этот лес. А что слава про меня пущена, будто я первый знаток лесной, так это в насмешку надо мной сделали, по бесстыдству людей, из озорства. Это – напраслина, как я догадываюсь. А начало всему положила обезьяна. Тут, видите под Елатьмой, жила на даче одна женщина вдовая, из Москвы; с обезьяной жила, и окаянная зверушка эта сбежала от неё. Сами понимаете: зверь лесной, видит – деревья, думает: «Господи, вот меня назад в Австралию привезли!». И – махнула в окошко, да – в лес, а женщина – плакать по звере, кричит: «Кто её поймает, тому десять рублей!». Было это давно, лет тридцать назад, в ту пору десять-то рублей – корова, а не то что обыкновенная обезьяна. Вызвался я, в числе прочих, ловить её да четверо суток и плутал за ней, стервой. Упрям был, и бедность толкала. Лесу этого я тогда обошёл не знаю сколько, может больше сотни вёрст. Сволочь эту, обезьяну, я скоро заметил, хожу за нею, зову: «Кис-кис; Машка, Машка». А у неё свой характер, она сизает с дерева на дерево, морды корчит мне, дразнит, пищит, как лисёнок. Птички её, подлую, интересуют, за птичками гоняется, ну, конечно, нашу русскую птичку обезьяне не поймать. При всём моём упрямстве надоела она мне, да и голод морил, ягодой сыт не будешь, а ведь я день и ночь преследую её – не шутка! Бога молил:

«Пошли ты, господи, смерть на неё». Ну, всё-таки и она ослабла, подстерёг я её, пакость, на сучке невысоком да палкой и швырнул в неё, – свалилась; свалилась, поползала несколько, я её боюсь в руки взять, ударил ещё разок, а она мякнула и – готова! Ну ладно, пёс тебя дерь, думаю; взял, понёс её. С барыней дело у меня ничем кончилось, дала она мне вместо десяти рублей семь гривен: «Дохлую, говорит, мне её не нужно». А для меня с того времени началась страдная жизнь: церковь ограбят – сейчас меня за шиворот: «Иди, Петруха, ищи воров, ты лес знаешь». Беглый появится, лошадей украдут – опять меня гонят: ищи! Охотники приехали – тоже я провожать их. Так, зиму и лето, и ходил и хожу. Да. А у меня всё-таки хозяйство. И всегда меня в понятия; становой, исправник – все кричат: «Ты лес этот знаешь, дурак!» Довели до того, что я сам обманулся, поверил, будто действительно знаю я лес. Иду храбро, а войду и вижу: ничего я не знаю. А сказать людям, что не знаю, – совестно. Счёту нет, скольких я людей водил тут. Учёный один из Москвы прибыл, определили меня к нему – показывай! Он для меня, учёный этот, оказался тоже вроде обезьяны, хотя – солидный человек, с бородой. Ходит и ходит, а что ему надо – невозможно понять. Травы нюхает, мычит. Едва довёл я его до Карачарова села, откуда Илья Муромец родом, плутали тоже суток трое. Ругается. А мне его, извините, тоже палкой по башке треснуть охота, так надоел он! Нет, очень я не люблю этот лес, большие неприятности растут мне в нём...» [1, с. 297–299].

Таким образом, мы видим, что монологическая разговорная речь имеет менее вариантов интерпретаций в рамках интеракционистского подхода к исследованию дискурса, чем диалогическая разговорная речь.

Языковед, который исследует дискурсы, находится в положении, значительно отличном от положения того специалиста в области языкознания, который занимается, к примеру, грамматикой, поскольку, в отличие от грамматики («Все грамматики, сколько их есть на свете, суть не что иное, как повторения всеобщей, всем языкам принадлежащей, грамматики. Ни одной нет из них такой, которая бы заключала в себе один только идиотизм; или самые отличительные свойства языка» [5, с. 22]), не представляется возможным вычленить универсальные дискурсивные структуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горький М. Собрание сочинений в шестнадцати томах / М. Горький. – М. : Изд-во «Правда», 1979. – Том десятый. – 389 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
3. Дюбуа Ж. Общая риторика / Ж. Дюбуа, Ф. Мэнге, Ф. Эделин и др. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с.
4. Колесников Н. П. Толковый словарь названий женщин /

Н. П. Колесников. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2002. – 608 с.

5. Павловский А. Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого русского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями / А. Павловский. – М. : Типография Василия Плавильщикова, 1818. – 115 с.

6. Проскурин И. А. Различные направления дискурсивной психологии и лингвистический анализ дискурса / Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (м. Слов'янськ, 19–20 жовтня 2016 р.). – Слов'янськ : ДДПУ, 2016. – С. 114–116.

7. Розенталь Д. Э. Стилистика на каждый день / Д. Э. Розенталь. – М. : Знание, 1976. – 64 с.

*Роман В. В.
(м. Слов'янськ)*

ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ: ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ (лінгвіоісторіографічний огляд)

Лінгвістична наука збагачувалася багатьма спостереженнями над іншомовними елементами в окремій мові, нагромаджувався і систематизувався матеріал, що, зокрема, стосувався функціонування різноманітних груп лексичних інновацій, усе чіткіше окреслювалися завдання, пов'язані з осмисленням адаптації запозичень.

Значення процесу запозичення іншомовної лексики привернула велику увагу багатьох дослідників, серед яких варто назвати Л. Архипенко [1], Я. Битківську [2], Н. Клименко, Є. Карпіловську [7], Л. Крисіна [9], О. Стишова [14] та ін., які почали поділяти загальний процес освоєння іншомовного слова на окремі його етапи, що виділяються на основі ознак лінгвального характеру.

Активізація лексики іншомовного походження зумовлює різноманітні дискусії в суспільстві взагалі та серед лінгвістів зокрема. Існує декілька підходів до класифікації запозиченої лексики, один з яких заснований на принципі розмежування запозичень за ступенем їх адаптації та їх ролі в мові. Сучасними дослідниками активно вивчаються процеси освоєння лексичних запозичень на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях (Л. Архипенко [1], Я. Битківська [2], Г. Дружин [5], Н. Клименко, Є. Карпіловська [7], Ж. Колоїз [8], Т. Полякова [10], Г. Сергєєва [12] та ін.). Учені зосереджували увагу як на окремих рівнях адаптації, так і на розгляді процесу адаптації в цілому.

Поставленні в дослідженні завдання вирішуються за допомогою актуалістичного методу, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання. До праць з лінгвістичної історіографії термін *актуалістичний метод* уперше було застосовано В. Глущенком. Так, актуалістичний метод (або метод актуалізму) є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання. Він ґрунтується на тому, що об'єкти, які не стали предметом актуальної діяльності, можуть бути вивчені за допомогою порівняння їх з подібними об'єктами, які потрапили в поле сприйняття й діяльності суб'єкта. На відміну від емпіричних методів, що досліджують наявні предмети та явища, для актуалізму особливими є переважно елементи теоретичного пізнання.

Сутність зазначеного методу полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. Минуле об'єкта досліджують на основі його відбиття в сучасному, що знаходить своє відображення в працях з лінгвістичної історіографії. Оскільки теорія будь-якого предмета не може не бути одночасно його історією, то, вивчаючи сучасність, ми вивчаємо частково й минуле. Актуалістичний метод є вивченням того самого об'єкта в часі, вивчення й аналізування історіографічних праць з зазначеного питання передбачає саме користування головними положеннями актуалістичного методу [4, с. 6].

Найбільш загальне розуміння термінів «освоєння» і «адаптація» зводиться до часткового або повного пристосування запозичених слів до фонетико-графічних, граматичних і лексико-семантичних закономірностей мови-реципієнта, тому в даному дослідженні вживаємо їх при описі в якості синонімів. У ході наукового пошуку встановлено, що досі немає єдиної класифікації етапів та ступенів адаптації запозичених лексичних одиниць. Ступінь адаптації запозичень визначається з вступу до синонімічних рядів та в антонімічні зв'язки, з частотності уживання, зі здатності входити до складу фразеологічних одиниць, словотвірної та словозмінної систем та ін. [14, с. 245].

Освоєння іншомовних слів – складний мовний процес, який в силу своєї багатоаспектності розглядається лінгвістами з різних позицій. Кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст. відзначився як період, при якому процес освоєння зводився лише до формального уподібнення іншомовних одиниць системі мови-реципієнта. ХХ ст. визначає інший підхід, заснований на прерогативі функціонального освоєння запозиченої лексики, тобто пристосування іншомовних одиниць до лексико-семантичній системі запозичень. Для входження іншомовного слова в систему мови-реципієнта потрібні такі умови: передача іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови, яка запозичує; співвіднесення слова з граматичними класами і категоріями мови-реципієнта; фонетичне освоєння іншомовного слова; граматичне його освоєння; словотвірна активність; семантичне освоєння

іншомовного слова; регулярне використання у мові (для слова, не прикріпленого до якої-небудь спеціальної стилістичної сфери, – у різних жанрах літературної мови; для терміна – усталене вживання у тій термінологічній галузі, яка його запозичила) [9, с. 35].

О. Бондарець вважає наступні ознаки для визначення ступеня освоєння запозичення в мові-реципієнті [3]:

– закріплення лексичного запозичення в словниках (з урахуванням кількості словників, які включили в свої словникові статті певне запозичення, і тип цих словників);

– семантичне і стилістичне освоєння іншомовного слова: кількість значень багатозначного слова; характер тлумачення значень (розширення або звуження значення); наявність або відсутність переносних значень; наявність або відсутність стилістичних позначок та їх характер.

Науковець розрізняє наступні рівні освоєння, а саме:

Нульовий ступінь освоєння: слово не зафіксовано в словниках, принаймні вживається в усній та / або письмовій мові. Низький ступінь освоєння: слово зафіксоване в словниках іншомовних слів і / або в словниках сленгу; слово вживається в словниках найчастіше з одним значенням, з яким воно запозичено; тлумачення слова супроводжується стилістичними позначками; у словниках не вказані переносні значення. Середній ступінь освоєння: слово зафіксоване в словниках іншомовних слів і в словниках рідної мови, що відображають мовні зміни певного періоду розвитку мови та в словниках нових слів; процес зміни семантики слова (поява нових значень) відображено в словникових статтях; тлумачення слова супроводжується стилістичними позначками; у словниках не вказані переносні значення. Високий ступінь освоєння: слово зафіксоване в словниках іншомовних слів та в словниках нових слів; процес зміни семантики слів (частіше звуження значення) відображено в словникових статтях; тлумачення слова може не супроводжуватися стилістичними позначками. Найвищий ступінь освоєння: слово зафіксоване в словниках іншомовних слів і в словниках рідної мови (воно не дається вже в словниках нових слів); значення слова стабілізується; тлумачення слова не супроводжується стилістичними позначками.

Таким чином, головною ознакою, яка свідчить про певний ступінь освоєння лексичного запозичення в мові, є його фіксація в словниках.

Л. Єфремов пропонує наступну низку ознак асимільованості іншомовного слова: 1) регулярне вживання і перехід запозичених слів від покоління до покоління; 2) семантичне освоєння, яке включає в себе набуття нових значень при збереженні першопочаткових, зміна значень і переносне вживання слів; 3) участь запозичених слів у процесі словотворення; 4) подальше фонетичне уподібнення власним словам; 5) ліквідація варіантів вимови і різнобою у граматичному оформленні;

б) витіснення запозиченим словом інших слів (власних чи іншомовних за походженням) [6, с. 18–21].

На думку Ю. Сорокіна, іншими ознаками, якими характеризується лексичне запозичення (асимільоване у мові-реципієнті), є широке й інтенсивне вживання слова у мові, у різних її стилях, у різних авторів, особливо в авторів, які є представниками різних поколінь, різних напрямків і громадських угруповань; поява у запозиченого слова похідних на ґрунті даної мови і підпорядкування його словотвірним законам мови-рецептора; усунення смислової дублетності слова, причому диференціація його за значенням стосовно найближчих синонімів на ґрунті даної мови є дуже суттєвою ознакою освоєння іншомовного слова.

За Ю. Сорокіним, фразеологічна активність слова, різноманітність його можливих поєднань з іншими словами мови-рецептора і різноманітність його можливих застосувань є факультативні ознаки адаптації лексичного запозичення у мові-реципієнті [13, с. 62].

В аспекті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне підкреслити, що базою для дослідження зазначеного питання може слугувати бачення процесу адаптації іншомовних слів Л. Крисіна. До облігаторних ознак учений зараховує лише ті, які необхідні і в той же час достатні для того, щоб уважати іншомовне слово запозиченим лексичною системою мови. До факультативних ознак він відносить фонетичну, граматичну асиміляцію іншомовного слова і його словотвірну активність, мотивуючи це тим, що існують і активно вживаються слова, не асимільовані граматичною і фонетичною системами мови-рецептора [1, с. 28–33].

Характеризуючи вище зазначене положення, Л. Архипенко віддає належне класифікації ознак асимільованості іншомовного слова у мові-рецепторі, яка була запропонована Л. Крисіним. Науковець вважає, що для визнання входження іншомовного слова до системи «нової» мови, що запозичує, усі ознаки є суттєвими, але вони характеризують різні етапи освоєння іншомовного слова [1, с. 6–7].

Кожна з названих вище ознак по-своєму впливає на процес освоєння лексичних запозичень, на певний час, необхідний для їхньої адаптації до системи мови-реципієнта, на ступінь і способи трансформації в системі.

Л. Архипенко, досліджуючи процес адаптації на всіх рівнях в українській мові, запропонувала класифікацію ознак асимільованості іншомовного запозичення і визначила початковий етап, поглиблений та етап повного освоєння, кожному з яких відповідає певний ступінь адаптації: низький, середній та найвищий [1, с. 6–7]. В структурі кожного етапу виділяються ознаки запозиченого слова, які стосуються всіх рівнів мови-реципієнта, а саме: 1) фонетичного, у тому числі графіки й орфографії; 2) лексико-семантичного; 3) морфологічного, у тому числі й

словотвору; 4) семантичного, а також рівня мовленнєвого, комунікативного.

Зазначимо, що у роботах мовознавців зазначеного періоду виділені ознаки в цілому відображають послідовність процесу адаптації лексичного запозичення на основі головних ознак кожного із етапів цього процесу, але деталізації названих ознак немає; недостатньо подано й диференціацію ознак, пов'язаних із різними рівнями мовної системи.

Таким чином, розглядаючи наукові роботи зазначеного періоду, доходимо висновку, що для лексикологічних праць кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. характерним є комплексний аналіз лексичних запозичень, оскільки формальна і функціональна сторона – лише різні аспекти єдиного процесу освоєння, також зазначений період відзначається формуванням й удосконаленням принципів освоєння іншомовного слова та розробкою конкретного механізму визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Зазначимо, незважаючи на емпіричний характер даної проблематики, вивчення лінгвістично-історичних джерел з зазначеної проблеми дозволило констатувати необхідність подальших ґрунтовних досліджень процесу адаптації лексичних запозичень (на різних етапах їх освоєння) у мові-реципієнті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): дис... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Михайлівна Архипенко / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2005. – 230 с.

2. Битківська Я. В. Тенденції засвоєння та розвиток семантики англіцизмів у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ярина Володимирівна Битківська. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.

3. Бондарец О. Э. Иноязычные заимствования в речи и в языке: лингвосоциологический аспект / О. Э. Бондарец. – Таганрог: Изд-во Таганрог, гос. пед. ин-та, 2008. – 144 с.

4. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

5. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Геннадій Вікторович Дружин. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.

6. Ефремов Л. П. Сущность лексического заимствования и основные

признаки освоєння заимствованных слов : автореф. дис... канд. филол. наук / Л. П. Ефремов. – Алма-Ата, 1959. – 21с.

7. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [моногр.] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 434 с.

8. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація: [моногр.] / Ж. В. Колоїз. – Київ : Акцент, 2007. – 310 с.

9. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин – М. : Наука, 1968. – 207 с.

10. Полякова Т. М. Лексические инновации иноязычного происхождения в современном русском языке (на материале языка СМИ последнего десятилетия XX – начала XXI века) : дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / НАН Украины; Институт языковедения им. А. А. Потебни. – К., 2004. – 246 л.

11. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3 – 17.

12. Сергеева Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Харківськ. держ. ун-т. – Х., 2002. – 16 с.

13. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90–е годы XIX века. / Ю. С. Сорокин . – М.–Л., 1965. – 159 с.

14. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.

15. Chrystal D. Global understanding for global English / David Chrystal. – Вестник МГУ. – Сер. 19. – Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4 – С. 13 – 28.

*Савченко Е. В., Проскурин И. А.
(г. Славянск)*

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДИСКУРСИВНЫХ ПРАКТИК

В современном языковедении одним из перспективных направлений исследования является анализ дискурсивных практик.

Сам термин *дискурс* возник во Франции (*discourse*) и является развитием сосюрровского «parole» со стороны учёных, которые являются основоположниками постструктуралистской парадигмы гуманитарного знания. С середины шестидесятых годов минувшего столетия и по настоящее время Франция занимает лидирующее место в исследовании

дискурсивных практик.

Одним из объектов лингвистического исследования дискурса является письмо как дискурсивная практика. Поворотными в этой области стали работы Ролана Барта «Нулевая степень письма» и Жака Деррида «О грамматологии» (см. также его предисловие к «Началам геометрии» Эдмунда Гуссерля).

Целью нашего исследования является проследить, как соотносится письмо и повседневная речь в контексте исследования дискурсивных практик. Соответственно, задача исследования состоит в выявлении соотношения письма и повседневной речи как объектов лингвистического анализа дискурса.

Термин «дискурс», как он понимается в современной лингвистике, близок по смыслу к понятию «текст», однако подчеркивает динамический, разворачивающийся во времени характер языкового общения; в противоположность этому текст мыслится преимущественно как статический объект, результат языковой деятельности. Иногда «дискурс» понимается как включающий одновременно два компонента: и динамический процесс языковой деятельности, вписанной в ее социальный контекст, и ее результат (т. е. текст); именно такое понимание является предпочтительным.

Термин «дискурс» (от фр. *discours*, англ. *discourse*, от лат. *discursus* «бегание взад-вперед; движение, круговорот; беседа, разговор», т. е. речь, процесс языковой деятельности; способ говорения) приобрел широкую популярность за последние десятилетия. Возможно, это связано с тем, что не существует четкого и общепризнанного определения «дискурса», охватывающего все случаи его употребления.

В лингвистическом энциклопедическом словаре дается следующее определение: «Дискурс – связанный текст в совокупности с экстралингвистическими – прагматическими, социокультурными, психологическими и др. факторами; текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания. Дискурс – это речь, «погруженная в жизнь». Поэтому термин «дискурс», в отличие от термина «текст», не применяется к древним и др. текстам, связи которых с живой жизнью не восстанавливаются непосредственно» [7, с. 136–137].

Целью дискурсивного анализа является выявление социального контекста, стоящего за устной или письменной речью, исследование взаимосвязи между языком и социальными процессами. Трактовка языка как дискурса включает отношение к нему как к форме социального действия, непосредственным образом укорененного в социальных условиях его реализации. На формирование такого взгляда оказали

воздействие теоретические направления в лингвистике, философии, антропологии, социологии. Одно из центральных мест среди них занимает теория речевых актов, созданная Дж. Остином в начале 1950-х годов прошлого века [10]. В данной теории язык рассматривается не как совокупность универсальных либо постоянно переопределяемых смыслов, но как область действий, посредством которых люди в повседневной практике влияют на поведение, мысли и эмоции окружающих. При этом подчеркивается тесная взаимосвязь между действиями, осуществляемыми посредством слов, и социальным контекстом употребления последних.

В разработке теории дискурса велики заслуги известного английского ученого Т. А. ван Дейка [4], который считает, что «дискурс» в широком смысле есть коммуникативное событие, происходящее между говорящим, слушающим (наблюдателем и др.) в процессе коммуникативного действия в определенном временном, пространственном и проч. контексте». При этом исследователь подчеркивает, что для этого коммуникативного действия приемлемы вербальные и невербальные составляющие. Дискурс, по его мнению, в узком смысле ориентируется только на вербальную составляющую и может быть определен следующим образом: «термин «дискурс» обозначает заверченный или продолжающийся «продукт» коммуникативного действия, его письменный или речевой результат, который интерпретируется реципиентами.

При изучении дискурса, как и любого естественного феномена, встает вопрос о классификации: какие типы и разновидности дискурса существуют. Самое главное разграничение в этой области – противопоставление устного и письменного дискурса. Это разграничение связано с каналом передачи информации: при устном дискурсе канал – акустический, при письменном – визуальный. Несмотря на то, что в течение многих веков письменный язык пользовался большим престижем, чем устный, совершенно ясно, что устный дискурс – это исходная, фундаментальная форма существования языка, а письменный дискурс является производным от устного. Различие в канале передачи информации имеет принципиально важные последствия для процессов устного и письменного дискурса. В устном дискурсе порождение и понимание происходят синхронизировано, а в письменном – нет. При письменном же дискурсе происходит интеграция предикаций в сложные предложения и прочие синтаксические конструкции и объединения. Другое принципиальное различие, связанное с разницей в канале передачи информации, – наличие контакта между говорящим и адресатом во времени и пространстве: при письменном дискурсе такого контакта в норме нет (поэтому люди и прибегают к письму). В результате при устном дискурсе имеет место вовлечение говорящего и адресата в ситуацию, что

отражается в употреблении местоимений первого и второго лица, указаний на мыслительные процессы и эмоции говорящего и адресата, использование жестов и других невербальных средств и т. д. При письменном же дискурсе, напротив, происходит отстранение говорящего и адресата от описываемой в дискурсе информации, что, в частности, выражается в более частом употреблении пассивного залога.

Помимо двух фундаментальных разновидностей дискурса – устной и письменной – следует упомянуть еще одну: мысленную. Человек может пользоваться языком, не производя при этом ни акустических, ни графических следов языковой деятельности. В этом случае язык также используется коммуникативно, но одно и то же лицо является и говорящим, и адресатом. В силу отсутствия легко наблюдаемых проявлений мысленный дискурс исследован гораздо меньше, чем устный и письменный. Одно из наиболее известных исследований мысленного дискурса, или (в традиционной терминологии) внутренней речи, принадлежит Л. С. Выготскому.

Если письмо – то, что рождается в тот самый момент, когда что-то происходит в речи под действием субъекта, что-то, что никогда ещё таким образом не происходило, тогда письмо является частью ритма, обнаруживая своё начало там, где завершается знание как настоящее прошедшего, в то время, как письмо – настоящее будущего, будущее в настоящем, в тот момент, когда оно создаётся, чтобы затем стать прошлым, которое продолжает сохранять частицу будущего.

Стремление понять функционирование языка как средства отражения мыслительных процессов, коммуникативной перспективы, тематической связности высказываний характерно для дискурсивных исследований. Лингвистика текста сыграла большую роль в развитии лингвистики второй половины XX века, вывела ее за рамки предложения, поставила вопрос о языковой картине мира, во многом определяющей использование тех или иных языковых единиц. Для лингвистики текста важной составляющей является связность текста и лингвистические средства ее осуществления, тема-рематическая прогрессия в тексте. Те же вопросы находятся и в поле зрения дискурсивного анализа, но на более широкой основе понимания текста как объективного, так и субъективного, основанного на жизненном и общественном опыте человека.

Сопоставив письмо и повседневную речь как объекты лингвистического анализа дискурсивных практик, мы наблюдаем, что соотношение этих дискурсивных практик рассматривается различно и не последнюю роль здесь играет методологическая позиция исследователя. Ролан Барт, утверждая нулевую степень письма, тем самым почти стирает демаркационную линию между ними. Аналогичным образом, но исходя из психоаналитической парадигмы, поступает в своих рассуждениях на тему

изотопии дискурса Альгирдас Жюльен Греймас. Не то ли самое утверждается и Деррида во «Введении к «Началам геометрии» Гуссерля», когда он пишет, что «возможность письма обеспечивает абсолютную традиционализацию объекта, его абсолютную идеальную объективность, то есть чистоту его отношения с универсальной трансцендентальной субъективностью; обеспечивает, освобождая смысл от его наличной очевидности для реального субъекта и от наличного обращения. Акт письма – возможность конституирования» [3, с. 108–111].

Письмо и повседневная речь как объекты лингвистического анализа дискурсивных практик остаются перспективными для дальнейших исследований. Эти области остаются всё ещё мало разработанными, в частности, в русистике. На наш взгляд, немалую научную ценность имели бы работы, в которых привлекались бы труды русских философов, касающиеся вопросов философии языка, к примеру, работы Павла Александровича Флоренского, Густава Густавовича Шпета о внутренней форме слова, труды Алексея Фёдоровича Лосева в области философии имени. Перспективными были бы феноменологические интерпретации русской философской мысли в стиле Владимира Вениаминовича Бибихина.

Также требуют дальнейшего изучения в рамках дискурсивных исследований дискурсивные практики на просторах сети Интернет, в частности, социальные сети.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барт Р. Как жить вместе: романические спекуляции некоторых пространств повседневности / Ролан Барт. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2016. – 272 с.
2. Греймас А.-Ж. Структурная семантика: поиск метода / Альгирдас-Жюльен Греймас. – М. : Академический проект, 2004. – 368 с.
3. Гуссерль Э. Начала геометрии. (Введение Жака Деррида) / Эдмунд Гуссерль, Жак Деррида. – М. : Ad Marginem, 1996. – 269 с.
4. Дейк Т. А. ван. Вопросы прагматики текста / Т. А. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике : сборник статей. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 259–336.
5. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.
6. Лакан Ж. Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда / Жак Лакан. – М. : «Русское феноменологическое общество», издательство «Логос», 1997. – 184 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.

9. Мешонник А. Рифма и жизнь / Анри Мешонник; пер. с фр. Ю. Маричик-Сьоли. – М. : ОГИ, 2014. – 400 с.
10. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике : сборник статей. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 22–29.
11. Соссюр Ф. Заметки по общей лингвистике / Фердинанд де Соссюр. – М. : Издательская группа «Прогресс», 2000. – 280 с.
12. Фуко М. Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году / М. Фуко; пер. с фр. А. В. Дьяконов. – Санкт-Петербург : Наука, 2010. – 448 с.
13. Хайдеггер М. Феноменологические интерпретации Аристотеля (экспозиция герменевтической ситуации) / Мартин Хайдеггер. – Санкт-Петербург : Издательский центр «Гуманитарная Академия», 2012. – 224 с.
14. Хюбнер Б. Мартин Хайдеггер – одержимый бытием / Брюно Хебнер. – Санкт-Петербург : Академия исследования культуры, 2011. – 172 с.

*Святченко В. В.
(м. Слов'янськ)*

СИСТЕМНІСТЬ МОВИ В ЗАКОНІ РАСКА – ГРИММА

Кінець XVIII – початок XIX століття ознаменувалися бурхливим розвитком порівняльно-історичного напрямку в мовознавстві. Спорідненість мов, пізніше названих індоєвропейськими, стала очевидним після відкриття санскриту – стародавньої священної мови Індії [1, с. 54–55].

Британець В. Джонс (1746 – 1794) встановив, що в граматичних структурах і дієслівних коренях, існуючих в санскриті, латині, грецькій, готській мовах, спостерігається систематична схожість, причому кількість подібних форм занадто велика, щоб її можна було пояснити простим запозиченням.

Його роботу продовжив німецький лінгвіст Ф. фон Шлегель, який запропонував сам термін «порівняльна граматика» у праці «Про мову і мудрість індійців» (1808), порівнюючи між собою санскрит, перську, грецьку, німецьку та інші мови, розвинув теорію свого попередника, визначивши необхідність особливо уважного ставлення до порівняння дієслівних закінчень і ролі морфології в «порівняльній граматиці» [4].

Однак германські мови для перших компаративістів були справжнім каменем спотикання, аж до того, що була присутня теорія, за якою виникали сумніви у віднесенні цієї групи до індоєвропейських, оскільки з абсолютно незрозумілих тоді причин германські мови демонстрували різку розбіжність у вимові приголосних з санскритом, грецькою, латиною, причому зміна ця, здавалося на ті часи, не являла собою систему [там же].

Напр., латинської «dies» (день) по-англійськи, як і, здавалося б, слід було очікувати, відповідає «day», але в німецькій мові з абсолютно незрозумілих причин використовується слово «tag» [там же]. Впорядкувати ці форми, здавалося б, неможливо.

У 1811 році данець Раск у праці «Грамматика ісландської і давньонорвезької мов» серед паралельних процесів, що пов'язують ці мови з іншими індоєвропейськими, говорить і про закон зміни приголосних звуків (або, за термінологією того часу, «приголосних букв») [2].

Слід зауважити, що ці переходи помічали і раніше, але ніхто і ніколи не займався їх розробкою, не кажучи вже про те, щоб зрозуміти закон, який лежить в їх основі. Не зрозумів його і Раск, не надавши особливого значення своєму відкриттю. Для нього, як і для багатьох інших компаративістів, щонайменшою і неподільною основою мови виступало слово, основою компаративістики – граматика; і тому фонетичні зміни просто не привернули його увагу, а вирішальний крок так і не було зроблено [4].

Отже, цілий комплекс змін приголосних, що відбулися в германських мовах, одержав у германістиці (слідом за Гріммом) назву **першого пересуву приголосних**, хоч окремі закономірності в розвитку германських приголосних були відкриті Раском і його попередниками, Грімму належить незаперечна заслуга в систематизації накопичених фактів і представленні їх як певного комплексу взаємозалежних явищ, як, на наш погляд, виявом системності мови. Тож, видатним відкриттям у царині історичної фонетики германських мов стало формулювання першого германського пересуву приголосних, що отримало назву **закону Раска – Грімма** [12, с. 197].

У германістиці існують різні гіпотези щодо послідовності пересуву одних рядів індоєвропейських приголосних в інші, стосовно хронології цих переходів.

Щодо причин першого германського пересуву приголосних, то, з погляду Грімма, германці свідомо внесли подібні зміни у свою мову, щоб відрізнятись від споріднених народів. У подальшому висувалися й інші пояснення, проте до інтерпретації Грімма ніхто з дослідників не звертався (через її штучний характер). Питання про причини першого германського пересування приголосних і в наш час залишається не до кінця розв'язаним [13].

Учені дійшли висновку, що система праіндоєвропейських зімкнених приголосних у прагерманській мові пересунулася на один ступінь.

Індоєвропейські зімкнені **bh, dh, gh** перейшли у відповідні проривні **b, d, g** (у початковій позиції, потім – у серединній і кінцевій). Напр., іє. **bher-* – гот. *bairan* «нести»; іє. **uegh-* – гот. *ga-wigan* «рухатися»; іє. **ghostis-* – гот. *gasts* «гість»; фр. *frere* – англ. *brother*, давньогрец. *methu* –

англ. *mead*, давньогрец. *khen* – англ. *goose*, давньогрец. *thermos* – англ. *warm* [6; 14].

Індоєвропейським зімкненим дзвінким неаспірованим **b, d, g** в германських мовах відповідають глухим зімкненим **p, t, k**. Напр., іє. **duwo/dwo-* – гот. *twai* «два»; іє. **dheubos-* – *diups* «глибокий»; лат. *labor* – англ. *sleep*; фр. *dix* – англ. *ten*; лат. *gelare* – англ. *cold*; давньогрец. *gune* – англ. *queen* [там же].

Індоєвропейські зімкнені глухі **p, t, k** в германських мовах відповідають глухі щілинні **f, p, h**. Напр., іє. **nokt-* – гот. *nahts* «ніч»; фр. *que* – англ. *what*; давньогрец. *pod* – англ. *foot*, рос. *пять* – англ. *five*, фр. *trois* – англ. *three*, лат. *capio* – давньоангл. *hebban*. Це правило не діяло у збігах **sp, st, sk, sk** [там же].

Тож, головним наслідком відкриття Раска – Грімма для сучасників стала остаточна доведеність приналежності германських мов до індоєвропейської мовної сім'ї.

Крім того, слово перестало бути єдиним і неподільним елементом мови, але розпалося на складові звуки. Фонетичні дослідження, які раніше вважалися другорядними і проводилися від випадку до випадку, зайняли своє місце поряд з граматикою і морфологією.

Але, як це часто буває з великими досягненнями, в повній мірі зміст закону Грімма розкрився значно пізніше – у другій половині XIX ст. Сам Грімм залишив своє відкриття без чіткого пояснення. Тільки в роботах молодогограматичної школи народилося поняття фонетичного закону, що поєднувало зовні різноманітні випадки в єдину систему переходу.

Заслуга Грімма в розвитку порівняльно-історичного мовознавства полягає у виявленні закономірності звукових переходів. Виявлені фонетичні відповідності підтверджували встановлену картину історичного співвідношення між германськими мовами, з одного боку, і класичними мовами – з іншого [2, с. 256; 9, с. 63; 10, с. 35; 15, с. 46]. У германістиці існують різні гіпотези щодо послідовності пересуву одних рядів приголосних в інші, стосовно хронології цих переходів і, нарешті, про причини пересуву приголосних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Владимир Михайлович Алпатов. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 368 с.

2. Амирова Т. А. История языкознания : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский. – М. : Академия, 2005. – 672 с.

3. Березин Ф. М. История русского языкознания : учеб. пособие для филол. специальностей / Федор Михайлович Березин. – М. : Высш. шк., 1979. – 223 с.

4. Будагов Р. А. Язык, история и современность / Рубен Александрович Будагов. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 299 с.
5. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / В. А. Глущенко ; відп. ред. О. Б. Ткаченко ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Донецьк, 1998. – 222 с.
6. Гримм Я. Из предисловия к «Немецкой грамматике» / Я. Гримм / История языкознания ХІХ–ХХ вв. в очерках и извлечениях // В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. І. – С. 56–67.
7. Звегинцев В. А. Структурализм в лингвистике / Владимир Андреевич Звегинцев // Системный анализ и научное знание / отв. ред. Д. П. Горский. – М. : Наука, 1978. – С. 172-186.
8. Зубкова Л. Г. Лингвистические учения конца ХVІІ – начала ХХ вв. : развитие общей теории языка в системных концепциях. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1989. – 215 с.
9. Иванова Л. П. Общее языкознание. Курс лекций. Научное пособие / Людмила Петровна Иванова. – К. : Освіта України, 2010. – 432 с.
10. Кондрашов Н. А. История лингвистических учений : учеб. пособие для студ. ин-тов / Николай Андреевич Кондрашов. – М. : Просвещение, 1979. – 224 с.
11. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підруч. для студ. філол. спец. вищих навч. закл. освіти / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
12. Левицький В. В. Основи германістики / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
13. Плоткин В. Я. Эволюция фонологических систем. На материале германских языков / Вульф Яковлевич Плоткин. – М. : Наука, 1982. – 128 с.
14. Раск Р. Исследование в области древнесеверного языка, или происхождение исландского языка / Р. Раск / История языкознания ХІХ–ХХ вв. в очерках и извлечениях // В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. І. – С. 40–51.
15. Реформатский А. А. Введение в языковедение / Александр Александрович Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 536 с.
16. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / Вадим Михайлович Солнцев. – М. : Наука, 1971. – 294 с.
17. Топоров В. Н. Сравнительно-историческое языкознание / Владимир Николаевич Топоров // Языкознание : БЭС. – М., 1998. – С. 486–490.
18. Чемоданов Н. С. Сравнительное языкознание в России / Николай

Сергеевич Чемоданов. – М. : Учпедгиз, 1956. – 95 с.

19. Чикобава А. С. Проблема языка как предмета языкознания / Чикобава Арнольд Степанович. – М. : Изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1959. – 178 с.

*Синиця І. А.
(м. Далянь, КНР)*

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ ДУМКИ У ПРАЦЯХ І. К. БІЛОДИДА

Рік тому українська наукова громадськість згадувала про 110-річний ювілей академіка І. К. Білодіда. Перу науковця належать праці, у центрі уваги яких знаходиться чимало запитань. Зокрема, свою увагу дослідник зосереджував і на вивченні питань граматики української мови.

Особливість викладу матеріалу певним чином зумовлена досліджуваним періодом і предметом вивчення, які обирає науковець. Саме тому східнослов'янські мови у дослідженнях Білодіда виступають загальним фоном, на тлі якого здійснюється аналіз конкретного явища, яке стало предметом вивчення в окремій публікації. Так, у статті «Українські мовознавчі традиції і сучасність», а також у розділах монографії «Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов (нариси з історії української літературної мови)» етапи формування українського мовознавства І. К. Білодід висвітлює «у зв'язку з розвитком усього східнослов'янського мовознавства» [1].

Принциповим для вченого є розгляд досягнень української лінгвістики як частини національного культурного доробку українського народу в цілому. Композиційно згадана стаття відображає етапи розвитку мовознавчих студій в Україні, а також напрямки наукового вивчення української мови, які вчений згрупував у граматичні та лексикографічні дослідження, зупинившись окремо на значенні наукових центрів. Обравши таку структурно-композиційну організацію викладу свого матеріалу у статті, дослідник послідовно витримує її й в інших дослідженнях з цієї теми, оскільки вона відображає хронологічний і тематичний принципи висвітлення результатів аналізу.

Відлік науково-теоретичного осмислення особливостей української мови, а отже, і початок мовознавства в Україні І. К. Білодід досліджує з XVI ст., з часу появи добре відомих сьогодні низки граматичних і лексикографічних праць. Основним предметом їхньої уваги стали спостереження за слов'яноноруською (церковнослов'янською) мовою, що поєднувала книжні й розмовні традиції.

Особливим значенням серед граматичних праць цього часу дослідник називає знамениту «Грамматіки славенския правильное

синтагма...» Мелетія Смотрицького (1619 р.), що «височіє у віках» [1, с. 1]. Саме нею користувалися як зразком для створення граматики інших мов. «Це її, разом із арифметикою Магницького, М. В. Ломоносов, що певний час навчався у Києво-Могилянській академії, визнавав “вратами” своєї ученості,» – наголошує академік Білодід [2, с. 39].

Вивчення історії граматичної традиції української мови І. К. Білодід здійснює на тлі процесів, що відбувалися не лише у східних, а й інших слов'янських і неслов'янських народів, аналізуючи й порівнюючи ці процеси.

Так, описуючи функціонування церковнослов'янської мови як мови ученості, автор вказує на її поширеність поряд з латинською і грецькою у східних і південних слов'ян, а також у народів Молдавії, Румунії, Греції, Угорщини, у православного населення арабських країн, де вона мала вже свою науково-граматичну регламентацію, фіксовану низкою граматичних перекладних (з грецької і латинської) й оригінальних праць.

Високу оцінку І. К. Білодід дає праці Івана Ужєвича «Слов'янська грамика» (1643 р.), яка демонструє бажання освічених людей до унормування української літературної мови. Цьому творові автор також присвятив окремий розділ у монографії «Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов». Багатомовним є оцінне судження дослідника про долю цієї книги, що «овіяна смутком не здійснених у далекому історичному минулому задумів ученого» [2, с. 36]. Мабуть, цей «смуток» академік відчув, прочитавши зауваження Івана Ужєвича в «Епіграмі на книгу»: «В рідній країні, о книго, ніколи такою не знана...» [2, с. 47]. Така рефлексивна оцінка створеної граматики експлікує жаль автора з приводу того, що праця побачила світ не в рідній країні.

Але саме «Слов'янська грамика» Івана Ужєвича стала першою фіксацією й описом граматичної системи української мови. Аналізуючи два рукописи праці, паризький і арраський, І. К. Білодід чітко визначає предмет її вивчення: «українська літературна (книжна) мова того часу, тобто XIV–XVII ст., як у своєму фонетичному, граматичному, лексико-фразеологічному складі, так і в орфографії, просодії – передана в її натуральному національному вигляді, кириличним письмом» [2, с. 36–37]. Визначаючи значення граматики Івана Ужєвича в історії східнослов'янської граматичної традиції, автор виходить з позицій самостійного характеру формування української мови поряд з її «посестрами», російською і білоруською мовами, із спільної давньоруської основи.

Комплексний характер української літературної мови кінця XVI – першої половини XVII століття дослідник пояснює перетином двох різновидів літературної мови: 1) мова слов'яноноруська, або церковнослов'янська київської редакції, або київського ізводу,

функціонування якої обмежувалося переважно богослужбовою літературою, і 2) книжна українська мова, або «проста мова», «руська мова», «діалект руський», на яку найбільше впливала живомовна стихія, функціонування якої відображено у документах ділової сфери, текстах полемічної і наукової літератури, у літописах і художніх творах. Увесь «стильовий комплекс» [2, с. 43] української книжної літературної мови XVI–XVIII ст. різною мірою відображав вплив розмовної української мови у фонетиці, граматичній будові, лексиці й фразеології. На нашу думку, існування у цей час різностильової літератури свідчить про вільне володіння цим типом української мови широкого кола її носіїв, які, безперечно, її відшліфовували у письмовій формі.

Аналіз процесів унормування цих різновидів української літературної мови привів науковця, насамперед, до встановлення ролі граматики Мелетія Смотрицького як праці, що поєднувала у собі можливість виконувати нормотворчі функції не лише для церковнослов'янської мови, але й для книжної мови: «Хоча граMATика М. Смотрицького була граMATикою церковнослов'янської мови, вона відбиває вплив і живої народно-розмовної стихії східних слов'ян, а тому використовувалась тривалий час у школах Росії, України і Білорусії. Ця граMATика була також основою граMATичної регламентації і для творів іншого типу літературної мови, – не церковнослов'янського (богослужбового), а світського характеру – літератури наукової, художньої, ділової, публіцистичної, у тому числі для даного літературного мовлення» [2, с. 39]. Знаменним, на нашу думку, є зауваження Білодіда про те, що згадки про українську мову в зарубіжній і вітчизняній науці того часу пов'язані виключно з працею Ужєвича [2, с. 41].

Важливими видаються нам пошуки І. К. Білодіда біографічних даних Івана Ужєвича. Наведені факти свідчать про те, що дослідник велике значення надавав мовній особистості автора граматики. Крім того, спираючись на дані граMATичної праці, дослідник називає Ужєвича «освіченим лінгвістом свого часу. Його відомості про слов'янські мови, про місце української мови серед них перебували на рівні наукових понять тієї епохи» [2, с. 42]. У зв'язку з невизначеністю терміновживання стосовно назв національних літературних мов того періоду І. К. Білодід наводить дані польського професора П. Зволінського про використання відповідних назв української, російської, білоруської мов у працях європейських науковців. Ці факти свідчать про прискіпливість науковця щодо коректності визначення ролі певного дослідника у становленні граMATичної системи й її термінології. Саме цей аспект викликав критику І. К. Білодіда позиції О. І. Соболевського щодо значення граматики Ужєвича. Незважаючи на існування досліджень П. Г. Житецького, Соболевський, за висловом І. К. Білодіда, «не виявив належного

розуміння» щодо термінологічного позначення аналізованої мови [2, с. 43]. Тим значущою виглядає праця Івана Ужевича, яку автор хоч і назвав «Слов'янська граматика», але здійснив опис граматичної системи саме української мови, тому, стверджує І. К. Білодід, «...її значення в історії культури українського народу велике: вона засвідчила високий рівень української граматичної думки XVI–XVII ст.; ... вона показала структуру і характер цієї мови в колі інших, слов'янських і неслов'янських, мов і ввела наукові поняття про цю мову у світовий науковий обіг» [2, с. 44].

У своїх дослідженнях І. К. Білодід визначне значення для розвитку української граматичної традиції надає і праці О. П. Павловського «Грамматика малороссийского наречия» (1818 р.), яку називає «першою науковою спробою описати фонетичні і морфологічні особливості української національної мови – живої мови українського народу – в порівнянні з російською мовою» [1, с. 3].

Академік Білодід уважно відслідковує стан лексико-фразеологічної регламентації української літературної мови аналізованого періоду. Тут помітно виділяється «Лексикон...» Памви Беринди (1627 р.). Серед лексикографічних праць цього періоду академік Білодід називає також рукописний словник невідомого автора «Синонима славеноросская» [2, с. 41], що був опублікований П. Г. Житецьким під назвою «Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века», а пізніше виданий Інститутом мовознавства імені Олександра Потебні НАН України [3].

Варто згадати і «Розмовник», описаний в окремому параграфі розділу «Навчання мовам у братських школах на Україні в XVI–XVII ст. Пам'ятки української мови цього часу». Відчувається гордість академіка Білодіда тим, що автор-українець вже у XVI ст. знав багато мов (у передмові він передбачив виклад десятима мовами), і тим, що необхідність такого розмовника (про це теж говорить його автор у передмові), є доказом активних зв'язків східнослов'янських земель із західноєвропейськими, і «про непоодинокі явище навчання українців-студентів в західноєвропейських університетах, зокрема в Сорбонні, в Парижі (там написана і граматика І. П. Ужевича) [2, с. 33–36].

Залишаючись вірним принципу висвітлення історії граматичної традиції української літературної мови на тлі процесів формування літературних мов у слов'янських та інших європейських країнах, І. К. Білодід наводить факти їхньої нормотворчої діяльності. Так, подано інформацію про нормативно-регламентаційну діяльність Французької академії наук, що відбита у спробах укласти граматiku та словник рідної мови, у праці «Зауваження про французьку мову» (1647 р.) французького граматиста Клода Фавр де Вожла. Підґрунтя у народно-розмовній формі рідної мови шукали також науковці інших слов'янських країн, зокрема Ян Благослав, створивши граматiku чеської мови, що вийшла друком у

1571 р., і Вацлав-Ян Роси – у 1672 р. Граматика словенської мови, створена також на народно-розмовній основі, була написана Адамом Богоричем у 1584 р. Над першою граматиною польської мови працював француз Петр Статоріус-Стоєнський (1568) і т. д. Звичайно, більшість з цих граматик із зрозумілих причин написані латинською мовою. Проте їх аналіз дав підстави для узагальнюючого висновку, зробленого І. К. Білодідом, про процеси «онароднення національних мов», що синхронно відбувалися практично в усіх європейських країнах в XV–XVII і навіть XVIII століттях [2, с. 39–40].

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Українські мовознавчі традиції і сучасність / І. К. Білодід // Українська мова і література в школі. – 1967. – № 9. – С. 1–7.

2. Білодід І. К. Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов (нариси з історії української літературної мови) [відповід. ред. В. М. Русанівський] / І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1979. – 197 с.

3. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская. – К. : Наук. думка, 1964. – 203 с.

*Ситняк Р. М.
(м. Бахмут)*

СОЦІАЛЬНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ, СВІДОМЕ ТА НЕСВІДОМЕ ЯК РУШІЙНІ СИЛИ СЕМАНТИЧНИХ ЗМІН

Кількість лексичних одиниць у будь-якій мові не може задовольнити той обсяг нових понять, які надає нам сучасне життя. Зважаючи на це, семасіологія як наука набуває неабиякого інтересу для тих, хто досліджує мову. Але зміна значень слів – вже давно відомий факт, і саме тому від простої констатації цього явища у різних мовах необхідно переходити до дослідження причин та знаходження певних закономірностей у цьому процесі. Проблема виявлення законів, які не тільки пояснювали б, а й передбачали б зміни значень слів, є надзвичайно актуальною у сучасній семасіології.

Дослідники мови минулого визначали та трактували причини змін значень слів по-різному. Якщо звернемося до поглядів на це питання на початку XIX ст., побачимо, що відомі дослідники мови того часу, такі, як Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Грімм, у своїх працях досить вдало виявляли та класифікували зміни значень слів, але приділяли небагато уваги їх причинам, надаючи своїм тлумаченням філософського характеру. Це можна пояснити тим, що поряд з порівняльно-історичним методом, який став стовпом мовознавства з кінця першої чверті XIX ст., ще живі були

звички філософського підходу навіть до конкретно-предметних аспектів мовознавства.

А. Шлейхер ототожнює структуру мови та її функціонування зі структурою та функціонуванням організмів у природі, підкреслюючи подібність етапів життя мови до етапів життя будь-якої живої істоти. Він втілює ці погляди у свою «біологічну» концепцію мови. А. Шлейхер намагався обґрунтувати можливість закономірного у мові, підкреслюючи незалежність мови від бажання індивіда. Як не може окрема особистість змагатися з силами природи, так й індивіду не під силу впливати на зміни у мові.

Засновником психологічного напрямку у мовознавстві вважається німецький мовознавець Г. Штейнталь. Зокрема, він вказував на тісні зв'язки між мовознавством та психологією, розробивши свою теорію, в якій на перший план виступала взаємодія індивідуального мовлення та індивідуального мислення. Головним є те, що акт мовленнєвої діяльності не пов'язаний із суспільною діяльністю людини.

Виникнення младограматичної школи у мовознавстві у 70-х – 80-х роках XIX ст. пов'язане з такими іменами, як К. Бругман, Г. Остхоф, Г. Пауль, Б. Дельбрюк, А. Лескин. Основою лінгвістичної концепції став індивідуальний психологізм. Представники цієї школи намагалися уникати філософії, зокрема, Б. Дельбрюк вказував на те, що мовознавство ступило із філософського періоду в історичний. Теоретичне узагальнення поглядів младограматичного напрямку зробив видатний представник цієї школи Г. Пауль. Єдиним науковим принципом лінгвістичного аналізу він уважав історизм. Розглядаючи проблему розуміння зміни значення слів, Г. Пауль виділяє оказіональне та узуальне значення слів. Причиною змін значень слів Г. Пауль вважає нестійку індивідуальну психіку, яка викликає зміщення меж між узуальним та оказіональним значеннями слова: «Зміна відбувається без будь-якого наміру та в більшості випадків мовець навіть не помічає, що він вимовляє щось таке, чого раніше зовсім не було» [2, с. 203]. Г. Пауль відкидає існування колективної психології, відкидає існування загального духу чи будь-яких елементів загального духу, відзначаючи, що справжньою реальністю є індивідуальна мова: «Будь-який акт мовної творчості завжди є справою індивіда» [там же, с. 202]. У цій теорії саме індивід, а не суспільство спричиняє зміни у мові та у значенні слів, починаючи розуміти якесь явище по-іншому, і саме він є першоджерелом семантичних змін у конкретній мові, які переймають від нього інші індивіди, надаючи поширення нововведенню.

З розвитком суспільства розвивається мова. І назви конкретних предметів та явищ набувають нових, необхідних для успішного спілкування, значень.

Видатний представник слов'янського мовознавства О. О. Потебня

також говорив про збагачення вже наявних слів новими значеннями як про необхідність мовотворчого процесу. Він уважав, що можливості людської свідомості обмежені, а людська свідомість нагадує невелику сцену, на якій по черзі з'являються думки. О. О. Потебня, усвідомлюючи, що мови постійно змінюються завдяки ускладненню мислення, розвитку культури, суспільної діяльності, говорить про постійне збільшення образів у людській свідомості, які не може задовольнити обмежена кількість слів для їх позначення. Цю проблему розв'язує зміна способу мислення: слово починає означати не один, а багато предметів. О. О. Потебня впевнений, що цей процес не є стихійним і вивчення його закономірностей є необхідністю для розуміння процесу розвитку мови: «В історії мови на загальну увагу заслуговує, звичайно, дослідження не звукової форми слів, які при всій своїй важливості мають лише службове значення, а внутрішнього змісту слів, неможливого, не існуючого без мови, який створюється та відтворюється разом із звуковою зовнішністю слів» [6, с. 5]. Розглядаючи мову в її історичному розвитку, О. О. Потебня вважав, що завданням мовознавства при висвітлюванні мовних фактів є не тільки вирішення питання *звідки*, а й *куди* ми йдемо. У такому випадку необхідно виявити закономірності у розвитку мови або мов узагалі.

Видатний російський мовознавець М. М. Покровський зіграв видатну роль у розробці порівняльно-історичної семасіології. Фактично, він був першим, хто висунув ідею закономірності семантичних змін, заклав наукові основи діахронічної семасіології та розробив методологію та методику вивчення лексичного значення слова у його русі. Важливість всього цього для удосконалення порівняльно-історичного методу в цілому та саме етимологічних досліджень, для типологічного та зіставного вивчення семантичних систем різних мов, для виявлення загальних та особливих засобів та прийомів семантичного моделювання та лексико-семантичного способу будови слова, для справжнього лінгвістичного вивчення принципів номінації та «мовного бачення» об'єктивного світу надзвичайно велика.

Соціальне середовище М. М. Покровський, без сумніву, вважає відправною точкою семантичних змін у мові, а психологічне сприйняття та нова інтерпретація вже наявних мовних зразків – другим етапом у процесі виникнення нових значень слів: «...більша частина явищ «суто психологічних» (мовні форми ввічливості та поваги, «табу», образливі слова) мають своїм джерелом те чи інше соціальне середовище, і семасіолог не має права і не може обійти це середовище, з якого боку він не підходив би до розгляду цих явищ» [4, с. 38].

Вивчення досліджень з лінгвістичної історіографії дозволяє висвітлити ключові моменти в розвитку семантики слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блумфилд Л. Язык / Леонард Блумфилд. – М. : Прогресс, 1968. – 607 с.
2. Звегинцев В. А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. I. – 466 с.
3. Лоя Я. В. История лингвистических учений / Я. В. Лоя. – М. : Высш. шк., 1968. – 308 с.
4. Покровский М. М. Избранные работы по языкознанию / М. М. Покровский. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.
5. Покровский М. М. Семасиологические исследования в области древних языков. – 2-е изд. / М. М. Покровский. – М., 2006. – 136 с.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 551 с.

Soroka T. V.
(Izmail)

TRANSLATION EQUIVALENCE

Translation equivalence does not mean that source and target texts are identical. It is a degree of similarity between source and target texts, measured on a certain level. Viewed from the semiotic angle, the source and target texts can be identical pragmatically, semantically and structurally.

1. Types of Equivalence.

Every text should be equivalent to the source text pragmatically, which means that the both texts should have one and the same *communicative function*. The target text should have the same impact upon the receptor as the source text.

Semantic identity implies describing the same situation, using similar lexical meaning of the units, and similar grammatical meaning of the elements.

Structural similarity presupposes the closest possible *formal correspondence* between the source text and the target text.

According to V. Komissarov, one can distinguish five levels of equivalence: pragmatic, situational, lexical (semantic), grammatical, structural [1].

2. Pragmatic level.

First and foremost, the translation must retain the same communicative function as the source text [1, p. 59-70]. The description and enumeration of speech functions can be found in the work by R. Jakobson, who pointed out the following:

- informative function, i.e. conveying information: *I am green with envy because of the success of my competitor.* – *Лаври мого конкурента не дають мені спати.*

- emotive function, i.e. expressing the speaker's emotions: *What on earth*

do I need such a friend for? – На якого дідька мені такий друг?

- *conative function*, i.e. expressing one's will: *Could you do me a favor, please? – Будь ласка, зробіть мені послугу.*
- *phatic function*, i.e. making communicative contact: *How do you do! – Здрастуйте!*
- *metalingual function*, i.e. describing language features: *Don't trouble trouble until trouble troubles you. – Від зпиха подалі.*
- *poetic function*, i.e. aesthetic impact:

<p><i>The same leaves over and over again! They fall from giving shade above To make one texture of faded brown And fit the earth like a feather glove (R. Frost).</i></p>	<p><i>Те ж саме листя – все униз, униз! Давало затінь, а тепер спадає, На землю рукавицю зодягає (Пер. В. Бойченко).</i></p>
--	--

These sentences have only one thing in common: general intent of communication, communication aim, or function. At first glance, the source and target texts have no obvious logical connection; they usually designate different situations, have no common semes (i.e. smallest components of meaning), and have different grammar structures.

3. Situational level.

The source and the target texts can describe the same situation from different angles with different words and structures: *I meant no harm. – Пробачте, я ненавмисно* (the situation in the bus); *Who shall I say is calling? – Хто його питає?* (the situation on the phone).

There are no parallel lexical or structural units in these counterparts. Therefore, their content is different; the word semes and grammar relations between the sentence components are different. Nevertheless, the utterances correspond to each other in their communicative functions and in the similarity of the described situation. Because of this identity, V. Komissarov calls this type of equivalence «identification of the situation» [1, p. 70–80].

Frequently one and the same situation is referred to in different languages. This is particularly true of set phrases: *Fragile. – Обережно: скло!* *Beware of the dog! – Обережно, злий собака!* *Push/Pull – Від себе/До себе.*

Some situations can't be translated: for example, *Смачного!* has no corresponding phrase in English. In place of this lacuna, English people use the French idiom *Bon appetite!*

4. Semantic paraphrase.

Dealing with the transformation of meaning implies a semantic variation, or semantic paraphrase of the source language utterance. For example, the sentence in the original can be translated as if the situation were viewed from a different angle: *He was not unlike his mother. – Він досить схожий на свою матір.* *He is my son. – Я – матір цього хлопчика.*

Or some words of the source language sentence are paraphrased in translation: *After her illness, she became as skinny as a toothpick.* – *Після хвороби вона схудла, як тріска.*

On this level of equivalence, the source and the target sentences have the same function (aim), they describe the same situation, and their meanings are approximately identical, whereas their grammar structures are different. As it is known, the meaning of each word consists of semes, the smallest sense components. The set of semes in the source and target sentences is the same, but they are grouped differently and, therefore, are verbalized in different ways and do not have the same syntactic structure.

5. Transformational equivalence.

On this level, the target and the source language sentences manifest grammar transformations: the passive predicate can be translated by the active one; the parts of speech can be changed in translation; or the structure of the sentence can be modified. Any other change of the grammar meaning within the sentence testifies to the equivalence on the transformational level, which is called by V. Komissarov the level of the invariant meaning of the syntactic structure [1, p. 87–95].

This level of equivalence presupposes retention of the utterance function, the description of the same situation, the same meaning of the source and target sentences, and a very close (but variable) grammatical meaning.

6. Lexical and grammatical equivalence

On this level, the most possible semantic similarity between the source and target sentences is found: *Every mother loves her children.* – *Кожна мати любить своїх дітей.* *I will write to you every week.* – *Я писатиму тобі щотижня.*

As a matter of fact, this is a word-for-word translation where each word and the whole structure retains its lexical and grammatical meaning, the situation designated by the sentences is identical, and the communicative function of the utterances is the same. Every form of the target sentence is equal, with no variations, to that one of the source language sentence [1, p. 95-100]. Therefore, this level might be called the level of formal equivalence.

7. The levels of equivalence hierarchy.

The relationship between the levels of equivalence is not random. Each subsequent level presupposes a preceding one. Thus, the level of lexical and grammatical equivalence implies that the phrases have the same grammatical and lexical meanings (transformation and semantic equivalence), refer to the same situation, and have the same function. Phrases equivalent at the semantic level have similar semantics, describe the same situation and perform the same function; however, they do not have close grammatical meaning, since this level of equivalence is higher than the transformational level.

Thus, the hierarchy of levels does not imply the degree of evaluation. A

lower level of equivalence does not mean a worse level. A higher level of equivalence is not a better one. A translation can be good at any level. This depends on a number of factors, such as: the aim of the author, the requirements of the text, the perception by the receptor.

REFERENCE

1. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. – 2-е изд., доп. / В. Н. Комиссаров. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 176 с.

*Спічка А. Г.
(м. Слов'янськ)*

ЗНАЧЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У вітчизняній та зарубіжній літературі розроблено певну концепцію методики навчання іноземним мовам засобами різних видів мовленнєвої діяльності. Особливу увагу звернено на розширений розвиток діалогічного мовлення, оскільки будь яке мовленнєве висловлювання завжди передбачає наявність мотиву та комунікативного наміру.

Комунікативний намір визначає мету мовленнєвого висловлювання, тобто бажання співрозмовника спілкуватися з метою висловлення запитання, твердження, осуду або схвалення, поради. У мовленнєвих висловлюваннях комунікативний намір виступає об'єктом навчання навикам оволодіння іншомовним мовленням. Тому використання комунікативного підходу у навчанні та вивченні іноземної мови є дуже актуальним. Комунікативний підхід передбачає оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування. Він також визначає взаємопов'язаність навчання усіх видів мовленнєвої діяльності, зокрема діалогічного мовлення.

Питання професійно орієнтованого навчання та вивчення іншомовного діалогічного мовлення у різних його аспектах неодноразово розглядалось та продовжує вивчатися вітчизняними й зарубіжними науковцями, зокрема І. Л. Бім, Л. В. Гайдуковою, М. Л. Писанко, О. Б. Тарнопольським, Н. М. Анісімовою та іншими вченими, методистами. У роботах вище названих вчених приділено велику увагу розробкам системи комунікативних вправ. Цільовим призначенням таких вправ є оволодіння студентами вміннями вести діалог-розпитування, діалог-домовленість, діалог-обмін враженнями.

Метою та завданням даного дослідження є стислий опис системи вправ для професійно орієнтованого навчання діалогічного мовлення німецькою мовою як другою іноземною мовою. Відомо, що в цілому

діалоги створюють контекст спілкування. Контекст вводить предметні обставини, умови спілкування. Контекст є комбінацією ситуацій реальності. Ситуація і діалог нерозривно зв'язані, оскільки ситуативно-змістові, значеннєві компоненти складають основу для розвитку діалогічного мовлення. Результат комунікативного акту досягається та реалізується завдяки розумінню ситуації співрозмовниками в інтересах ефективного спілкування. Оволодіння зростаючою кількістю типів ситуацій, мовленнєвих дій, їхніх комбінацій сприяє розширенню змістовної бази діалогічного мовлення.

У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій студенти мають можливість отримувати різноманітну професійно орієнтовану інформацію та обговорювати її зміст у діалогічному мовленні.

Функціонування діалогічного мовлення в процесі навчання студентів навикам німецькомовного спілкування відбувається при наявності реальних мовленнєвих комунікативних ситуацій.

У навчанні студентів діалогічному мовленню нами приділяється особлива увага розробкам та впровадженню вправ, які передбачають інформаційний обмін або обговорення нової інформації. В освітній сфері це може бути участь у науковому професійно орієнтованому семінарі, діалогах-дискусіях за вивчаємими темами навчальних модулів.

Студенти-магістри вивчають модуль „*Bildungssystem in der Ukraine*“, „*Lehrerberuf*“. Розроблені вправи спрямовані на обговорення студентами у формі діалогу-дискусії підтеми „*Was heißt ein guter Lehrer?*“ («Що означає хорошиий, кваліфікований учитель?») Студенти ознайомлюються з ситуацією: У школі міста не вистачає вчителя іноземної мови (англійської / німецької). Оголошено конкурс на посаду вчителя англійської / німецької мови. Керівництво школи обговорює кандидатури на дану посаду. Під час обговорення кандидатури на посаду вчителя студенти, які в даній ситуації представляють педагогічний колектив школи, надають німецькою мовою стимулюючі репліки. Репліки ситуативно обумовлені, сприяють здійсненню комунікативної діяльності студентів. Наведемо деякі приклади німецькомовних мовленнєвих висловлювань (реплік).

1. *Lassen Sie mich dazu etwas sagen ... (Dazu würde ich gern etwas sagen ... Für uns ist wichtig, dass ...*
2. *Darauf sollten wir später noch einmal zurückkommen.*
3. *Das ist exakt meine Meinung. / Da kann ich nur zustimmen. Das würde niemand bestreiten. / Ich bin froh, dass wir uns in diesem Punkt einig sind. / ...*
4. *Damit wäre ich jedenfalls im Großen und Ganzen einverstanden. / ...*
5. *Ich habe den Eindruck, dass ... / Das ist so nicht ganz richtig. Das Argument überzeugt nicht, weil ... / Das kann ich nicht vorstellen.*

Отже, використання ситуативних діалогів, діалогів-дискусій надає студентам-магістрам можливість, закріпити лексичний, граматичний

матеріал стосовно вивчаємих модулів, робить весь процес діалогічного мовлення вмотивованим, забезпечує розвиток професійно орієнтованих умінь вивчення діалогічного мовлення, сприяє кращому оволодінню мовленнєвими вміннями діалогічного мовлення. Набуття студентами необхідних знань, формування у них мовленнєвих навичок діалогічного мовлення, мотивація і стимулювання їхньої мовленнєвої діяльності стануть передумовою успішного навчання діалогічному мовленню студентів.

Шепель Ю. А.

(г. Днепр)

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ОРГАНИЗАЦИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДОВ: СООТНОШЕНИЕ ЗНАЧЕНИЙ И ФУНКЦИЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ФОРМАНТА

Какими бы сложными ни казались правила описания формального аспекта производных слов, наиболее трудными и не поддающимися строгой регламентации являются правила, отражающие семантические аспекты взаимодействия производящих баз и аффиксов и семантические свойства конечного результата этого взаимодействия – производного слова. Эта неопределённость детерминируется тем, что закономерности, диктующие наличие этих правил, отражают неоднородность и многоплановость самой категории значения, которое представляется как единство категориальных, грамматических, лексических и т. д. значений.

В отечественной лингвистике теория словообразования сформировалась в рамках системно-структурной модели описания языка. В качестве основной единицы словообразования выделялись: 1) словообразовательный формант, прежде всего словообразовательный аффикс (В. В. Лопатин и И. С. Улуханов, П. А. Соболева, Ю. А. Шепель, Н. В. Емельянова, М. Д. Барченкова и др.); 2) деривационный шаг как формально-семантическая операция преобразования исходного элемента (П. А. Соболева, Ю. А. Шепель, Н. В. Емельянова, М. Д. Барченкова, Е. Л. Гинзбург); 3) производное слово (Г. О. Винокур, Е. С. Кубрякова, Н. Д. Арутюнова, Г. С. Зенков, Н. А. Янко-Триницкая).

Как отмечает И. А. Ширшов, «бинарное строение слова формирует два направления в изучении словообразования – аффиксальное и корневое (гнездовое). При аффиксальном подходе в центре внимания исследователей оказывается словообразовательный ряд и, соответственно, аффикс (формант) с его способностью сочетаться с разными основами (корнями). По своей природе он обладает более абстрактным значением, чем корень. Его семантика кладется в основу словообразовательного значения, выявляемого у производных одного словообразовательного

ряда» [4].

В нашем исследовании в центре внимания находятся именно словообразовательные ряды, организуемые словообразовательными формантами, характеризующиеся семантической и функциональной нагрузкой в семантике производного слова, природой своей неоднозначности и способами лексикографической интерпретации. А. В. Бондарко отмечает: «Суждения о взаимосвязях значения и формы, функции и структуры, речевого функционирования элементов языковой структур и ее строения, казалось бы, представляет собой одно из «общих мест» в теории и методологии языкознания, однако нередко мы встречаемся с противопоставлением функционализма (в связи с рядом вариантов теории дискурса, коммуникативной и когнитивной лингвистики) и системно-структурного направления анализа. На наш взгляд, важно подчеркнуть значимость фактора множественности подходов к изучению системно-структурных сторон языка и речи в их связях с выражаемым содержанием» [1]. Я исхожу из того, что структурно-семантический подход далеко не исчерпал себя, а потому необходим при лингвистических исследованиях, имеющих не только теоретические, но и лингводидактические цели, направленные на практическое применение результатов – создание грамматик, учебных пособий и словарей.

В отечественном языкознании традиционно противопоставляются семасиологический и ономасиологический подходы к описанию языка. Семасиологическая интерпретация словообразования представлена в Русской грамматике–80. Объектом анализа в ней являются словообразовательные типы, их семантические функции и совокупность их семантических связей. При семасиологическом подходе направление исследовательского поиска идет от готового слова к его анализу, в ономасиологическом – от замысла к слову. Производное слово рассматривается как единица, проходящая путь от мотивирующего суждения об обозначаемом к его номинации. «Ономасиология исходит из признания формирования идеального содержания (значения) до словопроизводственного процесса, в то время как в словообразовании активно утверждается мысль о формировании, «складывании» значения в ходе образования слова путем объединения значения морфем; признании «приращенного смысла» в ходе словопроизводства» [2]. Ономасиологи признают, что ономасиологический анализ близок к словообразовательному и пользуется его методикой [3].

Ономасиологическое направление, активно разрабатываемое с середины 70-х годов XX ст., изучает связь словообразования и синтаксиса, коммуникативную направленность словообразовательных процессов (Е. С. Кубрякова, И. Б. Шатуновский, М. Н. Янценецкая) и послужило толчком к развитию когнитивного подхода, при котором производное

слово анализируется «как единица хранения, извлечения, получения и систематизации нового знания о мире» (Е. С. Кубрякова, Е. А. Селиванова, Ю. А. Шепель, Л. А. Араева, Н. Д. Голев, А. Г. Антипова, П. А. Катышева, Л. М. Скрелина, М. Г. Шкуропацкая, Н. А. Катагощина, Н. М. Васильева, Л. А. Станова и др.).

В последнее время в словообразовании актуализировались исследования, связанные с анализом и описанием динамики становления и варьирования словообразовательных рядов и гнезд (Е. А. Земская, Е. С. Кубрякова, Р. С. Манучарян, И. Г. Милославский, И. Б. Шатуновский, О. В. Глебова, Т. Ю. Метелкина, Н. Е. Виленская, Ю. Е. Ваулина, Ж. Дюбуа, И. В. Тараканова, Т. Г. Шиошвили, Н. А. Катагощина, О. В. Раевская, И. А. Цыбова, Ф. Годен, Л. Геспен, Н. М. Штейнберг и др.). Это направление основывается на функционально-семантическом аспекте и пытается дать ответ на вопрос, как в словообразовании отражается восприятие действительности человеком.

Широкое распространение в отечественной лингвистике получает также совмещение различных подходов. Так, попытки совместить семасиологический и ономазиологический подходы находим в работах З. И. Резановой и Л. П. Катлинской. В исследованиях Ю. Д. Апресяна, А. Вежицкой, Е. В. Падучевой осуществляется интегральный подход, при котором лексическая и грамматическая семантика рассматриваются как единое целое. В работах И. А. Ширшова и его учеников продуктивно совмещаются синхронический и диахронический подходы.

В предлагаемом мною докладе исследуется взаимосвязь и взаимообусловленность понятий «значение» и «функция» в словообразовании, что позволяет совместить статический и динамический аспекты словообразования. Такой подход активизирует более общую лингвистическую и когнитивную проблему – соотношение формы и содержания, их асимметричность (П. А. Соболева, Е. Л. Гинзбург, Е. Калишан, О. С. Ахманова, Г. П. Цыганенко, Т. Ф. Ефремова и А. И. Кузнецова). Новизна такого анализа видится в самом предмете анализа – в соотношении семантики и функций формантов и природе неоднозначности всех аффиксов, в сочетании структурно-семантического и семантико-функционального подходов при изучении словообразовательных формантов. В рамках данного подхода могут быть выделены и сопоставлены словообразовательные и логико-семантические функции формантов, что позволит в дальнейшем разграничить идентифицирующие и неидентифицирующие значения, отражающие степень трансформации производящих основ словообразовательными аффиксами, исследовать и описать семантическую структуру формантов, провести типологический анализ полисемии, показать типы оппозиций одноименных формантов на основе общих и дифференциальных

семантических признаков. Практика изучения и описания словообразовательных рядов свидетельствует о неоднозначности словообразовательных формантов в пределах комплексных единиц системы словообразования – словообразовательного типа, архетипа и гипертипа, макроряда, аллигатуры и констелляции, что отражает иерархический характер семантической неоднозначности. Все это позволяет говорить о новом подходе к исследованию соотношения формы и содержания словообразовательных формантов.

Если с формальной точки зрения словообразовательный ряд я классифицирую как конечное множество словообразовательных структур, характеризующееся тождеством последнего деривационного шага, то с семантической точки зрения его можно рассматривать как иерархически упорядоченный класс производных слов, объединенных тождеством лексико-грамматической принадлежности производных и словообразовательного форманта.

Формантной частью я называю компонент в структуре деривата, который отражает формальную операцию, используемую в акте создания деривата, и является проекцией данной операции в виде того или иного «следа». Так как формальные операции в каждом языке могут быть исчислены, словообразовательные модели устанавливаются в зависимости от используемых на последнем шаге деривации формальных операций и их отражения в виде тех или иных морфемных последовательностей.

Словообразовательный ряд – языковая сущность, что обуславливает правомерность исследования его семантической структуры по аналогии с семантической структурой слова. Семантическая структура слова формируется за счёт словообразовательного значения деривата, но описание последнего строится применительно к конкретному слову. Это значит, что дефиниция, характеризующая семантическую структуру слова, представляет собой описание его лексического значения как конкретного и индивидуального представителя своего словообразовательного ряда, как носителя словообразовательного значения в его конкретном облике.

В предлагаемом аспекте термины «семантическая структура слова» и «семантическая структура ряда» (равно как и гнезда) коррелируют. Последняя осмысливается не как механическая сумма значений всех слов того или иного словообразовательного ряда, а как совокупность вариантов ряда, находящихся в определённом отношении к его семантической структуре.

Подобно слову, которое может быть определено как совокупность внутренне взаимосвязанных и формально тождественных ЛСВ, словообразовательный ряд может быть описан в терминах единиц более низкого по отношению к нему порядка. Такой единицей является структурно-семантический вариант ряда, или семантический подряд. Тип

отношений, связывающих структурно-семантический вариант ряда (подряд) и словообразовательный ряд (также, как ЛСВ и слово, структурно-семантический вариант гнезда и гнездо) рассматривается как отношение включения: *структурно-семантический подряд => словообразовательный ряд* (ср. ЛСВ => слово, ССВ => СГ). Определение понятия «совокупной семантики словообразовательного ряда» выделяется из его соотношения с понятием семантический объём ряда. Термин «семантический объём ряда» обозначает количество значений всех составляющих тот или иной ряд производных слов того или иного словообразовательного типа. Порядок вхождения словообразовательных значений производных слов словообразовательного ряда в его семантическую структуру нерелевантен для семантического объёма, но значим для «совокупной» семантики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. К вопросу об аспектах понятия формы, существенных для анализа семантического содержания / А. В. Бондарко // Славистика : синхрония и диахрония : сборник научных статей к 70-летию И. С. Улуханова. – М. : ИЦ Азбуковник, 2006. – С. 5.
2. Габинская О. А. Типология причин словотворчества / О. А. Габинская. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1981. – 153 с.
3. Осильбекова Д. А. Соотношение значений и функций словообразовательных аффиксов в современном русском языке : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.01 / Осильбекова Дания Алтмишбаевна. – Москва, 2013. – 413 с.
4. Ширшов И. А. Теоретические проблемы гнездования / И. А. Ширшов. – М. : Прометей, 1999. – 236 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ананьян Еліна Львівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Бурковська Оксана Йосипівна – старший викладач кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Глуценко Володимир Андрійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Голі-Оглу Тамара Войцехівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (м. Маріуполь).

Голуб Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Жижома Оксана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (м. Маріуполь).

Зубенко Катерина В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки Донбаської державної машинобудівної академії (м. Краматорськ).

Капніна Галина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Коротяєва Ірина Борисівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Лях Оксана В'ячеславівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Маторін Борис Іванович – старший викладач кафедри російської мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Маторіна Валентина Вікторівна – аспірант кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Маторіна Наталя Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Ніколайчук Анна Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Новікова Ольга Юріївна – студентка I курсу магістратури російсько-українського відділення філологічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Овчаренко Вадим Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент (м. Слов'янськ).

Ольховська Юлія Дмитрівна – аспірантка кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Орел Анна Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Пампура Світлана Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Піскунов Олександр Вікторович – старший викладач кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Пономарьова Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (м. Маріуполь).

Проскурін Іван Андрійович – студент II курсу магістратури російсько-українського відділення філологічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Роман Вікторія Володимирівна – старший викладач кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Рябініна Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Савченко Олена Вацлавівна – викладач кафедри російської мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Святченко Вікторія Володимирівна – аспірантка кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Синиця Ірина Анатоліївна – професор Центру дослідження України Далянського університету іноземних мов (м. Далян, КНР); доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри української мови та славістики Київського

національного лінгвістичного університету (м. Київ).

Ситняк Роман Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської філології Горлівського інституту іноземних мов (м. Бахмут).

Спічка Антоніна Гаврилівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Тищенко Катерина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро); академік Академії наук вищої освіти України.

Шановні науковці, молоді вчені, аспіранти, здобувачі, студенти!

Кафедра германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ Донецької обл., Україна) започаткувала проведення науково-практичних конференцій з актуальних проблем методології та історіографії мовознавства. У 2010 р. проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Методи лінгвістичних досліджень» (18–19 листопада 2010 р., м. Слов'янськ), у 2013 р. – «Методологія та історіографія мовознавства» (23–25 травня 2013 р., м. Слов'янськ).

З 2016 р. кафедра германської та слов'янської філології оголошує про започаткування періодичних науково-практичних Інтернет-конференцій з актуальних проблем методології та історіографії мовознавства. За результатами роботи конференцій матеріали тез доповідей будуть публікуватися в мережі Інтернет.

Робочі мови конференції – слов'янські й англійська.

Тему, напрямки роботи чергової конференції, а також детальну інформацію щодо її організації можна знайти на сайті ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» на сторінці [Загальна інформація про конференцію](#).

Для того щоб узяти участь у роботі чергової конференції, необхідно виконати пункти, зазначені на сторінці [Умови участі в конференції](#).

Матеріали (списки учасників, теми їх доповідей і безпосередньо тексти доповідей) поточної Інтернет-конференції можна буде побачити вже в перший день її проведення в розділі [Архів конференцій](#).

Для участі в наступній Інтернет-конференції **«Методологія та історіографія мовознавства»** необхідно до **20 жовтня 2018 р.** виконати такі кроки:

1) детально ознайомитися з Вимогами до оформлення тез доповідей;

2) підготувати необхідні наукові матеріали;

3) підготувати файл-заявку учасника конференції (шаблон заявки є на сторінці Заявка на участь у конференції);

4) надіслати на адресу metody.slv@gmail.com у вигляді прикріпленого файлу у форматі *.doc наукові матеріали, сформовані відповідно до вимог: файл «Іванов_І.І._заявка» і файл «Іванов_І.І._тези». При надсиланні матеріалів у темі повідомлення необхідно зазначити «На конференцію».

Виконавши зазначені кроки, Вам залишиться чекати на on-line опублікування матеріалів конференції.

Увага! Погоджуючись узяти участь у нашій Інтернет-конференції, автори висловлюють згоду на опублікування матеріалів своїх доповідей у мережі Інтернет. При використанні матеріалів конференції третіми особами посилання на автора є обов'язковим! Передрук матеріалів можливий лише зі згоди автора публікації!

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ДОПОВІДЕЙ

Редактор Word, шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал 1 (41 рядок на сторінці), абзац півтора сантиметри, розмір берегів – по 3 сантиметри праворуч, ліворуч, зверху й знизу. Посилання на літературу даються із вказівкою номера джерела в алфавітному списку; після номера джерела ставиться кома, потім мала буква с із крапкою: [14, с. 32]. Примітки даються внизу сторінки, використовуються індекси із суцільною нумерацією.

Прізвище автора й ініціали, що йдуть за ним, даються жирним курсивом з вирівнюванням праворуч, під прізвищем у дужках жирним курсивом наводиться назва міста: *(м. Київ)*; *(м. Таганрог, Росія)*, *(м. Познань, Польща)* тощо. Нижче у центрі великими буквами жирним шрифтом дається назва доповіді. Потім після пропуску одного рядка йде текст. Після тексту пропускається один рядок і в центрі великими буквами жирним шрифтом набирається слово ЛІТЕРАТУРА. Нижче з абзацу з нумерацією за алфавітом подається використана література із вказівкою загальної кількості сторінок для книг і початкової й кінцевої сторінок для статей. Література оформлюється згідно з вимогами, викладеними в наказі ВАК України № 63 від 26.01.2008 р.

Зразок структури тез доповіді

*Іваненко І. І.
(м. Київ)*

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ В ЛІНГВІСТИЦІ

Виклад основного матеріалу. Посилання на літературу [1, с. 34].

ЛІТЕРАТУРА

Ілюстративний матеріал набирається курсивом. Розмежуються тире й дефіс. У низці випадків використовується нерозривний пробіл: О. С. Мельничук, Ф. Бопп, Русанівський В. М., Шлейхер А., м. Київ, с. 5, С. 12, 380 с., 256 р., № 4, т. 6, Т. 2, Вип. 17, вип. 3, Ч. 2, ч. 3, і т. д., і т. п. тощо.

Орієнтовний обсяг доповіді – від 3 до 5 сторінок.

Доповідь подається в електронному варіанті без нумерації сторінок у вигляді прикріпленого файлу у форматі *.doc (у разі використання нестандартних шрифтів просимо надіслати їх додатково).

ЗАЯВКА
на участь у науково-практичній Інтернет-конференції
«Методологія та історіографія мовознавства»
(24–25 жовтня 2018 р.)

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Місце роботи, посада	
Науковий ступінь, учене звання	
Назва доповіді	
Телефон, e-mail	

ДО ЗУСТРІЧІ!

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ
ЯК НАЙВАЖЛИВІШИХ ГАЛУЗЕЙ НАУКИ ПРО МОВУ**

*Матеріали науково-практичної
Інтернет-конференції*

Слов'янськ, 18–19 жовтня 2017 року

Відповідальний редактор

В. А. Глущенко, доктор філологічних наук, професор

Науково-технічний редактор, макет і верстка

Н. М. Маторіна, кандидат філологічних наук, доцент

Фото

Фарид Сейфулін